

MÚZEUMI KURÍR

1971. MÁRCIUS

5. SZÁM

MÚZEUMI KURÍR

A Hajdú-Bihar megyei Múzeumbartók Köre körlevele

Megjelenik évente négy számban

Minden tizedik számban tartalomjegyzékkel és angol nyelvű összefoglalóval

Szerkesztő: Dr. Dankó Imre

Szerkesztőség: Debrecen, Déri Múzeum, Déri tér 1.

Finnugor kongresszus, múzeumok, kiállítások Észtországban

FÖLDES LÁSZLÓ

1.

A III. nemzetközi finnugor kongresszust – az előzetes terveknek megfelelően – 1970. VIII. 17–23. között Tallinnban tartották meg. (A finnugor kongresszusokat 5 évenként tartják. Létrehozásukban iniciatív szerepet játszottak a magyar tudománypolitika tényezői. Az I. kongresszust Budapesten 1960-ban rendezték meg, a II-ra Helsinkiben került sor 1965-ben.) A nyelv-tudomány, etnográfia, folklór, régészet és antropológia szakemberei gyűltek össze, hogy számot adjanak és megvitassák a finnugrisztika komplex problémakörében végzett újabb kutatások eredményeit, kérdéseit. Az egyhetes ülésszakon több mint 200 (!) referátum hangzott el, természetesen párhuzamosan folyó szekcióüléseken. Az előadásokat a következő szekciókban csoportosították: balti–finn nyelvek, ugor nyelvek, általános finnugor nyelvészet, lapp nyelv, permi nyelvek, volgai nyelvek, szamojéd nyelvek; – archeológia; – etnográfia; – folklór (népköltészet); – irodalom; – népzene; – hitvilág és szokások. Ez a rugalmas, merev előirányzat helyett a beütemezett előadásanyagból kialakított sorozatok – s a kitűnő szervezés, pontos bonyolítás – általában lehetővé tették, hogy ki-ki meghallgathassa az érdeklődési körébe eső referátumokat. Természetesen a szerteágazó problémakör, az eredmények vázolására itt fő vonalaiban sem vállalkozhatunk. Az előadások zömének rövid foglalatai – két kötetben – már a kongresszusra megjelentek, s teljes szövegükben publikálásra fognak kerülni (éppúgy, mint az első két kongresszuséi). Kiemelkedően érdekesek voltak a rokon népeink ethnogenezisének tisztázását célzó újabb régészeti ásatásokról szóló előadások.

Minden nemzetközi kongresszusnak az előadások meghallgatásával vétekedő jelentőséget ad a közvetlen eszmecsere; kutatók közötti megismerkedés, kapcsolatteremtés lehetősége, a „folyosói beszélgetések”. Ez ma már többé-kevésbé elismert dolog; a jelen kongresszus szervezői bátran levonták a konzekvenciát, a referátumokat nemcsak eleve limitálták, hanem a szekcióüléseket 11–14 óra között megtartották – gyakorlatilag is lehetővé tették, hogy a személyes szakmai konzultációkra, a néprajzi filmvetítésekre, múzeumok-kiállítások megtekintésére idő jusson.

A III. kongresszusnak beclésünk szerint kb. 450–500 résztvevője volt, a megjelent jegyzék szerint a legnépesebb delegációk a Szovjetunió különböző köztársaságaiból, Finnországból és Magyarországról érkeztek, de képviselve volt Csehszlovákia, Anglia, Franciaország, NDK, NSZK, India, Lengyelország, Hollandia, Olaszország, Norvégia, Jugoszlávia, Svédország, Japán és az USA is. A több mint kilencventagú magyarországi résztvevőtábor – a külföldiek közül – számarányt tekintve csak a finn vendégek népes serege múlta felül.

A tanácskozás színhelyén (az ÉszT Tudományos Akadémia egyik épületében) érdekesítő *néprajzi filmek* (tajgai téli vadászat, bődönhajó készítése, tengeri jég alatti hálós halászat, lakodalmi szokások egyik archaikus műveltségű szigeten stb.), a finnugrisztika nemzetközi irodalmának *könyvkiállítása*, a Szovjetunióban megjelent újabb fgr. szakkönyvek *könyvvására*;

régészeti, történeti, népművészeti kiállítás Tallinnban; két vidéki tanulmányút – az ország ÉNy-i tengerpartján fekvő fővárosból DK-re Tartuba és DNy-ra Pärnu megyébe; s nivós-gazdag kulturális-művészeti program tette maradandóbbá, mélyebbé a sokoldalú ismeretszerzést valamennyi résztvevő számára.

A *Múzeumi Kurir* olvasói számára az általam látott kiállításokról, múzeumokról elmondanék egyet-mást.

- a) Történetileg legátfogóbb volt az Észt Tudományos Akadémia könyvtár-épületének előcsarnokában, a kongresszus alkalmából megrendezett *régészeti kiállítás*, amely „Az észt etnikum történetéhez” címet viselte, s amely az ember e tájra való megjelenésétől a korai feudalizmusig tartó évszázadainak, illetve évezredeknek világosan tagolt, jól válogatott – s tegyük hozzá, nagy szakszerűséggel feltárt és interpretált – anyagon való fejlődéstörténetet adta. Európa ezen északi tájáról a jégtakaró viszonylag későn, az i. e. 10 000–9000-ban húzódott vissza. A paleolitikum teljesen hiányzik. Az ember első feltűnése i. e. 7500 körülre lehet tenni; a délről bevándorolt emberi csoport mezolitikus jellegű, s elsőnek feltárt lelőhelyéről Kunda-kultúrának nevezett műveltség jövai között itt volt látható a leg-
régebbi, néhány évvel ezelőtt megtalált Pulli lelőhely anyaga. Már a neolitikum idejéből (i. e. 3000–2500), pontosabban annak középső szakaszából származik a finnugor és balti népek tárgyi anyaga, s a korai fémkortól (i. e. 1000-tól) kezdődő szakaszban bontakozik ki az észt törzsek sajátos kultúrája, amely végső szakaszában világosan kapcsolódik a feudalizmus-
kor észt népi műveltségéhez.
- b) Az észtországi feudalizmus kibontakozása sajátosan összekapcsolódott az észt területeknek a XIII. sz. első felében a német lovagrend által való elfoglalásával, amely földesurakat és kereszténységet egyszerre hozott az okkupált Baltikumra. A kongresszus résztvevői feltárás közben ismerkedhettek meg egy pontosan datált, sőt krónikásan is adatolt észt földvárval, a XIII. században a lovagrend által bevett és e harcokban elpusztult Soontagana nevű délnyugati-észtországi erőddel. Ismeretes tény, hogy hazai földváraink néphez kötése, sőt kormeghatározása – kivéve a szabócsit – igen bizonytalan még. Az észtországiaknál, s így Soontaganánál azonban konkrét és viszonylag bőséges krónikás adat áll rendelkezésre. (A Schwertbrüderorden egy litván krónikát vitt magával, amely a harc eseményeket, hadizsákmányt is számba véve, megírta.) A vár bevételekor betemetett és most feltárt tárgyak, berendezések – írott forrásokkal is vonatkozásba hozhatóan – így különösen beszédes történeti emlékek. Észt kollégáink említették, hogy az 1920-as években egy neves magyar régész járt náluk, s ő hívta fel a figyelmet a földvárakra, s ennek nyomán kezdődött el intenzív feltárásuk – elsősorban MOORA professzor irányításával.
- c) Észtország feudalizmuskori – közelebről lovagrend, dánok, ill. svédék alatti – történetének emlékműanyagát középkori középületekben megrendezett kiállításokon láthatuk. De a 2/3-ad részében ma is fennálló sokbástyás városfalak, az óváros jelentős részében XV. században épült módos házi egyszerű fejezik ki a feudális urak és a virágzó Hanza-város tehető polgárságának – egyébként egymással rivalizáló és a középkori Tallinnban egymástól várfalakkal is elválasztott – együttéléseinek, s együttesen a jobbágysorba süllyesztett észt őslakosság főle való rétegödését. Mint muzeográfiai érdekesség – bár nem annak készült – megemlítem a városháza épületében levő kiállításrészeleg látható asztal nagyságú városmakettet, amely 1683-ban készült (!) s német magyarzó – egyko-

rú – szöveggel mutatja a XVII. század végi Tallinnt. Eredetijét Stockholm-ban őrzik.

- d) Tallinn közelében, egy fenyőfás-ligetes tengerparti fokon (Roccaal-Mare) építettek fel az észt szabadtéri néprajzi múzeumot. Az ország különböző történeti-néprajzi vidékeiről (a szigeteket is beleértve) mintegy 15 paraszti porta lakó- és gazdasági építményei és további egyedi falusi építmények (malom stb.), berendezésükkel mutatják a XVIII. századtól a falusi építkezési és tárgyi kultúrát. A legrégibb építmények (egy paraszti gazdaság és egy szélmalom) több mint kétszáz évvel elelőttek, a legfiatalabbak 60–80 évesek. Lényegében a későfeudalizmus és feudálkapitalizmus-kori paraszti élet reprezentánsai ezen együttesek; az ország két irányban átszelő tanulmányutaink, amikor több paraszti portára be is térünk, tapasztalhattuk, hogy házak és berendezések éppoly mértékben átépültek, továbbfejlesztettek az észt falvakban, akárcsak nálunk.
- e) Végül az észt néprajzi múzeumról – amely a nagy kulturális hagyományú egyetemi városban, Tartuban van – kell szót ejtenem. Az 1909-ben alapított Észt Nemzeti Múzeumból kivált-önállósult néprajzi múzeum nemcsak anyagának gazdagságával (70 000 tárgy) lepte meg a raktáron is végigvezetett kongresszusi vendégsereget, hanem a gyűjtemények kitűnő karbantartottságával s egyáltalán nagy muzeológiai kulturáltságot tükröző állagával, rendjével és feldolgozottságával. A tárgyi anyag nagy része a XIX–XX. századból való, de számottevő a XVIII. századi is, sőt néhány textília a XVII., illetve XVI. századból származik. A gyűjtés ma is teljes erővel folyik, s ezért pl. az észt néprajz idegen nyelvű kézikönyvében („Abriss der estnischen Volkskunde”, Tallinn, 1964) e múzeumról közölt számadatai (i. m. 17. p.) meghaladtak. Az alábbiakban a legrissebb forrásból: A kongresszus alkalmából megjelentetett hetilap-különszámából, V. Kalits igazgatóhelyettes cikkéből vesszük a számadatokat. Csak fő mutatókat idézve: az 1920 óta gyűjtött adattár 48 285 oldal tudományos dolgozók által gyűjtött, községek szerint rendezett (!) kéziratok gyűjtését, az ettől külön választottan kezelt kérdőíves, önkéntes levelezőhálózat révén szerzett, jól profilozott információanyag 1923 óta 135 750 oldalra gyarapodott. A falusi élet tanulmányozásának praktikus segédgyűjteménye az a. n. topográfiai gyűjtemény (28 228 oldal), s jelentős a rajzgyűjtemény is (23 731 rajz). A múzeumban 16 tudományos dolgozó dolgozik. A múzeum évkönyve jelenleg 26. köteténél tart, s a II. finnugor kongresszus alkalmából is több kiadványt jelentettek meg. A múzeumban folyó pezsgő tudományos élethez hozzátartoznak a belső és külső intézményekkel, társzakkal közösen szervezett konferenciák. A múzeum szorosan együttműködik, támogatja a tallinni skanzen továbbépítését, részt vesz a Baltikum néprajzi atlaszának munkálataiban, s derekas részt vállaltak a III. kongresszus megszervezésében és lebonyolításában is. Ennek – bár nem egyedül – de kiemelkedő tette volt annak a válogatott anyagú, modern kiállításnak megrendezése, amely a finnugor nyelvcsalád népeinek tárgyi kultúráját ismertette tömör és világos magyarzó szövegekkel és illusztrációkkal szervesen kiegészítve. A látottak egyszerre tették nyilvánvalóvá előtünk az észt muzeológia nagy hagyományokon alapuló és a modern törekvésekkel lépést tartó fejlettségét, a kitűnő szakgárda hivatástudatát és lankadatlan szorgalmát éppúgy, mint azt, hogy a múzeumgyűjtés Észtországban közigy, amely nagy támogatásban részesül, és fejlődését társadalmi érdeklődés és megbecsülés kíséri, inspirálja.

Százéves tiszántúli múzeum jubileumi évkönyve

CSORBA CSABA

A Nyírség fővárosát, Nyíregyházát ritkábban keresik föl a kül- és bel-földi turizmus hívei, mint Debrecent. A reprezentatív külsejű Déri Múzeumhoz képest bizony kevésbé szembetűnő két épületrészen működik a nyíregyházi Jósá András Múzeum. Ki gondolná róla, hogy ez az intézmény már el-múlt százéves, a gyulai mellett a Tiszántúl legrégebbi múzeuma.

Szabolcs-Szatmár kutatói most kettős jubileumit ünnepeltek. Százéves a múzeum, s ezt évkönyvük tizedik kötetével ünneplik. A tartalmas tanulmányok visszatekintenek az eddig megtett útra és ismertetik a legújabb eredményeket.

A kötetet Csallány Dezső múzeumigazgató „Száz év méltatása” c. tanulmánya vezeti be, röviden összegezve azt az utat, melynek kezdetét Jósá András főorvos neve fémjelzi, azt a mozgalmat, melynek eredményeképpen ma *százötvenezernyi* tárgyól álló régészeti, numizmatikai, néprajzi, hely-történeti, képzőművészeti stb. anyagot mondhat magáénak a múzeum.

Patay Pál; Kroeger-Michel E., Párducz Mihály a megye őskori életéről, az itt megletelepült rézkori, későbronzkori, szkitakori népekről, azok régészeti hagyatékáról írtak a komoly tudományos követelmények mellett is élvezetes stílusban.

Csallány Dezső a titokzatos magyar és avar rovásírás kapcsolatát, a csodálatos nagyszentmiklósi kincs sokat vitatott kérdéseit próbálja új megvilágításba helyezni.

Az egyre örvendetesebben fellendülő középkori kutatásainkat Magyar Kálmán tanulmánya képviseli. A fiatal kutató Nagykovácsi környéke XV. századi fazekasiparának kérdései mellett a terület nagy hatalmú urainak, a Kállay családnak középkori történetét rajzolja meg történeti-levéltári források alapján.

Gunda Béla a néprajz és a népművelés, az önkéntes gyűjtőmozgalom jelentőségét fejtegeti; gazdag elvi és gyakorlati iránymutatást adva.

Az eddigi népmese-gyűjtéseiről jól ismert Erdész Sándor Nyíregyháza népi építkezését dolgozta fel, bemutatva az alapvető típusokat jól megválasztott képanyag segítségével.

Az 1920-30-as években feltűnt parasztfestők világáról, a magyar népi művészetnek erről a sajátos, manapság kissé elfeledett alkotásairól nyújt színes képet.

A harmadik néprajzi tanulmány a gergelyiugronyai, jándi, tiszaszalkai szemmel veréssel és igazsággal kapcsolatos babonákat írja le tudományos fel-táró és felvilágosító céllal.

De sorolhatnánk az érdekesebbnél érdekesebb tanulmányokat tovább, Banner János emlékezését Létay Balázsról, a kolozsvári régészeti iskola egyik tragikusán elhunyt tagjára, kiemelhetjük Tompa Mihály szabolcs-szatmári kapcsolatairól Molnár Mátyás cikkét. A dicsőséges Tanácsköztársaság törté-netéhez N. Dikán Nóra publikált eddig ismeretlen, széles érdeklődésre számot tartó anyagot.

A természet kedvelői bizonyosan szívesen olvassák a terület madarairól és szitakötő-faunájáról írott cikkeket.

A fentiekből is kitűnik, hogy a jubileumi évkönyv színességével méltó a gazdag hagyományokhoz s jól reprezentálja a felszabadulás óta megújult

magyar kutatásokat. Bizonyára nemcsak szakemberek, hanem a szélesebb ér-deklődő közönség is megtalálja a kötetben az őt érdeklő írásokat.

A szép kiállítás és igényes technika a nyomdát dicséri, de azt sem hall-gathatjuk el, hogy a megjelenés több hónapot késett. Nyomdai kapacitásunk túlterheltsége egyre nagyobb elcsúszásokat eredményez. Pedig a Tiszántúl egyik legnagyobb múzeuma megérdemli, hogy kiadványai minél gyorsab-ban, minél folyamatosabban kerüljenek a tudósok és a szűkebb hazájukat szerető érdeklődők asztalára.

Baranya megyei tanácsvezetők látogatása a Déri Múzeumban

Október 24-én országjáró tapasztalatsere útjuk keretében Debrecenben tettek látogatást a Baranya megyei Tanács vezetői Takács Gyula vb-elnökhe-lyettes vezetésével. A látogatás során megtekintették a Déri Múzeumot és a hortobágyi Pásztor múzeum új kiállítását.

Dr. Kóbor József, Bernis Ferenc osztályvezetők, Takács Gyula elnökhelyettes és Módy György az *Ecce homo* előtt.

Az 1970. évi múzeumi hónap

Jól propagált, gazdag programú, sokszínű múzeumi hónapunk ezúttal is felkeltette az érdeklődést munkánk iránt. A figyelemfelkeltésben, a múzeumi hónap propagandájában nagy segítségünkre voltak a Múzeumbaráti Kör tagjai.

A múzeumi hónap sok rendezvénye közül öt kimagasló jelentőségűre külön vissza kell térnünk.

Az első a *Móricz Pál-centenárium* megünneplése volt. Erre az alkalomra adtuk ki a *Boglyakemence mellől* címen az író húsz elbeszélését-rajzát tartalmazó kötetünket.

A második a *Kohán György-émlékiállítás* volt. A nagy festő bemutatott alkotásai – Gyula város Tanácsa jóvoltából – széleskörű és mély érdeklődést váltottak ki.

A harmadik rendezvény nem egyedüli, hanem sorozatos volt. 1970-ben is megrendeztük múzeumi vetélkedőinket. Ezúttal a megyei általános iskolások részére két helyen is. Hajdúnánáson és Püspökladányban. Vetélkedőinken a múlt évinél többen vettek részt és már hallatta szavát az a kis csoport is, amit „törzsgárdának” lehetne nevezni.

A negyedik említésre méltó esemény volt *Nyakas Miklósné*, a népművészet mestere kiállítása. A remekbe készített szötteket valóságos tömegek nézték meg.

Az ötödik, külön figyelmet érdemlő rendezvény a belorusz üveg- és szövömvészeti kiállítás volt. A rendkívül gazdag anyagú kiállítást *Tatjana Sztjepina* és *Jurir Karacsun* szovjet muzeológusok rendezték, és *J. M. Mihnyevics*, a Belorusz Szovjet Szocialista Köztársaság kulturális miniszterhelyettese nyitotta meg.

Urbanizálódás és virágkultusz

A debreceni Országos Virágkarnevál Szervező Bizottsága Urbanizálódás és virágkultusz címmel rendezte meg a Déri Múzeumban 1970. szeptember 23–24-én tudományos ülésszakát. Az ülésszak előadói voltak: *dr. Dankó Imre*, *dr. Újnary Zoltán*, *Paksy Gábor*, *Halmos Béla*, *dr. Radó Dezső*, *dr. Harmat László*, *dr. Letényi Árpád*.

A miskolci Herman Ottó Múzeum bemutatkozása Debrecenben

1970. évi múzeumi hónap kezdeményezésésszámba menő rendezvénye volt a miskolci Herman Ottó Múzeum bemutatkozása Debrecenben, a Déri Múzeumban, október 22-én. A tudományos ülésszaknak megfelelő előadás-sorozat előadásait (*dr. Zádor Tibor*, *dr. Bodqá Ferenc*, *dr. Lajos Árpád*, *Bodó Sándor* és *Kilián István*) az alábbiakban közöljük.

A Déri Múzeum pedig Miskolcon mutatkozott be, október 9-én. Múzeumunk ott elhangzott előadásait a miskolci múzeum közleményeiben adják közre.

A sport szerepe Észak-Magyarország és Borsod megye társadalmi életében

ZÁDOR TIBOR

Napjaink sportrendezvényeire az emberek száza, ezrei kíváncsiak. A Diósgyőri Vasgyárak Testgyakorló Köre (DVTK) labdarúgócsapatának fontosabb mérkőzéseit messze környékről, sőt Csehszlovákiából ide seregleg 30–40 000 néző tekint meg. Fontos kulturális, társadalmi, sőt politikai rendezvények időpontjainak kitűzésénél figyelemre kell venni a tv sportadásait. Ha az ember a megyei vagy országos lapokat olvassa, azonnal meggyőződhet arról, hogy a sport napjainkban a lakosság érdeklődésének egyik fontos témája. Együttal a társadalom egyik hatalmas mozgatóereje. Nem ilyen mértékben, de ez volt már a múltban is.

***

A sporttörténetírás és általában a testneveléstörténet-írás időszakonként divatos tudományág volt. Rendszeres művelése főleg a hivatásos sportolókra, testnevelőkre szorítkozott. Átfogóbb munkát 1929-ben Siklóssy Lajos jelentette meg „A magyar sport ezer éve” c. kötetével. Ezzel ki is merült a rendszeres feldolgozás, bár dr. Mező Ferenc főleg az ókori görögök sportjáról, majd az ókori olimpiai játékokról írt értékes tanulmányokat.

Közben a sportági történetírás nyomai bukkannak fel bizonyos mértékben egy sportszövetség történetének keretében. Így 1926-ban jelent meg dr. Földessy János: „A magyar futball és a Magyar Labdarúgók Szövetsége + 1897 + 1901 + 1925”, amit Földessy betetőzött „A magyar labdarúgás 60 éve” c. kötetével. Földessy, aki sportújságíró, szerkesztő, sőt labdarúgó országos kapitány volt, bár hiteles adatokat is közölt, mégsem tudományos módszerekkel dolgozott, hanem inkább az olvasmányosságra, az érdekességre törekedett, s munkáiban a sporttal kapcsolatos epizódok, sztorik kerültek túlsúlyba. A magyar sportegyesületek történetét tárgyaló munkája sem önálló kutatás alapul, hanem az egyesületek által megküldött ismertetések voltak, amiket csak igen alapos forráskritika után lehet felhasználni. Még az egyesületek megalapításának évszáma is sok helyen pontatlan. Viszont a kiadónál napjainkig ez az irányzat érvényesül, és ezért lát napvilágot sok visszavonult sportoló visszaemlékezése vagy sportregénye.

Hasonló értékű alkotás dr. Máriássy Lajos A vállalati sport 40 éves története c. műve is. Szakmai szempontból magasabb szintű, analitikus alkotás a Pluhár István szerkesztésében 1943-ban megjelent „Az országos központ kebelében működő magyarországi sportegyesületek története” c. hatalmas kötet, amelynek elején Pluhár, aki a Testnevelési Főiskola labdarúgótanára és a Nemzeti Sport főszerkesztője volt, „Sportegyleteink kialakulása” c. fejezetben már a történész szempontjából is elfogadható módszerekkel és stílusban tárgyalja a témát. A kötet értékét növeli, hogy 23 sportág magyarországi összefoglaló történetét ismerteti. Viszont az egyesületek története itt is csak tájékoztató jellegű anyagoknak felel meg.

A testnevelés-történeti vonatkozású anyagok ismertetése inkább a gyermeknevelés időszerű kérdéseivel foglalkozó tanulmányok között kapott helyet. A Magyar Pedagógia és egyéb pedagógiai folyóiratok lapjain azonban állandó téma volt mindig a korszerűbb testnevelés, az egészséges gyermek

testi nevelése, fejlesztése, s a gyógypedagógiai tudomány kialakulása után a speciális, gyógyító testnevelés kérdése is. Ezekről a kérdésekről nagyon sok érdekes és értékes tanulmányt olvashatunk a középiskolák, gimnáziumok és más nevelőintézetek évkönyveiben. A sporttal kapcsolatos tanulmányok általában rövidiek, szerényen hűzödnak meg egy-egy folyóirat, évkönyv hasábjain, s még a Testnevelés című folyóiratban is inkább az idősebb, előremutató kérdések szerepelnek, mint a történeti ismertetések. Jó irányt mutatott Földes Éva a Tanácsköztársaság sportja c. könyve, de nem akadt követője.

A második világháború utáni időszakban a László István által képviselt irányzat hódított, ami túlzottan pozitíva jellegű, mert szinte az egyes versenygyőztesek egymás mellé állításából állt. Itt teljes precizitásra törekedtek, ugyanakkor a sportág helyzetéről, a múlttal való összefüggéseiről, tapasztalatok, tanulságok levonásáról, a tények kiértékeléséről nem, vagy alig esett szó.

A Magyar Televízió „Telesport” című adásaiban sokszor találkozunk egy-egy közelmúltban lejátszott esemény vagy teljesített eredmény riportjaiból készült könyv bemutatásával, ismertetéssel, helyesebben beszámolóval. Rendszeres sporttörténettel azonban – ami tudományos igényűleg készült – alig találkozunk.

A közelmúlt évek terméséből kiemelkedik dr. Kun László, a Testnevelési Főiskola sporttörténésze „A sport története” c. munkája, ami egyetemes sporttörténeti vonatkozású.

Tíz éve irtam meg „Az 50 éves DVTK” c. könyvem, az elmúlt télen „Borsod megye sportélete”, és tavasszal „A Magyar Atlétikai Szövetség északi kerületének 50 éve” c. hosszabb tanulmányokat. Ezekben a munkákban megkísértem túlmenni a sportesemények pusztá regisztrálásán, és megkísértem rámutatni azokra a hatásokra, amelyek a sport egy-egy település, illetőleg egy megye vagy országrész társadalmában kifejtett.

***

A testnevelés Sárospatak, Kassa, Miskolc, Sátoraljaújhely hatására már a XVI. századtól elterjedt megyénkben, a sport pedig a tömegek nélkülözhetetlen szórakozásává, sőt szükségletévé vált.

A sárospataki főiskolán már Comenius működése előtt sportoltak az ifjak. „Az oecomonus ellenőrizte... a fürdést, csolnakázást, a tiltott időben való játszást” – írta Szinyey Gerzson 1892-ben „A sárospataki főiskola Comenius előtt” c. értekezésében. A különféle játékokat az 1531-ben alapított főiskola kezdetétől játszották a fiatalok. A fenti idézet arra utal, hogy a játékokra külön időt szabtak meg, s akik nem az előírt időben játszottak, azokat az ellenőrnek be kellett jelentenie. A „custosok... a mezőre játsznai menők között a rendet feltartották.” Ebből megállapíthatjuk, hogy a sárospataki kollégiumban a játék 1650 előtt annyira elterjedt, hogy a mezőre játsznai menők között külön rendfenntartó hallgatókat rendeltek ki.

Az iskolai testnevelés alapelveit Comenius Amos János fejtette ki elsőként Európában, aki 1650–54 között a sárospataki kollégium rektora volt. A világhírű nevelő a humanista eszmék híve volt; a tanok azt hirdették, hogy a művelődés alapja az ókori görög és római műveltség életre keltése. Ennek a műveltségnek a kialakításában, az ember nevelése terén a testnevelés vezető szerepet játszott, így Comenius is a testgyakorlást az iskolai nevelés fontos részének tekintette. Műveiből olyan testnevelési irányelvek és sportgondolatok sugároznak ki, amelyek érvényét napjainkban is el kell ismernünk. Azt hangsúlyozta, hogy a testi erő és az elme élességét a mozgás adja; illetőleg fejleszt. Az iskolai nevelésben meghatározott időt ad a test-

gyakorlatok végzésére, és azokat a gyakorlatokat ajánlja, amelyek az emberi erő fejlesztésére szolgálnak. Ilyenek a futás, ugrás, dobás, birkózás, ökölvívás, kocsiás, labdázás, vagyis azok a mozgásformák, amik nagyjában az mindenkorai sportolás elemei.

A XIX. század elején Sárospatakra került Egger Vilmos, előbb Pestalozzi európai híru, verdoni iskolájának segédtanítója, aki a stilizált mozgáselemekből összeállított és vezényszóra végrehajtott szabadgyakorlatokat honosította meg. Majd Clair Ignác, budapesti gimnasztikai intézetének megnyitása előtt (1933), szintén Sárospatakon tartózkodott. 1858-tól a testnevelést felvezik a rendszer tantervek közé. 1860-ban egy költséges „testgyakorda” épült. A második tornacsarnokot 1878-ban már az Iskolakertben építették fel. 1880-tól minden tanév bezárása előtt nyilvános tornaüzségát tartottak, amelyek rendszeresen szerepelt a futás, akadályfutás, távol-, magas- és rúdugrás.

A pataki diákok és mások sportolásának gyökerei a népi sporterzű játékokban keresendők. A köznépi fiatalok ünnepnapok és vasárnapok délutánján igen szívesen veszi kézbe a labdautót, a tekebotot és más sporteszközöket.

Ez a már jóval korábban meghonosított sporttevékenység kamatozott az 1891-ben Budapesten megrendezett első országos tornaversenyen, de különösen az 1895-ben Debrecenben megrendezett kerületi versenyen, amelyek a pataki diákok aránylag sok első díjat nyertek. Magyarországon először Sárospatakon lett a testgyakorlás az iskolai nevelés szerves részévé.

Az iskolai testnevelés és sport elterjedéséhez viszonyítva még vonatkoztatban alakult ki a felnőtt társadalom sportolási igénye. Hazánkban a társadalmi sportolás csirái, a sportegyletek a XIX. század 60-as éveiben létesültek számosabban. Miskolcon 1866-ban alakult tornaegylet. A tagok száma 73. A Kassai Tornaegylet 1868-ban jön létre. A miskolcikai kérelmükben arra hivatkoznak: „... az ember életrevalósága nagy részben a test ügyességétől – edzett tartósságtól – s egészségétől feltételeztetik (Comenius elvei); az ifjak figyelmét a céltalan mulatságoktól elvenni akarván, – úgy nem különben hazánk többi városai ifjúsága után hátramaradni szegyennek tartván”, tornaegyletet alakítottak. A Kassai Tornaegylet célja: „Az általános egészség fenntartása, az erő és ügyesség fejlesztése s a test edzésére szolgáló szabatosan meghatározott rendszeres testmozgásoknak, azaz a tornászásnak gyakorlása és előmozdítása.”

Sárospatakon 1869-ben alakították tornaegyletet. Miskolcon 1871-ben Lővészegylet létesül, a Vadászársulat szintén ebben az évben. A korcsolyázás hívei 1874-ben szervezték meg egyesületüket. Ezek az egyesületek nem bizonyultak időállóknak, mert a helyi tömegigény még nem ért meg a sportolásra.

Másfél évtized múlt el, amikor 1890-ben Miskolcon megalakult az első – mai értelemben vett – sportegyesület, a Miskolci Atléta Kör. (9 évvel később nagyjából ugyanezek a személyek hozták létre a Borsod–Miskolci Múzeum Egyesületet – tehát ezt is a sportolónak köszönhetjük.) Hazánkban a labdarúgás elterjedése idézte elő a sportélet hatalmas fellendülését. A századforduló után egyre-másra jöttek létre az olyan egyesületek, amelyek a labdarúgás mellett más sportágakat is felkaroltak. Miskolcon és Diósgyőr-Vasgyáron 1908-ban az iskolai és iparostanoncokból futballcsapatok verődnek össze, amelyek egymással mérkőzéseket játszanak. A sportkultúra terjedését jelentette, hogy 1909-ben a megye másik ipari településén, Ózdon megalakult az Ozdi Vasgyári Testgyakorlókör Köre (ÖVTK). A divatból lett tenisz és a korcsolyázás művelésére 1908-ban megalakult a Miskolci Sport Egyesület (MSE), amely a következő évben már labdarúgó-szakosztályt is szervezett. Egymást követik az újabb sportegyesületek: 1910 DVTK; 1911 Miskolci Munkás Testedző Egyesület; 1911 MVSC; 1912 a MAK labdarúgó-szak-

osztályt szervez; 1912 MMKASE; 1913 DiAC; Zemplén megye székhelyén 1909-ben alakult meg a Sátoraljaújhegyi AC, majd az Egyetértés (SESE munkáscsapat) és az SVSC.

Lehetetlen észre vennünk azt a tényt, hogy a munkásság az első között szervezi meg sportegyesületeit, mert a vezetők tisztában vannak nem csupán a sportolással az egészséget fenntartó hatásával, hanem azzal is, hogy itt gyakori lehetőség nyílik összejövetelekre, amelyek nem feltűnőek, s amelyek lehetőséget nyújtanak a szocialista eszmék kiterjesztésére. (A későbbi ellenforradalmi rendszer nem ok nélkül üldözte a munkás sportegyesületeket.)

A Miskolci Sportfutár 1911-es számai arról tájékoztatnak, hogy Miskolc és Debrecen csapatai – az MSE és a DTE – már az 1910–11-es labdarúgó-bajnokságban mérköztek egymás ellen, és velük egy csoportban játszott Kassa, Eperjes, Sátoraljaújhegy, Mateóc, sőt a Kassai Munkás Torna Egylet csapata is. A következő évben pedig már a Miskolci Munkás TE és a Debreceni Munkás TE csapata is részt vett az újonnan szervezett közép-magyarországi kerület bajnoki küzdelmeiben.

Az atlétika is hódít. 1913: A MASZ első országos propagandaverseny Diósgyőr-Vasgyárbán.

Az első világháború kitörése két évre minden sportot megszüntetett. Újabb kibontakozása 1916 nyarán indul meg. 1918-ban már a magyar válogatott labdarúgócsapat is játszik Diósgyőrről, és 3:1-re győz a kerület csapata ellen, melyben debreceni játékosok is szerepelnek.

A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltása a sportéletben is forradalmi változásokat eredményezett. Plakátok hirdették „Az élet legfontosabb kincse: a tanult elme és az egészséges test.” „A hét végén, ha letesztek a számot: ki a hegycsúcsra, menjetek üdülni, pihenni, felfrissülni.” Rendelet mondotta ki: „A Tanácsköztársaság a gyermekek testi és lelki védelmét legfontosabb feladatának tartja.” A sportélet irányítói kimondják: „... minden dolgozó embernek módot akarunk adni, hogy sportoljon.” Sajnos, ezek a célok csak a felszabadulás után váltak valóra, mert a kisantant intervenciója fegyverbe hívta a fiatalokat. Az 1919. május 20-i miskolci csatában a Vörös Hadsereg 11 zászlója mellett 5000-nél több diósgyőri munkás vett részt a harcban, majd a felvidéki hadjáratban. A diósgyőri munkástanács elnöke a DVTK elnöke volt.

Az ellenforradalom korszakában a sport területén a Magyar Országos Védő Egyesület (MOVE) diktatúrája következett be, mely a munkásmozgalom elleni harc jegyében fogant. A MOVE 25 éven át több anyagi támogatást élvezett, mint az egész magyar sport.

A sport tömegbázisát az 1921. LIII. sz. ún. testnevelési (levevente-) törvény volt hivatott megteremteti. A MASZ észak-i kerületének (melybe 5 megye tartozott) mindössze 14 tagegyesülete volt. A társadalmi egyesületek elorvadtak, megszűntek, csupán a vállalati egyesületek tudtak az anyagi terhekkel megbirkózni: a diósgyőri, ózdi, salgótarjánai vasgyárak és a MÁV csapatai. A leventemozgalom a sport terén csak a 30-as évektől kezd eredményeket felmutatni. A második világháború idején már csak a front átvonulásokkor következik be néhány hónapos szünet, főleg a szertárak állományainak kifosztása miatt.

És mit eredményezett a felszabadulás a sport területén Borsod társadalmában?

Ez év január 1-én a szakszövetségek száma 25, a sportegyesületek száma: 334. A sportkörü tagok száma: 92 873. A felnőtt versenyzők száma: 29 977, ebből nősportoló 6923. Iskolás versenyző 55 255, ebből leány 24 238. Minősített

játékvezető. I–III. oszt.: 1807, gyakorló: 1035. Minősített edző: 452, gyakorló 590.

Úgy gondolom, ezek a számok tényként bizonyítják, hogy a sport milyen hatást gyakorolt megyénk társadalmára, és milyen hatalmas virágzást ért el mind a tömeg-, mind a minőségi eredmények szempontjából. És ez magyarázza napjainkban társadalmunk óriási érdeklődését a sportesemények iránt. És ez ró kötelezettséget az itteni történészekre is, hogy ők is tegyék vizsgálódás tárgyává Hajdú-Biharban ezt a társadalmi jelenséget.

Múzeumi előadás a népművelők számára

1970. szeptember 30-án dr. Dankó Imre megyei múzeumigazgató előadást tartott a városi és a megyei népművelőknek a múzeum nyújtotta művelődési lehetőségekről.

A hajdúnánási monográfia ügye

A hajdúnánási monográfia szerzői 1970. október 21-én megbeszélést tartottak a Déri Múzeumban a jövőre megjelenő hajdúnánási monográfia aktuális kérdéseiről, a szerkesztő dr. Rácz István docens vezetésével.

Félegyházy László kiállítása a Medgyessy Teremben

Félegyházy László Munkácsy-díjas festőművész kiállítását nagy érdeklődés mellett 1970. november 20-án nyitotta meg dr. Dankó Imre, a Déri Múzeum igazgatója.

Húszéves az Alföld

Debrecen irodalmi-művészeti folyóirata, az *Alföld*, 1970. november 21-én emlékezett meg fennállása húszéves évfordulójáról. A Déri Múzeumban tartott irodalmi esthez kiállítás is készült a folyóirat történetéről.

Gyakornok a Déri Múzeumban

Peterscsák Tivadar ötödéves egyetemi hallgató 1970. második felében szakmai gyakorlaton volt a Déri Múzeumban (népművelés-néprajz).

Borbély Endre halála

Borbély Endre, a Déri Múzeum pénztárnoka, 1970. október 27-én hirtelen elhunyt. Kedves munkatársunk emlékét megőrizzük!

Widróczky Marci az észak-magyarországi néphagyományban

BODGÁL FERENC

A magyarországi betyárokról több tucat tanulmány, számos könyv, szép-irodalmi mű született. Különösen az alföldi és a somogyi betyárvilággal foglalkoztak sokat; Rózsa Sándor és Sobri Józsa neve nemcsak hazánkban, hanem külföldön is ismertté vált.

Viszonylag keveset tudunk az észak-magyarországi betyárvilágról, noha e területen olyan betyárok szereztek kétes értékű hírnevet a múlt században, mint Angyal Bandi, Tóth Pista, másképpen Gyulay, vagy Becskerek Peti, igazán nevén Palatinszky István és Zöld Marci. Angyal Bandiról Dömötör Sándor kiderítette, hogy borsodi származású. A Sajtószentpéter melletti Dusnokra való birtokos család tagja volt, s már röviddel halála után, a XIX. sz. első évtizedében több ponyva jelenik meg róla, színművekben szerepel. Életének részletes feldolgozására a hiteles források és a szájhagyomány anyagának egybevetésével csak az utóbbi időben került sor.

A magyar népek azonban már korábban is megvolt a rablóvilága; a borsod megyei és a miskolci levéltár igen sok körözlevelet őriz a XVIII. századból kurtorgókról, csavargókról, tilalomtörőkről, tolvaj pásztorokról, útonállókra, haramiákról stb. Etnográfusoknak kimeríthetetlen anyagot tartalmaznak a törvénytörők iratai. A XVIII. század végén, a XIX. század elején sokan kényszerültek arra, hogy a hosszú katonaságok vagy egyéb okból az egyáltalán nem könnyű szegénylegényéletet vállalják. Sokan apró tolvajlásból tengetik életüket, vannak, akik bandákba verődve fosztogatják a gazdag kereskedőket, tehetősebb mestereket, s veszélyeztetik a közbiztonságot. A szegényebb rétegből kikerült betyárok ugyanakkor segítik a hozzájuk hasonló nincstelenekeket, cimborákra lennek a falvak jobbágjai, pásztorok között. 1809-ben fogják el Heves megyében a tiszafüredi katonaszokevény Majoros István betyárt. A betyár éppen lakodalomban volt, amikor rájuk törtek és elfogták őket, és később felakasztották. A betyárvilág ebben az időben annyira kiterjedt, hogy a Heves megyei rögtöntitélő bíróság a következőket kénytelen megállapítani: „Az mátrai hegyes és erdős járásban és a Tiszán innen levő pusztás oldalon a rablások, útonállások annyira elhaltak, hogy immár sem úton, sem mezőben, vagy erdőben, sőt tulajdon házában is életének, vagy jószágának biztos és bátorságos megmaradásához akárkinck is reményesége lehetne.”

Nagyon sok korabeli betyárnak az emléket csak a törvénytörők iratok őrzik, de néhányan népi kéziratokban is nyomára bukkanunk. Egy sajtóvámosi kéziratban találtuk meg a valószínűleg a XVIII. században élt betyár, Kadar históriáját. A betyár mellett leginkább Angyal Bandi nevét őrizte meg a nép emlékezete. „Az Alföldre menendő Angyal Bandi nótája” népdalaink között ma is közismert, másfél száz év előtől pedig őt, közel egykorú ponyvaválasztatás ismerjük. Angyal Bandi után az észak-magyarországi megyék leghíresebb betyárja, Zöld Marci lesz, akinek életét részben a nép ajkán róla élő történetekből, részben a hiteles aktákból, illetve a róla szóló tanulmányokból ismerjük. Zöld Marci 1870 körül született Berettyóújfaluban, 1815 táján megszönik a katonaságtól és sok csavargás, rablás után elfogták, majd 1816. december 6-án délután társaival, Palatinszkyvel és Kapus Pistával a feyverneki pusztán felakasztották. Akárcsak Angyal Bandiról, Zöld Marci-

ról is számtalan dalt, történetet és ponyvát találunk, de zindarabot is írnak róla, szerepel versben is. Zöld Marciék híres bandájának megszűnése után is jócskán megfordultak az északi megyékben tolvajok, haramiák, útonállók, csavargók, orgazdák és betyárok. A borsodi-hevesi-nógrádi folklorban sok olyan híres betyár szerepel, akinek életéről semmit sem tudunk. Így például Csehé Pista, Turi Pista és mások nevét és tetteit csak dalok, balladák őrzik meg.

II.

Angyal Bandi és Zöld Marci az észak-magyarországi jobbágyvilág jellegzetes betyárjai voltak. Életük szoros kapcsolatban van a korabeli életformával. Magányos harcuk sokszor a mindennapi megélhetésért folyt, nemegyszer azonban politikai színezetet öltött; a jobbágyot elnyomó földesurak, megyei hatóságok vagy áttételesen a nemzetet elnyomó osztrák zarnokság ellen irányult. Míg a XIX. század elején a betyárvilág bővülésének oka a majorsági gazdálkodás térhódítása, a szelléreskedés, katonafogdosás volt, addig 1848 után a betyárkodás elszaporodását elsősorban direkt politikai okok idézték elő. Igen sok katona vagy a szabadságharc alatt politikai szerepet vállalt személy volt kénytelen akkor bujdosni.

Szökött katona, bujdosó betyár volt az 1870-es években a híres Vidróczky Márton is. Minthogy azonban Vidróczky Marcirol egy nagyobb cikkem az elmúlt évben a Napjainkban is megjelent (1969. június), illetve kismonográfiámat is közreadtam. (V. M. az észak-magyarországi néphagyományban és az irodalmi forrásokban. Miskolc, 1970. A Városi Könyvtár kiadása), így életének rövid summázása után inkább az említett tanulmányokban eddig nem publikált adatokkal foglalkoznék.

Vidróczky Marci 1837. november 12-én született Mónosbélén. Apja, András, juhász volt, anyja Kormos Panna. Életéről hiteles adatok egyrészt a levéltári forrásokban, nagyrészt a korabeli és a halála utáni újságközléményekben találhatók. Marci életéről a néphagyomány különféle történeteket őrzött meg számunkra. Elhunytá után az Eger című újság (1873. február 13.) a következőket közli róla: „Ki volt tulajdonképpen ez a híres rabló és miért volt híres – a közbeszéd a következőket adja elő róla:

Vidróczky Marci apátfalvi születésű 35 éves földművelő volt, ki 1859-ik évben a Wasa 60. sz. gyalog ezredbe soroztatott, onnan egy ízben megszökött, de anyja által az ezred székhelyére Egerbe vitetvén, büntetés alá került. Rövid idő múltán azonban másodízben is megszökött, s mint csavargó, fegyveres betyár zsarolásból tengette életét, eközben rablőhíre és az alacsony tömegnél népszerűsége is mindinkább növekedvén. Ekkor határozta el a verpeléti pandúr B. A. a betyár elfogását. Sokáig járt utána, míg végül cimboraságot kötött vele, sikerült őt a pandúr házához elcsalni, hol borozásban holt részegre itta magát. E tehetetlen állapotban rohanta meg a betyárt a besenyői csendőrbiztos legényeivel, mely bátor tettéért mind a verpeléti pandúr, mind a többi tényleg a község méltó elismerésével találkoztak.

Vidróczky ekkor, mint katonai szökevény, Egerből Komáromba szállítottatott, hol – mint mondják – 27 évi sanyarú fogságra lón elítelve. Innét Theresianstadtra helyeztetett át várfogságra. Itt azonban egy alkalommal fát vágni a pincébe vitetvén, örét – állítólag – legyilkolta, s ennek öltönyeit magára szedve újból elszökött.

1871. szeptember havában jelent meg ismét szülőföldjén, de egyelőre csendesen viselte magát. Múlt évi május hóban kezdett híre szárnyalni, hogy ismét a vidéken van, s a megye közgazgatás és végül kérdést is intézett a komáromi várparancsnoksághoz, de onnét csak fél év múlva kapta a választ, miképp Vidróczky csakugyan megszökött a Theresianstadti várból.

A múlt ősök óta tehát jeleztek a formális üldözés, tartottak is reá hajtó vadászatot Borsod, Heves, Gömör és Nógrád csendbiztosai, de biz az is megtörtént, hogy – mint állítják – a m-i (maconkai B. F.) bíró elrejtette előlük akkor mikor nála keresték.

Felbátorodva a sikertelen üldözésen, részint azért mert a palóc atyafiak nagyon ragaszkodtak hozzá, mivel sok »jó napot« szerzett számukra, részint mert pajtásai is akadtak: elkezdett Vidróczy vitézkedni; a falukon végig táncolni és magát muzsikáltatni, szóval kezdett nem félni a dörében, és még arra is vetemedett, hogy mások bosszújának eszközüel engedte magát felhasználítani, s különösen egy uradalmi tisztet tüzött ki magának áldozatul, kire öt rokonai – mint mondják – felbujtatták.

Végre, miután Kévs Andrászt orozva meggyilkolta, s a jelentések ellene kezdtek felhalmozódni, hogy – nem ugyan saját fészke közelében, melyet mint a ragadozó farkas, ő is megkímélt – hanem a szomszéd Gömör megyében rabolt és pusztít; a királyi ügyész is beleszóllott a dologba, s egy szakasz katonaságot kért elfogatására, de bárminő titokban tartatott is az ellene irányult intézkedés, mégis nesztét vette, mert elkezdett Nógrád felé távozni.

Folyó évi február 1-én hajnalban a felnémeti erdőn csavargott négy cimborájával: február 2-án másodmagával ment a szarvaskői völgyön át; 3-án Eger felől jött egy szekéren ismét negyedikével, s keresztülment Felnémeten; 4-én Bátorban látták; 5-én a bátonyi korcsmában döszölt és a maconkai pandúr által sakkban tartatott. Ezen éjjel Mátra-verebély felé távozott, s másnap – halva találtatott. . . .

Az említett cikk sok ténye mellett sok a „közbeszed“ is, azonban kétségtelen, hogy a háromszor szökött katonára nagy népszerűségnek örvendett egykori pástorcimborái, volt katonatársai és az egyszerű emberek között. Népszerűségének emlékeit a későbbi sajtóközlemények is hangsúlyozzák, de legjobban őrzik számunkra a Marciról szóló dalok, balladák, történetek. Különösen Özd környékén kedvelték az alábbi dalt:

Vajdavári híres csárda
Zsandárral van körülállva.
Köröskörül, környeskörül,
Vidróczyt most fogták körül.

No Vidróczy most gyere ki,
Hat vármegye vár ide ki
– Mit ér nekem hat vármegye
Tizenkettő gyűjjön ide.

Be-belöttek az ablakon
Piros vér folyt az ajkamon.
Szeretője zsebkendője
Csupa piros vér lett tőle.

Sír az apám, sír az anyám,
Sír mind a két testvérbátyám.
Ne sírj apám, ne sírj anyám,
Nem leszek már többé betyár . . .

(L. A. gyűjt. Észak-Magyarország, 1951. nov. 4.)

Érdekes történetek élnek Marciról a búkkaljai Bogácson is. Egyesek szerint sokszor megfordult itt Marci, s társai is voltak az itteni lakosok közül. Farkas Antal volt a társa, akinek a fia, Farkas Matyi, ma is él. Farkas An-

tal állítólag megírta az életét s Marciával való cimboraságát, s ezt ki is nyomatta. Van itt egy hely, amit „Vidróczy gödrinek“ neveznek. Itt van a tetőn, kb. 1 kilométerre a falutól. Tard irányában. Úgy mondják, ebben lakott valamikor Marci. Énekelték is róla:

Híres betyár vagyok,
Vidróczy a nevem, Vidróczy a nevem
Három-négy vármegye sirva keres engem,
Három-négy vármegye sirva keres engem,

De mindig ott járok,
Ahol nem gondolják, ahol nem gondolják,
Szép asszonyok, lányok arcomat csókolják,
Szép asszonyok, lányok arcomat csókolják.

Borsod vármegyének
Szilvás falujában, Szilvás falujában,
Ott mulatom magam a rózsám karjában,
Ott mulatom magam a rózsám karjában.

A szomszédos községben, Noszvajon is tudnak Marciról. „Vidróczy Marcit a mi házukban lötték meg a csendőrök és ő kilőtt és megsebesített valakit. Ahol én lakom, pincház volt, széles kőfallal, ott lötték meg valaha.“ (Köteles József 48 éves.)

Marci a Heves megyében levő Vepelét községben is megfordult, a már idézett korabeli újságickek szerint. Sajnos a pandúr, B. A. nevére és tetterre sem emlékeznek már, annál inkább Vidróczy Marcira. A faluban levő egyik család ragadványnevként viseli a Vidróczy nevet. Az egyik legidősebb családtag a 62 éves Csorba Vidróczy Mátyás. Szerinte és a fia szerint (aki szintén büszkén használja ezt a megkülönböztető nevet) a nevet úgy kapták, hogy az apa, illetve nagypapa valamikor jó gazda volt. De szerette a kocsmázást, s előfordult, hogy lóháton járt oda. Ekkor mondták a cimborái: „Itt jön Vidróczy!“ így maradt rajtuk ez a név.

Egyébként Csorba V. Mátyás néhány évvel ezelőtt a helyi termelőszövetkezetben mint adminisztrátor dolgozott. Itt egy alkalommal maga is találkozott egy igazi Vidróczy nevűvel. Sajnos, már nem emlékszik rá, hogy melyik környező községbe való volt.

Marci személye az idősebbek emlékezetében valóságos népi hőssé vált. Nevét büszkén viseli Mátraszentimrén a *Vidróczy csárda*, melynek belsejét a Marci tetteit dicsőítő romantikus-gicces festmények díszítik. Megfestette Marci R.-né P. J. is. Levelében képeről a következőket írta: „Kislánykoromban is érdekelték már a rajzok, festmények. Egyszer a nagybátyámmal a padlásom egy régi kalendáriumot lapozgattam, amikor kiesett a lapok közül egy igen megsárgult, rőkönnytől foltos papírlap. Négyrét volt hajtva, kihajtottam és egy ceruzarajz volt. A kép alán nyílt volt írva: *Vidróczy Márton a cserkeszi csárdában*. És én megkérdeztem a bátyámtól, ki az, aki a papírra le van rajzolva? Azt felelte a bátyám: – Vidróczyknak hívták, valamikor régen betyár volt!

Még azt a rajzot az öreg Zákány, az órásmester rajzolta róla egy vásár alkalmával. Együtt töltötték az éjszakát abban a csárdában. Az órásmester még azt is lejegyezte a papíron, hogy milyen színű ruha volt a betyár és a csaplárosnő és a környezet. Biztos le akarta később festeni ő is.

És én a papírt hazavittem. Majd amikor nagyapám hazajött a határból, elmondtam neki, mit is találtam a bátyám padlásán. Nagyapám elvette tőlem,

A bodrogközi állattartás kutatásának problémái

BODÓ SÁNDOR

és mikor megnézte, azt mondta: – Kislányom, ezt a betyárt ismerte az apám. Egy alkalommal az ő nagy istállójában háltak meg. A Hortobágyról jöttek, és egy zimankós őszi éjszakán kértek szállást. A szépnagypapám kapott a betyártól egy ezüst csonka fokost és a szépnagynyámyám pedig egy lángszín selyemkendőt a szállásért. Olyan szép volt a selyemkendő, hogy a nagynyámyám behelyezte a nevét és az Úrstatálát díszítő terítő lett belőle. Sokat ellovastam áldozáskor a nevét. Az volt ráírva: N-értné, Zombori Borbála ajándéka, 1879. év.

Amikor a nagypapám háza felépült, a hozzá való meszet abban az időben Mátra vidéki emberek hozták. És mivel igen sok hegyi ember járt errefelé, nagypapámnak még akkor nagy istállója volt és sok szekeres embernek tudott szállást adni. Úgyszólván a Mátra vidéki községekből sok ismerőse volt. Ezek az emberek sokat tudtak Vidrőczyről beszélni. Azt mondták, úgy van bejegyezve, hogy Belpátfalván született még 1847-ben. Úgy mondták, csikós-legény volt és ménessel járt. Betyár pedig azért lett, mert nem akart a császár katonája lenni.

Ahogy beszéltek az öregek, Vidrőczy derék, szép és jó megjelenésű ember volt. Kossuth-kalapot viselt, vagyis pörge kalapot. Fekete pitykés mellénél, bő ingujjat, bőgatyt, ráncosnyakú csizmát, cifraszűrt és piros selyem nyakraöltőt az ingnyakon. Fegyvere egy sárgaréz baltafokos és hosszú-csővű dupla pisztoly. Vidrőczy igen szépen tudott mulatni, de amikor leült az asztalhoz maga elé tette a pisztolyát és úgy mulatott. Azt mondta a nagypapám, az volt a kedves nótája:

Igyál betyár, múlik a nyár,
Úgysem soká betyárkodsz már.
Pereg már a hársfa levél,
Hová megy a betyár legény...

A nép szerette, mert igazságos volt, és ő is a nép fia volt. És segítette a szegény népet abból, amit az uradalmakból sikerült elkaparintania. A lovain messze utakat bejárt, a nagy utazások közé tartozott a hortobágyi ménések látogatása is. A Mátra vidéki emberek azt beszélték róla, hiába tüztek ki nagy összegeket a fejére, elfogni nem tudták soha. Hanem rajtatűnt alkalommal a nagy zavarban egy betyár cimborája golyójától kapott halálos sebet.

A Vidrőczy Mártonról készült régi rajz után 1933-ban megfestettem nagyban, 60×80-as vászonra, olajjal. Amikor megfestettem a képet, még elég jól láthatók voltak a nagyobb vonalak, az arc vonalai pedig tiszták voltak, és kivehetők. Így sikerült megmenteni a pusztulástól ezt a témát...

Vidrőczy nevét viseli Gyöngyösön a „Vidrőczy együttes”, melynek műsorában sűrűn szerepelnek a betyárról szóló dalok is. Meg kell említenem, hogy a Mátraházán levő SZOT-üdülő közlegető alakult népi együttes is 15 perces műsort állított össze Marci életéről a Napjainkban megjelent cikem alapján. Ezt a műsort nagy sikerrel mutatták be 1970 őszen a debreceni, haidűsboszói és lillafüredi üdülőknél.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a Marci halálától eltelt közel egy évszázad alatt a betyárt nemhogy elfelejtették, hanem híre-neve, tetteinek híressége egyre nő, s ezt tovább örözi-majd népünk emlékezete. Hírét legjobban az egyik róla szóló dal fejezi ki:

Nagy udvara van a Holdnak,
Nagy híre van Vidrőczyknak.
Úgy folyik annak a híre,
Mint a patak sebes vize...

Előadásomat azzal a megállapítással kell kezdenem, hogy a magyar pásztorkodás kutatásának Debrecen az egyik legjelentősebb központja. A közelmúltban itt számolt be kutatási eredményeiről *Andrásfalvy B.*, itt jelent meg a Műveltség és hagyomány számos pásztorokdász tanulmánya után 1970. október elején *Szabadfalvi J.* kitűnő kölete a magyar extenzív állattartásról. Mind *Andrásfalvy*, mind *Szabadfalvi* a magyarság nagyállatainak tartási rendszerét vizsgálták, s értek el szép eredményeket. Engedjék meg, hogy én most Borsod-Abaúj-Zemplén megye egyik nagyon érdekes, állattenyésztéséről híres területét, a Bodrogkört mutassam be, s vázoljam főként szarvasmarha-tartásának legjellemzőbb vonásait.

Nézük magát a tájat. A Zempléni-hegység, a Nyírség és a Rétköz közé ékszerűen benyúló Bodrogköz nagyobb része fiatal kőrű artéri síkság. Területének 90 százalékát újholocén öntésképződmények, réti agyagok és láposok utóedek borítják. A pleisztocén képződményeket a kisebb-nagyobb homokszigetek képviselik. A Tiszának a Bodrogközben való megjelenése a táj fejlődésében új szakaszt nyitott meg. A folyó oldaldalozó eróziójával megkezdte a pleisztocén homokfelszínek letarolását, s mivel a Tisza és a Bodrog az újholocén folyamán állandóan változtatták medrüket, eróziójuknak egyre újabb és újabb területek estek áldozatul. Az újholocénban a Tisza már a Bodrogköz déli részén folyt. Partját magasítva lassan környezete fölé emelkedett. Északabbra a Karcsa folyó mentén (mely szintén elhagyott Tisza-meder) ugyancsak kialakult egy lápos folyóhát, s közöttük tágas, sekély medence keletkezett. Ebben az újholocén folyamán nagy kiterjedésű mocsarak képződtek. A mocsarakat a Tisza és a Bodrog áradásai folyamatosan táplálták. Az elöntés alól csak a homokszigetek mentesültek, s ezért a régebbi települések mind a futóhomokon helyezkedtek el. A lakosság földművelést is csak a homokszigeteken folytatott. *Borsy Zoltán* (in: A tiszai Alföld. Bp., 1969. 35–36.) a területet földrajzilag három részre: középsőre, s kétoldalt a Tisza és a Bodrog alluvialis síkságokra osztotta. *Ebner Sándor* (Föld és Ember 1925. 65–102.) a terület településföldrajzi sajátosságait a szigettelepülések, valamint a folyó és ér menti települések kategóriájába sorolta.

A vidéket ma búza-, kukorica- és takarmánytermő táblák, burgonyatekerek borítják. Eredeti növényzete – a lápokkal, mocsarakkal tarkított ligeterdők, a homokhátak sztyeppfoltos erdői – a XIX. század második felében végrehajtott lecsapolás óta túlnyomó részben elpusztult.

A zárt falvak népe gazdálkodásában, szokásvilágában ősi elemeket őrzött meg. Cigánd, Géres, Karcsa még a többi falutól is elzárkózott. Saját véréből szaporodva, más községbeliekkel össze nem házasodva a rokonsági rendszer kusa szöveteve alakult ki. A falu népe alig néhány hadból, vagyis családból állt, valamennyi rokon és sógor. Kisgyéresen pl. csupán Kovács András nevű felnőtt ember 26 van – közli *Virtler* 1905-ben (in: Borovszky S. (szerk.): Zemplén vármegye. Bp., 1905. 152.). *Trenkó György* pedig 1909-ben ír arról (Földrajzi Közlemények, 1909. 12–13.), hogy az óriási vízterületen, a nád- és sáserdő borította sűppedékes ingoványon csak kemény télben vagy nagy szárazságban lehetett lábbal biztonságosan közlekedni. Csak a pákász, halász és csikász csolnakra járta a vízi utakat. A falvak lakói vadászattal, halászáttal, csikászattal foglalkoztak, Szabolcs vármegyében pedig vadmadártojással, hallal, harmakásával, sulyommal és vízi növényekből készített tár-

gyakran kereskedtek. Táplálkozásukban a kenyérpótló sulyom pl. olyan jelentőségű volt, hogy 1623-ban a karádi református papok számára külön rendelkeztek arról, hogy „Az Sulyomos Tooban egy nappal az közönséges sulyom szedés előtt szabad az Pastornac egy emberét sulyom szedni botsatani. Az után mind addig szedheti, míg az szokás szerez az falubeliec szedic. Ha az falubeliec egy embert botsatanac, ő is eggyet botsatsan: ha többet, ő is többet.” Ugyancsak kenyér helyett gyűjtötték és fogsasztották a gyékény torzsáját, a *Kotorcát*, s a lukaiakat (a mai bodroghalmiakat) napjainkban is *ktorcásoknak* csúfolják.

A Bodroghköz földjének hasznóvételére nézve azt állapíthatjuk meg, hogy a XIX. század közepén a rét és legelő területe kétszázosa a szántó-földnek. Fő megélhetési forrásként azonban a XVII. századtól tudottan mégiscsak a földművelés lehetett. Pontos adatok bizonyítják, hogy a XVII. században a falvak határait két és három nyomásban művelték. Ugyanakkor a lakosok rothra ekéjükkel, marhájukkal egyedül vagy *czimborával* mentek, az egyháznak búzájuk és gabonájuk *kalongyái* után adóztak és adtak egy-egy boglya szénát, egy szekér fát, valamint egy tyúkot is, melyet Sáros-patakon Szent János tyúkjának hívtak.

A vidék építésére a fának mint legfontosabb építési anyagnak a használata jellemző. 1806-ban a lakóházak és a gazdasági épületek, sőt még a lukai templom is tálpára épült. Az *épségek*, „rőt fából és sövényből” vannak, s van „patits készület” is. Tetejük zindelyes, szalmával vagy náddal fedet.

Fényes E. egyik statisztikai munkájában írja (Pest, 1837, 390.), hogy szarvasmarhát sokat és szépet tenyészit Zemplén, különösen a Bodroghköz nagy kiterjedésű legelőin. Báró Sennyeynek páncini gulyája az egész országban legszebbnek tartott. Lovat szinte eleget nevelnek... A juhtenyésztést az egészséges legelők, a sertéstartást a makkot termő erdők, a kukoricák és a szőzötök helyek nagyon elősegítik. Az összeírások a XVIII. századtól egyébként azt bizonyítják, hogy az állattartásban a vezető helyet mindig is a szarvasmarha töltötte be. Tartásuk rendszere lényegében megegyezett a legutóbb *Szabadfalvi J.* által összefoglalt alföldi állattartási rendszerrel. Nem fordított gondot az állatok fajtanemesítésére, természetes és épített nyhelyekkel védtek a szarvasmarhát, és korai adataink vannak a kaszált és gyűjtött szénafélékkel végzett takarmányozásra.

Az uradalmi szarvasmarhatartást a nagy nyájak jellemezték. A sáros-pataki várurok, a Majláth grófok, a Sennyey bárók, a leleszi prépostság marhái kor és állapot szerint külön-különválasztva legeltek az *anyagulyá*-ban, *szűzgulyá*-ban, *bikagulyá*-ban, *ökör*gulyáiban, *tinó*gulyáiban és kb. 80 év óta a *tejgulyá*-ban. A falvak jobbgyé-paraszti lakossága általában két, legfeljebb három szarvasmarhacsoportot tartott legelőn. Egyik az *ökör*gulya volt, másik a *kisgulya* (vagyis *szűzgulya*), harmadik pedig a *csorda*. Sok helyütt egy legelőn járt a helység két gulyája és velük együtt a mindenféle lovat befogadó *ménés*. Gyakori volt, hogy a három állatsapattnak egy *szamadója* volt, aki aztán bojtárokat fogadva őrizte a falu egész kinnháló *jóságát*. Pásztorok (gulyások, csordások) fogadására a legkorábbi levéltári adatunk 1730-ból való. S hogy mennyire hosszú idő (talán évszázadok) alatt kialakult rendet követhettek akkor, bizonyítja a sáros-pataki csordások 1730-ban lejegyzett, s a II. világháborúig is változatlanul fennmaradó hagyományos fizesége; az az 1730-as megjegyzés, hogy ha a gazdák nem fizetnének az „Ujhelyi Sáros és Szt. Imre Vásárára, a Csordát be hajthattya és dézsmálhattja”; azután az 1743-ból fennmaradt „Csordás és Gulyás Hitinek Formulaja” stb. A révélyváriak 1796-ban kétszer is panaszkodtak a „Tekintetes Nemes Vármegyének”, hogy báró Zsenyey János erővel elfoglalva tőlük a legelő mezőt, a fejős tehének udvaraikon éhen bögnek, vagy a „Rév felé

való ország uttyán hajkaszatttyuk fel s alá magunk tulajdon gyermekeinkkel, mivel pásztort nem fogadhatunk ha legelő mezőnk nintsen.” Majd újból kéri a lényváriakat, kötelezze a vármegye a földesurat, hogy adja vissza a legelőt, mert „akinek tsak egy Fejős Tehene van is, tsak azt őrzi, és semmi dolgaiban elő nem mehet”. 1819-ben pedig két kisbévési pásztor folyamodik a vármegyéhez, adassa vissza nekik a váltság fejében elvett *kongót* és *gubát*, mert 6k ott legeltettek a helység előljárói parancsolatjára, ahol az előttük levő pásztorok is legeltettek.

Mindezekkel szemben a vérségi vagy egyéb alapon szerveződő kisebb állatsportoktat magába foglaló marhalegeltetési rendszerre kért adatunk utal. *Ebner S. Ir.* (i. m. 72.) – egy meg nem nevezett forrásra hivatkozva, s talán *Andrástól* B. mohács-szigeti adataival összehasonlíthatóan – a ricei szállástérről, melyről az 1838-as vallomások során a következőket olvashatjuk: „Holmi hányt-vetett kunyhókat gabalyítottak össze a lakosok és annak körül náddal bekerítvén, abba kendert, tőköt és káposztát pótlálgattak, télen pedig, minthogy árvizes időkben szénájukat és egyéb takarmányaikat a nagy dágványok s mocsaras helyek miatt a helységbe be nem szállíthatták, szarvasmarhákat és sertéseiket othon szokták teleltetni. Az Irtások helyén élő tölgyfák, vagy csobakjányok láthatók.” Másik tanú a községtől teljesen elzárt szállástéren „szép házakra, istállókra, ereszekre és aszatokra emlékszik, s 20 évvel ezelőtti elpusztulásának okát abban véli, hogy a szárazság bekövetkeztével nem volt a házakra többé szükség, s a lakosok a helységbe visszazár-maztak”. Másik adatunk a Bodroghköz helységének 1774-es urbáriumából való. Az urbáriumok egyik pontja kimondja, hogy a jobbgyéknak saját pásztoraik nincsenek, s figyelmzettik őket, hogy a jövőben se merészelegjenek tartani. Ez úgy is értelmezhető, hogy korábban voltak privát pásztoraik; most (tehát 1774-ben) már nincsenek, s a jövőben sem lehetnek. Az állattartás rendszerének ez a nagyon lényeges részlete mindenesetre alaposabb ki-munkálást, még további kutatást igényel.

Ezek után a pásztorokdás néhány olyan ősi elemét ismertetem, amely érdeklődésre tarthat számot. Bár a *szabad vaconk háló* gulyát mai napig is megtalálhatjuk a Bodroghköz legelőin, a szarvasmarhák „idő”-től, széltől való védésére ősi építményeket is leltünk. Ismerték és felhasznál-ták az erdő védő szerepét a pásztorok. A XIX. század végén és a XX. század elején pl. a sáros-pataki Windschgrätz hercegek marháit az Oroj nevű erdőben egy kerekre kerített és sugarasan négyre osztott *kosárban* tartották anya-, szűz-, tinó- és bikagulyájukat. Zempléngárd–Révélyvárvár környékén még a két világháború között is állt néhány *kosár*, melyek formára kerekek voltak, készítesí módjuk pedig a következő volt: karókat vertek le, melyekre durván galagonya-, kőkeny- és egyéb szűrő bokrokat húztak. Az így felma-gasított vastag és tövisek falazatot a marha nem tudta széttrontani. Vagy pedig gallyakból, ágakból font sövényt volt a *kosár*, melyet olykor sárral is be-tapasztottak. Az északi oldal mindig magasabb (kb. 2 m-nyi) volt, hogy védjen a „felszél”-től. Enyhelyet nádból és sövényből is készítették. Ezeket a szakirodalom leginkább szárnyékként tartja számon. De a Bodroghközben a forma egyszerű: csak az egyenes és a felkőrv alaktól ismert, 1970-ben is megtaláltam olyan formában, hogy az akoltól (rúdkaraktól) 3 méterre sö-vényből emelték, szélvédőként.

A pásztoroknyuhóknak több formáját alkalmazták. A legeredetibbnek, a marhatartáshoz legjobban igazodónak az a forma látszik, melyhez hasonlít-ható adataink eddig csak a magashegy pásztorokuturákból, és pedig Erdély-ből és a bulgáriai Balkán hegységéből voltak. Egy felkőrv keresztmetszete, alacsony, talpakra szerelt, könnyen odébbvontatható pásztoroknyuhóról van szó, melytől eltérően a bodroghközi forma a következőképpen készült: 5–6

darab suharc ág két végét megheggyezve és félkör alakba meghajlítva a földbe szúrták. Egymáshoz néhány helyen vesszőkkel rögzítették, majd a tetejét (nagyságához mérten) 1–2 vagy 4, sóval kikészített, szőrét is megtartott marhabőrrel fedték. E kunyhó neve tiszakarádi adatközlőim szerint *kolyiba* volt, a zemplénagárdiak és révleányváriak szerint pedig *sátor*. Általánosan elterjedt volt persze a földdel, náddal vagy szalmával fedett nyerges tetejű kunyhó is, s az első világháború előtt láttak adatközlői fakorong kerékű kunyhó is. Nem ismerték viszont a kerek alaprajzú, ún. kontyos kunyhókat. Sajátos szokás volt a Bodroghközben a kunyhóban ázott kerek gödör, melyet náddal vagy szalmával kibélelve romlandó élelmiszert, többnyire hús rövidebb-hosszabb ideig való tárolására használtak. Egyik pásztordaluk szépen emlékezik erről:

Két hete mán, vagyis három,
Hogy a számadót nem látom,
Amoda jön, amint látom,
Szürkeszörű számárháton.

Jó napot édes bojtárom,
Van-é bajod, vagyis károd?
Nincsen károm, de nem is lesz,
Még e falka a kezemen lesz.

Van-e húsod a bográcsba,
Vagy a kunyhóba elásva?
Nincsen húsom a bográcsba,
Sem a kunyhóban elásva. Stb.

Másik variáció szerint:

Van-e húsod a bográcsba,
Vagy a tömlébe (tőzegbe) elásva?

A pásztorkunyhókat egyébként kétféleképpen védtek a szarvasmarhák kártevésétől. Arokkal körülsáncoolták a kunyhót, a bejáratnál kis szakaszt meghagyva, vagy pedig egyszerű karó- és rúdrendszerrel ún. *konyhókarámmal* vették körbe a pásztorkunyhókat.

Szokásaik közül e helyütt kettőt mutatok be. Egyik ősi gyökerű szokásuk a gulya összetartását, rontás elleni védelmét szolgálta. Ártó, ellenséges emberek különféle rontással el tudták érni a gulya szétfutását. Ezek ellen a pásztor kihajtáskor a legelőt körülfüstölte. A füstöléshez: friss sirról szedett száritott virágokat használt. Másik mód szerint pedig a pásztor kiásta a korán született és elhalt gyermek tetemét, amit füst felett megfűstölt és megszáritott. Egy kis égő, füstölő darabkával járta azután körül a legelőt, amely így tulajdonképpen a legelő körülzártságát, ronthatatlanságát jelentette.

A másik szokás már sokkal vígabb. A legelőn kinntelelő pásztorok az év utolsó napját a legközelebbi faluba nyájastól bevonulva mulatozva töltötték. A nyáj számára egy-egy parasztportán gondoskodtak szállásról. Feltehetően ezzel a még 1920-as években is élő gyakorlattal tartott kapcsolatot az ún. *szűzgulyatorgatás* szokása. Szilveszter estjén legények és fiúgyerekek 15–20-an összeszervezkedve csordakürtöt, karikás ostort, botot, kongókat, csengőket véve magukhoz, nagy zajongással vonultak végig a falun. Bementek az udvarokra, megkérdezték a házigazdát, hogy enged-e az udvarán a szűzgulya megforgatását. Ha megengedte, az ostorosok mintegy ma-

guk előtt hajtván a kolompásokat, nagy kürtöléssel, kolompolással, ostorcseregetéssel többször megkerülték a kutat, s beszaladgálták az egész udvart. Majd a gazda pálinkával és süteménnyel kínálta a vendégeket, akik aztán továbbálltak a következő portára. A szokás talán egyesíti a gonosz szellemek elűzésének hagyományait a bőséges szaporulat nyereségének analógiás varázscselekedeteivel.

Végeztül a Bodroghköz pásztordalairól csak annyit, hogy azok a magyar népzene ősi rétegéhez tartozóan őrzik az ereszkedő dallamú pentatóniát. A dalok közül itt legújabb gyűjtésemből mutatok be egyet, melyet eddig néprajzi szakirodalmunk nem ismert, s amely egyúttal az egész Bodroghköz vendégszerető népét is szimbolizálja. Sorai a következők:

Amoda megy egy talyiga magába,
Szeredásom a farába van vágva,
Abba van a fehér hőszin kenyerem,
Kibül megkínálom sok jó emberem.

Új muzeológus a Hajdúsági Múzeumban

A Hajdú-Bihar megyei Múzeumok Igazgatósága 1970. november 16-i hatállyal *Nyakas Miklós* helytörténész muzeológust kinevezte a Hajdúsági Múzeumhoz muzeológusnak.

Dr. Dankó Imre lengyelországi tanulmányútja

December 6–19. között *dr. Dankó Imre* megyei múzeumigazgató tanulmányúton Lengyelországban. Megtekintette és tanulmányozta a varsói egyetemet Magyar Intézetének, a Lengyel Tudományos Akadémia Néprajzi Intézetének, a Kulturális Kapcsolatok Intézete varsói Magyar Intézetének, valamint a lublini Kerületi Múzeum, Városi Művelődési Központ, a lublini Curie Egyetem öntevékeny művészeti csoportjai és a krakkói Jagelló Egyetem Néprajzi Intézete, a krakkói Néprajzi Múzeum munkáját. Tanulmányútja során sok múzeumot, kiállítást keresett fel és módját ejtette annak is, hogy megismerkedhessen a lengyel népi keramikussággal és népi építkezéssel. A tanulmányút kiemelt tárgyköre volt Debrecen és Lublin testvérvárosi kapcsolatainak új elemekkel való erősítése is.

Múzeumi plakátkiállítás a Déri Múzeumban

A múlt év végén, minden külön megnyitó ünnepség nélkül nyílt meg a Déri Múzeumban a magyarországi múzeumok különböző kiállításaihoz készült művészi plakátokból összeállított kiállítás. A kiállítás sokszínű, értékes anyagát a Központi Múzeumi Igazgatóság propagandacsoportja bocsátotta a Déri Múzeum rendelkezésére. A rendkívül tanulságos kiállítás a debreceni bemutató után vándorkiállításaként bemutatásra kerül a megye több helységében.

A magyarországi Miklós-kultusz első drámatörténeti emléke

KILIAN ISTVÁN

A magyar dráma- és irodalomtörténetben az iskoladrámáknak sokkal jelentősebb szerepük van, mint a nyugat-európai országokban. Nyugaton, Angliában, Franciaországban, Olaszországban a reneszánsz teremt meg a hivatásos, világi színjátszást, nálunk csak a felvilágosodás szülte. A világi színjátszás megszületéséig a színi igényeket az iskolák töltötték be. A magyar iskolai színjátszás történetéről monografikus igényű feldolgozás eddig nem jelent meg. A szakirodalom rendkívül szerteágazó. Ismer katolikus és protestáns, ezeken belül jezsuita, ferences, minorita, piarista és pálos, az utóbbinál pedig református és unitárius gyakorlatot. A katolikus iskolai színjátszásban történeti elsőbbségük a ferenceseknek van, a jezsuiták azonban a színjátékok beépített pedagógiai rendszerükre, Habsburg- és pápahűségük miatt drámaírási és -rendezési gyakorlatuk példa volt. A minorita színjátszás a XVIII. század második felében jezsuita példákra nevelkedett. A piarista és a pálos színjáték a XVIII. század végén éri el virágkorát, s műfajtükrözésével, anyanyelvi kultúrájával utat nyit a hivatásos világi színjátszás felé. Drámatörténet-írásunk eddig legjelentősebb vállalkozása a Kardos Tibor és Dömötör Tekla szerkesztésében és tanulmányával megjelent Régi magyar drámai emlékek (Budapest, 1960), amely csak a XVII. század végéig veszi sorra és adja ki magyar nyelvű drámai emlékeinket. A jezsuita színjátszásról Takács [A jezsuita iskoladráma (1581–1773), Budapest, 1937] és Juharos [A magyarországi jezsuita drámák története, Szeged, 1933], a ferencesről Alszegey-Szlávik (Csiksomlyói iskoladrámák, Budapest, 1913), a piaristáról Prónai-Császár [A kegyesrendiek magyarországi iskoláiban 1670–1778. előadott drámák jegyzéke, ITK 1915. 114–122], a pálosról Bayer (Pálos iskoladrámák a XVIII. évszázadból, Budapest, 1897), a minoritáról Kovács Bernardon (Kézirati iskolai drámák a XVIII. századból. Kézdivásárhelyi gimnáziumi értesítő 1905/1906.) és Szombathy János [A kantai minorita iskoladrámák, IT 1942. 187–188.] írták a legteljesebb igényű tanulmányokat. A fentiek kivétel természetesen igen gazdag a szakirodalom anyaga, mégis a katolikus iskolai színjátszásról mindeddig nem jelent meg olyan összefoglaló tanulmány, amely megállapítaná az egyes szerkesztendők kölcsönhatását, s indokolná a két végletet, a jezsuitákét, akik szakrális hangvételükkel, mereven őrzött latin-ságukkal a magyar irodalmi nyelv és a világi téma kialakulásának gátjává váltak, vagy a pálosokét, akik a klasszikus komédia évszázadokon keresztül továbböröklődött, sztereotip jövevény építkező, olykor az obszcenitásba is hajló profán, magyar nyelvű vigjáték megteremtői voltak. A jezsuiták szerepét illetően irodalomtörténet-írásunkban két iskola alakult ki, az egyik a Dömötör Teklét, aki elismerve a jezsuiták vitathatatlan érdemeit a magyar drámatörténetben, összességében azonban regresszívnek minősíti gyakorlatukat, a másik Alszegey Zsolté, aki szinte valamennyi szerkesztendő iskoladráma-gyakorlatát a jezsuitáktól vezeti le. A kérdés egyértelmű eldöntéséhez nyilvánvaló még több, eddig kallódó iskoladráma-kézirat előkerülése lenne szükséges. A most bemutatandó Miklós-dráma is egy eddig kallódó dráma-kolligátum egy darabja. A kolligátum Kézdivásárhelyről előbb a miskolci minorita rendházba, onnan pedig a Borsod megyei Állami Levéltárba került.

A vegyes kézírású gyűjtemény összesen 12 darab XVII–XVIII. századi

drámaszöveget tartalmaz. Ezek közül az első kettő magyar nyelvű, a többi latin. Eddig közreadtam a Parentum nimium amor sui ipsius ultor című és a Jaj én hű régentén kezdetű töredékes magyar moralitásjátékokat (Ismeretlen iskoladráma-gyűjtemény a XVII–XVIII. századból, Miskolc, 1967), valamint a Pro Nativitate Domini című, latin nyelvű szakrális betlehemes (Latin nyelvű pásztorjáték a XVIII. század elejéről, Antik Tanulmányok, 304–320.). A Placetne juvenes kezdősorú darab komikus elemek őriz, s megteremt a magyar drámatörténetben az intrikus figuráját, a Declamatio de Victore ebrioso Bacchanalisticájóziú, latin nyelvű, részegcsúfoló vigjáték, az Exile pretium posco című darab a Bayer által is neveltségnek ítélt ügynevezett vándortéma, a latin nyelvű, valamint a szónoki beszéd terminus technicusai csapnak össze a nyelvi és a szónoki hibákkal. A darab legutolsó aktusában azonban feltárl a titok: a terminus technicusok, illetve a szónoki hibák a spanyol örökösödési háború egymással szemben álló feleit szimbolizálják, s az ismeretlen szerző a később magyar király III. Károly spanyol trónigényeit támogatta ezzel a darabjával. Hasonló témájú Musa cum ministris suis című is. Itt azonban az öt declinatív szimbolizáló Musica, Dominus, Sermo, Sensus és Dies tömörülnek két táborba, hogy végül is a két egymással szemben álló fél között Pallas tegyen igazságot. Hasonlóképpen ugye-n aknázza ki az ismeretlen szerző a komikus lehetőségeket a kolligátum másik részegcsúfoló komédiájában, a Voluptas a deluso adolescente delusa címűben. A Superque vexit astra, nunc sternit solo című dráma a magyarországi Miklós-kultusz első ránk maradt drámatörténeti emléke. A Centrum animae Crux Christi című elmélkedő dráma, a húsvéti, jelesen a nagypénteki, ma is élő keresztadorációs gyakorlat dramatisztált előfutára. A Gladiator Moschus dráma az orosz cárról, Nagy Péterről szól, aki a Szojfiya vezette sztrlec-összeesküvést kegyetlenül megtorolta. Különös érdekessége a darabnak, hogy a szerző, P. Frölich az összeesküvés hírülvétele után egy hónappal már elkészítette ezt a retorikai drámát. A görög-latin istenvilágot, de magát a vallást is pellenégre állítja a kolligátumnak szerkesztileg legegységesebb vigjátéka, a Hilaria Deorum in Salacone sartoruce exhibita című darab. A kolligátum drámáinak cimlapjai a kantai (Háromszék megye) minorita konvent 1732-ből való bejegyzései találhatók. A később, 1738 után egy kötetbe fűzött füzetek azonban többnyire nem minorita és kantai eredetűek. Így egy füzetben linzi, másikon bécsi és kassai, ismét másikon egy belga-flamand jezsuita bejegyzést, illetve forrásjelzést olvashatunk. A gyűjtemény drámáiról bizonyosan állítható, hogy 1732-ben már megvoltak, néhányról azonban külső vagy belső adatok alapján kimutatható, hogy korábban keletkeztek. A most bemutatandó Miklós-dramát 1688-ban Trencsénben adták elő az iskola színháza részére bőségesen adakozó Lippai Miklós vágújhelyi prépost tiszteletére.

Myrai Miklós történeti személy. A IV. század elején élt előbb a kis-ázsiai Patarában, 325-ben részt vett a niceai zsinaton, s az is bizonyos, hogy az ugyancsak kisázsiai Myrában volt püspök. Életéhez több legenda fűződik. Így a legközismertebb, hogy éjjel aranyat lop be az egykor gazdag ember lakásába az ablakon át, hogy ezzel annak leányait szüzességük kényszerű feloldozásáért megmentse. A másik közismert legenda szerint a tengeri vihart lecsendesíti, a harmadik pedig püspökké választásának különleges körülményeiről beszél. Miklós keleti szent, kultusza tehát elsősorban a keleti egyházakban van. Az ortodox templomokban az ikonosztázon megtalálható, a görög katolikus templomokban pedig ugyanitt megszentelt helye van az öt ábrázoló ikonok. Sok olyan jel van, amely szerint ő volt a középkori Európa Szent Antalja, kultusza tehát kiterjedt volt. Konstantinápolyban a VI. században a IX., Itáliában a X., Franciaországban és Angliában a XI. századtól ter-

jed kultusza. A XIII. századtól már felbukkan egy Miklós-naphoz fűződő dramatikusan szokásanyag az úgynevezett püspökjáték. Ugyanebből a századból való egy öt ábrázoló casula. Később jeles képzőművészek ábrázolják, így Cimabue, Andrea del Sarto, Tizian, Veronese. Miklós kultusza elsősorban német nyelvterületen, így főleg Ausztriában profanizálódik, s Ausztriából kerül át hozzánk profánná tisztult és a folklor felé is hajló, az ősi alakoskodás, a mimosz, tehát a nem keresztény elemeket is magába elegyítő kultusza.

Magyarországon a Miklós személyén *Micula* változatával 1095-ben találkozzunk, 1171-ben földrajzi név formájában fordul elő *Zuße Micou* alakban, a *Miculous* variáns csak 1211-ben jelenik meg. Igen sűrűn előforduló okleveles adataink azt bizonyítják, hogy a Miklós név személynévben is, földrajzi névben is meglehetősen elterjedt lehetett. Néhány község, mint Tarnaszentmiklós, Törökszentmiklós stb. ma is őrzi a nevet. Miklós szakrális kultuszát jelzik azok a templomok is, amelyeket az ő tiszteletére építettek. Ilyen csak az egri egyházmegye területén Balla, Karácsond, Solymos, Tarnaszentmiklós, Tarnaszentmiklós, Várkony egy-egy temploma. Ezek a templomtitulusok középkori eredetűek. 1490–1516 közötti időből származik egy még szakrális hangvételű himnusz: Sancte die pontifex, sis reorum opifex Nicolaë kezdetű. 1529-ben bukkann fel egy Miklósról szóló ének, amely a hegedűsök ajkán él. A XVIII. századból való a csepregi tilalom: „minek utána ösidőkötél fogva tapasztaltatott, hogy némelyek a lakosok közül a Szent Miklós napja előtt való estvel egy éjszakai időben különféle öltözetekben és álarcokban járnak házról házra, s a gyenge gyermekeket... csúfos figurákkal rettetgetik... keményen meghagyatják, hogy senki a lakosok közül úgy gyermekeiknek, mint alattvalóiknak meg ne bátorkodjék engedni Szent Miklós előtti este az ily színes öltözetekben való járást”. A most idézett csepregi tilalom határozottan utal a szokás ősi voltára, valamint a jelmezes népszokásra. Bod Péter tesz arról említést, hogy Miklós napján a szülők gyermekeiket meg szokták ajándékozni, Virág Benedeknél egy Miklós-táncra vonatkozó adat bukkann fel. Vas megyében századunkban a „láncos Miklós” szokása él. A jelmeze bűjt Miklós elmegy a tollfosztóba vagy a gyermekekhez, s láncot csörgetve ijesztgeti a lányokat vagy a gyermekeket. Akit el tud fogni, azt a kútághoz vagy a kerítés fájához köti. Ajándékot nem ad, nem is kap. Néha az ijesztgető Miklóst meg is kergetik. Zala megyében Kéthely községben Miklós napján nem szabad dolgozni, azt tartja ugyanis a néphit, hogy aki dolgozik, annak házáról a szél minden zsúpot levisz. Kiskapuson (Nagyküküllő) a keresztmamákat öltöznék Mikulás-ruhába, kenderből készítenek maguknak szakállat, bajuszt. Karjukra kosarat akasztanak, másik kezükben pedig vesszőt tartanak. A Mikulás-ruhába bűjt keresztmama előbb jól megszidja, esetleg vesszővel meg is veri a gyermeket, elmondhatja vele a tudni való imákat, s ha jól tudja, meg is ajándékozza. A Miklós-naphoz más szokások is tapadnak. Hermann Antal szerint (Miklós napja, Pesti Hírlap, 1893. XII. 6.) magyar és rutén területeken is divik az a szokás, hogy a hajadon lány Miklós-nap előestéjén felmegy a templomtoronyba egyedül, s hármat üt a harangra, hogy azzal kerőt hívjon magának, ha Miklós-nap éjjelen a székely leány a Maros mentén kukorékolni hallja a kakast, annyit kerőre számíthat, ahányszor kukorékolni hallja. Dunántúlon a múlt század végén a korbácsolás szokása él. Mikulás napján mulatságot tartanak, s ez a mulatság nem mulatság megveszőzés nélkül. Singer (Székely) Leó (Dunántúli babonák. Ethn. 1898. 233.) még egy rigmust is ismer erről a vidékről:

„Legyen gazda jó a gulyás,
Meggjött már a jó Mikulás,
Mert ha nem ad jót élémbe,

Ha nem sűrűg háza népe,
Isten ugye megbunkódom,
Vesszőmmel megkorbácsolom!”

Egyes palóc községekben Szécsény környékén a templom búcsúnapja mellett Miklós-napján is nagy eszem-iszommal járó vendégséget tartanak.

Manapság is él nálunk a szokás, különösképpen városi diákközösségekben, hogy Miklós-nap előestéjén meglátogatja őket a Mikulás vagy más néven a Téliapó, kísérőjével, a krampuszal, s míg Mikulás tréfás, alkalmitag költött rigmust olvas fel, addig a krampusz a magával hozott virgáccsal „rendet terem” a diákok között. Több gyermekes családokhoz is be szokott térni a Mikulás vagy a Téliapó, s itt is vidám rigmusokkal mondja el a szülők és a gyermekek hibáit, jó tulajdonságait.

A most bemutatandó darabot, mint fentebb már említettem, 1688-ban Trencsénben adták elő Lippai Miklós vágyúhelyi prépost tiszteletére. Lippai ugyanis a színházterem belső díszítésére 170 forintot adományoz. Az 1645-ben Trencsénben alapított iskolában a jezsuiták már 1650-ben akartak színházat alapítani, ha színházat nem is, de színháztermet építenek, s a XVII. század közepétől kezdve évenként, megszübot napokon játszanak drámát a diákok. Ez a dráma kiemeli Miklós jótékonyágát, püspökké választásának történetét, üldöztetését. A Miklós-téma magyarországi feldolgozásának példái német szerzők hasonló témájú darabjai lehettek. 1586-ban Freiburgban Jakob Gretser írt és rendezett egy Miklós-dramát. 1623-ban Augsburgban, 1633-ban Luzernben és 1697-ben Freiburgban másodsor is mutatták be egy hasonló témájú darabot. Magyarországon az első freiburgi előadást követően csak 1636-ban jelenik meg a téma Nagyszombatban. 1688-ban adták elő ezt a darabot Trencsénben, ezt követően 1748-ban Ungváron és 1753-ban ismét Trencsénben játszották Miklós-dramát. A drámák szövege feltehetően nem azonos, hiszen a XVII–XVIII. századi iskoladráma-termes terjedési módja nagyon hasonlít a népi irodalmi műfaj terjedéséhez. Módosít a szövegben a rendező, a másoló, a színjátszó, s így bizonyára a legkülönbözőbb szövegváltozatok jöhettek létre. Ez a variáns töredékében maradt ránk. Hiányzik az egész I. Actus, de a II. Actus 1. scenájából is valami. Szerkezete az alábbi:

I. Actus: Hiányzik

II. Actus: 1–7. scena – interludium – 8–9. scena – chorus

III. Actus: 1. scena – chorus – 2–10. scena – chorus

IV. Actus: 1–6. scena – chorus

V. Actus: 1. scena – chorus – 2–3. scena

Epilogus

Megjelenik a darabban a Liberalitas Lippaiana és a Pallas Trencseniensis. A dráma cselekménymagja Miklós élete, azaz az ismeretlen szerző feldolgozza a három arany legendáját. Az elszegényedett Eumenius azon siránkozik, hogy leányainak fel kell áldozniuk szüzességüket. Itt csak két leány szerepel. Az egyik leány, Aglaia, türelmesen viseli a szegénységet, a másik, Thalia, azonban zúgolódik a sors végzése ellen: Miklós előbb Aglaiát ajándékozza meg, s az egyébként is elégedetten Thalia most nővére iránti irigységgel is tetéztet haragja felfokozódik. Így replikázik: Quid me doces patientiam ignotam tibi? Longe aliud est patientiam loqui, ac pati. Facile repleto ventre de junio est disputare. Pondus haud sensit, nisi qui portat.” Miklós végül is Thaliát is megajándékozza. Másik cselekménymotívum: Miklós ten-

geren utazik Jeruzsálembe. Hirtelen vihar támad. Ezt a vihart Aeolus támasztja, mint Vergilius Aeneisében, az alábbi szavakkal:

Terra perflata, mare turbate,
Volvite fluctus, pandite rictus,
Rumpite funes, vertite naves,
Frangite remos, strenlite viros,
Furite, fremite, saevite!

Miklós imájára, mert a hajósok hozzá futnak segítségért, Neptunus, a tenger antik istene inti csendre a szeleket. A harmadik, a legendából merített cselekmény mag Miklós püspökké választása. A választók nem találnak megfelelőt, mármint olyant, aki adakozó, jóságos, jámbor, jószívű, nem részeges (ebrius), igazságos, állhatatos, szent, szemérmes, kitartó, alázatos és tekinthetős, ezért úgy döntenek, hogy az a férfi legyen az új püspök, aki legelőször a tanácskozási helyére, a templomba belép. Miklós volt ez az első férfi. Miklóst püspöksége idején Diocletianus és Maximianus börtönbe vetik, hivat pedig megpróbálják a római hitre visszatéríteni. A szerző a római hit győzelmét úgy érzékelteti, hogy Diocletianus és Maximianus saeculumaival a színpadon minden keresztény kegytárgyat összetöret. A keresztények üldözésének, Miklós börtönének Constantinus császár uralma vet véget. Az új császár a XVII. században nem érdektelen szavakkal fogalmazza meg uralkodói elveit: „lenitas regem decet, feritas Tyrannum. Regna subvertit furor. Quod suavitudo fundat, evertit vigor”. A darab végén, mintegy a kereszténység győzelmével végződő cselekmény záróakkordjaként, az Epilogusban a Pallas Trencseniensis Lippai Miklós erényeit dicsőíti, s ezután a Liberalitas Lipaiana kiosztja a jutalmakat.

A cselekmény vázlatos ismertetése után nyilvánvalóvá válik, hogy a szerző a történeti tényanyag, de inkább a legenda, az antik mitológia, sőt irodalomtörténet egyes elemeire építi fel a dráma cselekményét. Ez a dráma két XVII–XVIII. századi dramaturgiai gyakorlatot kíván egyesíteni. Az ismeretlen szerző nem tud vagy nem akar az előtte még nyilván példaként lebegő moralitásijátékok cselekményszövésétől megválni, ugyanakkor azonban követni akarja a kronologikus vagy tematikus cselekménybonyolítás induló gyakorlatát. Az ennek ellenére már a maga korában is cselekménytelennek tűnő darabot dalok színesítették. Ezek közül az egyik legszebb éneket egy koldus zájába adja a szerző:

Nihil mendico magis est vile
Nec inter homines magis exile
Nihil est paupere magis misellum
Totis diebus qui petit obellum.

Nemo mendicum excipit tecto
Nec fovet molli morbidum lecto
Sub Jove frigido saepe iacere
Cogitur, saepius miser famere.

Verbis acerbis modo cibatur
Modo verberibus male tractatur,
Pro stype stipitem saepe reportat
Pro pane lapidem, flagra degustat.

Modo putrescit vivus in fimo
Modo sepultus jacet in limo
Nihilo pecude magis curatur
Velut sordibulum miser calcatur.

O miseranda mendicorum sors!
O dura vita, diuturna mors!
Asinam tandem his eriperemur
Vitae miseris, vel moveremur!

Tudjuk, hogy a szegények sorsának emlegetése a XVII–XVIII. század iskola-dramáiban konvenció, mégis ezek mögött a sorok mögött igaz emberi érzelmeket sejtethetünk. A korabeli irásművekre annyira jellemző szentenciázó stílus itt is megjelenni. Szívesen használja az ismeretlen szerző a szójátékot (Fortuna – Vortuna, isto fusto, stipite hoc stupido...). Az intermedium koldusa így könyörög adományért: „O viva, juva. Misere pauperum, miserum, mendicabulum, sordibulum!” Ismeri a szerző az alliterációt: „cur Parca patri parcis”.

Kérdés, hogy őriz-e a darab valamiféle realitáscselemlét. Reális jelenetet teremt a szerző az intermediumban. A kéregető koldusok a jobb kéregető hely miatt vesznek össze, mint a piacon az árusok a jobb, a forgalmasabb helyért. A negatív hősök reális alakok. Így Thalia, akit nem nyugtatnak meg a keresztény aszkézis mögé bújtatott ajátos szavak, nyíltan lázad. Megveti a szerző a hízlelő famulusok hadát, s néhány szóval nagyszerűen tudja őket jellemezni: „... undet per aedes turba famulorum procaz, Gens nata poculis, otio, fuco, dolo...” A lírába hajló sorok mögött gyakran a klasszikus re-miniszenciácnál túl egyéni ízt is sejtethetünk. Nagyszerűen írja le a szerző a természet antik szépségét vagy a háromszor boldog éjszakát, amikor a nap fáradtan hanyatlik a hegyek mögé, a nappal átadja hatalmát az éjnek. Ilyenkor nyugodtan alszik az álmos paraszt, pihen a hajós, hallgatnak a műszak. Álom teríti le a tengert, pihennek a viharok, nem izzad a nap hevétől a paraszt, nem remeg az ellenség dárdájától a katona. Minden és minden pihen, csak a csillagok örködnek ébren az álom felett.

A dráma sorai gyakorlottabb szerzőről árulkodnak, s a megfelelő helyen lágyággal, másutt pattogósan, a mondanót hangalakkal is követő sorok bizonyítják, hogy a latinság a XVII–XVIII. században még eleven nyelv volt. Igaz az, hogy a hivatatlanság és az egyházivá kényszerített latin ekkor a magyar irodalmi nyelv kialakulásának bizonyos értelemben gátjává vált, a latinban kidolgozott szóképek, költői mesterfogások, a mondatyszerkesztés és a stílus tekintetében a legközelebbi és pozitív értelemben hatott a magyar nyelvközösség irodalmi kifejezőképére.

A Miklós-naphoz fűződő szokások recens formái több elemből tevődnek össze. El bennük természetesen a keresztény középkor legendáinak Miklós-képe. Ehhez azonban hozzáidomult a téli napfordulóhoz kötődő, nem keresztény eredetű termékenységvarázslás, az alakoskodás, a rontó és az ajándékozó szellemekben való hit. A Miklós-napozás elsősorban Ausztriában terjedt el, az Alpok vidékén. Itt Miklós és kísérete nagy zajjal szokott felvonulni, hogy a gonoszot elijeszze. Amikor a leghosszabbak az éjszakák, a néphit szerint akkor támadnak fel a gonoszok, akkor támad a rontás. Ezeket a démonokat jelképezik a még ma is előforduló, a Mikulás kíséretében levő úgynevezett krampuszok, akik a kereszténység elterjedése vagy inkább a Miklós-kultusz elterjedése óta maga az ördög. Miklós ajándékozása sem csak keresztény eredetű szokás. Feltehetőleg az ajándékozó szellemek krisztianizált

utója ő. Bizonyosnak tűnik tehát, hogy a téli napéjforduló tájékán már az antikvitásban is kialakult különféle termékenységbabonákban, a rontásban vagy az ajándékozásban való hit egyes elemeit a középkor kereszténysége átveszi, s ezután egymás mellett él a Miklós-kultusz s a nem keresztény szellemekben való hit. Ezek kölcsönösen hatnak egymásra. Ezeket az elemeket fedezhetjük fel szakrális formában gyűjteményünk most ismertített drámájában is. A gonoszt itt Diocletianus és Maximianus saeculum képviseli. A jutalmakat a Liberalitas Lippaiana osztja ki. Miklós az aranyat hozományként adja, azaz azért, hogy a leányok kerőt kapjanak, a recens folklór is ismer a Miklós-naphoz fűződő házassági babonát. Ismerve tehát azt aényt, hogy a téli napéjforduló körül már a kereszténység elterjedése előtt is kialakultak az említett szokások, nem elképzelhetetlen, hogy a Miklós-elete köré fonódó legendaanyag már ennek hatására született vagy tudatosan, vagy ösztönösen. A drámáról tehát most csak annyit, hogy eddig egyetlen, s ebből adódóan első olyan latin nyelvű, Trencsénben játszott dráma, amely a középkor népszerű szentje legendaanyagát dolgozza fel témául.

Rekordlátogatottság a hajdú-bihari múzeumokban

1970-ben, annak ellenére, hogy a hortobágyi Pásztor-múzeum három hónapra át zárva volt, hogy a hajdúböszörményi Hajdúsági Múzeumnak egész éven át nem volt kiállítása, múzeumaink látogatottsága tovább fokozódott. 1970-ben a Déri Múzeum állandó kiállításait (beleszámítva a kiállítóhelyek: Hortobágy, Álmosd, Bakonszeg, Nagykereki, Tiszacsege látogatottságát is) 174 864 fő tekintette meg. A Déri Múzeum által bemutatott időszakos és vándorkiállításoknak további 101 680 látogatója volt; vagyis összesen 277 619 fő. A hajdúszoboszlói Bocskai István Múzeum látogatottsága 7250 fő. – Erőteljesen növekedett az álmosdi Kőlcsey-emlékkiállítás látogatottsága.

Új címlapképünkről

Közkívánatra a Múzeumi Kurir címlapján levő képet négyszámonként változtatjuk. A mostani, 5. számon levő kép *Biró Lajos* debreceni festőművész rajza és egy, a Déri Múzeum birtokában levő tiszafüredi butélia díszítményére utal. Ez a címlapkép lesz látható a 6., 7. és 8. szám borítóján.

Egy érdekes sírkő a böszörményi temetőben

DANKÓ IMRE

Hajdúböszörményben, a közelmúltban városi köztemetővé lett úgynevezett Nyugati temetőben, a csőszház mellett bevezető út jobb oldalán, már a régebben felszámolt temetőrészt jobbra tengerivel bevetett tábláján, közvetlenül az út szélén, magánosan áll egy magas, szürkegránit sírkő. Nyilvánvaló, hogy az e táblában volt sírok felszámolásakor meghagyták. Bizonyára érdekes felirata miatt, bár az is lehetséges, hogy a család leszármazói kívánták a meghagyását, hiszen a *Szálkai* család neves, Hajdúböszörmény történetében jelentős szerepet játszó familia volt; leszármazói ma is élnek.

A sírkő felirata könnyen olvasható, jóllehet a második világháborúban megsérült. Egy eltévedt golyó vagy repeszdarab megsértette, és éppen a feliratos részből csapott ki egy kis darabot. A sírkő hiányossága azonban nem akadályozza az olvasást, és nem veszélyezteti a síremlék épségét.

A sírkő felirata a következő:

Itt nyugszik
SZÁLKAI ISTVÁN
népszónok
Szül. 1798 – Megh. 1868.
Egyház, Város, Árvák
Jó tevője voltál
Gyászol még mindenik,
Bár régen meghaltál.
Halála 31 éves fordulóján
Emelte e sírkövet
1899 Szept. 1.
Az Ev. Ref. Egyház

A feliratból ezúttal egyetlen szóra figyeljünk fel, a „népszónok”-ra. Ez a tisztség igen fontos hivatal volt a hajdúvárosokban. Benne összpontosult mindaz az antifeudális tendencia, ami korábban, a letelepedésig és még a le-

telepedés után is bizonyos ideig a hajdúságot jellemezte. Aztán ebbe a tisztségbe foglalódtak össze mindaz a társadalmi feszítőerő, harc, amit a hajdúvárosokba betelepülők, a lakosság természetes szaporulata és a rossz gazdálkodásból, valamint egyéni okokból bekövetkezett elszegényedés, egyszóval a hajdúvárosok rétegződése okozott. Ez a gazdasági-társadalmi feszültség, mint tudjuk, szinte minden hajdúvárosban forradalmi hangulatot idézett elő. *K. Szabó János* hadházi zendülése (1759.), a nánási *Kola István* mozgalma, amely Bősörményre és Hadháza-ra is átterjedt (1782.), a bősörményi *Szalkai István* vezette lázadás (1784.), a dorogi *Áncsán-léle* mozgolódás (1797.), aztán a szoboszlói *Dóró-lárma* (1822.) és számos kisebb megmozdulás volt a jele ennek a feszültségnek. Bár a mozgalmakat mindenütt elfojtották, a kényszerű haladás, a visszavonhatatlan vívmányok elől nem lehetett kitérni. Egyik ilyen vívmány volt, hogy ahol már korábban nem működött népszónoki intézmény, ott a XVIII. század végén mindenütt megalakították. Nem minden helységben népszónok volt az elnevezés: néptribun, főmender elnevezéssel is találkoztunk. A tisztség fontosságát mutatja, hogy egyes helyeken alhadnagynak (subsütus) is nevezték. Ez az elnevezés onnan eredt, hogy sok esetben a népszónok helyettesítette a hadnagyt, a hajdúváros első tisztségviselőjét. *Nagy Sándor*, Hajdúhadház tetteitörője helytelenül azt állítja, hogy a Hajdúkerület a népszónok intézményét 1796-ban megszűntette. De hozzáteszi, hogy az ennek ellenére nálunk, mármint Hajdúhadházon is, a legutóbbi időkig megvolt (*Nagy S.*: Hajdúhadház története. Hajdúhadház, 1926. 59.). Nyilvánvaló tévedésről van itt szó, talán arról, hogy a népszónokságot a Hajdúkerületnél szüntették meg, de nem az egyes városoknál. Hiszen a *Sillye-léle*, 1863-ban kiadott szabályrendelet (Szabályrendelet a hajdúvárosok mint helyhatóságok részére. Debreczen, 1863. 56–57.) aprólékosan intézkedik a tisztség felől. Különben tagadhatatlan, hogy a közigazgatásilag megszilárduló hajdúvárosok a debreceni városigazgatást is például vették. A debreceni városigazgatás fontos tényezője, jelentős tisztségviselője volt a főmender vagy néptribun, magyarul népszónok (Vö.: Szűcs István: Debreczen szab. kir. város történelme I–III. Debreczen, 1872. több helye és Komoróczy György: Városigazgatás Debreczenben 1848-ig. Hajdú-Bihar megyei Múzeumok Közleményei 12., Debreczen, 1969. 25–29. Komoróczy rámutat a tisztség ellentmondásaira is.).

A helyzet az, hogy a népszónoki, főmenderi tisztség, intézmény régi. Keletkezése, kialakulása visszanyúl a hajdúk letelepülésének idejébe, még a katonai szervezet korába. A főmender a katonai vezetés előtt a „civiliek” vagy a maguk érdekeit valamilyen okból képviselni nem tudók ügyeit intézte. Természetesen a legénység, a közkatona ügyes-bajos dolgai is a tisztek, a katonai tanács előtt. Ez a keletkezésében katonai jellegű tisztség alakult át a XVIII. század folyamán, a már említett gazdasági-társadalmi okok következtében közvetítővé a városi vezetőség és a nép, a lakosság között. Az átalakult népszónoki tisztség feladata az volt, hogy a városok vezetősége (ami jómódú, törzsökös hajdúkból állt) és a vagyonatlan vagy kis vagyonú, szegény nép között támadt nézeteltéréseket eligazítsa, megpeddig lehetőséget a szegénység sérelme nélkül, annak javára. Amikor a szemtermeletesen alapuló gazdasági konjunktúra és a vele járó életforma-átalakulás hatására a XIX. század elejére, derekára a korábbi gazdasági-társadalmi feszültség némiképpen csökkent, és a közigazgatási rendszer is átalakult, a népszónoki hivatal, tisztség is új feladatot kapott. A népszónok feladata ettől kezdve inkább a város vagyonkezelésének ellenőrzése, a városi gazdálkodás felügyelete, ellenőrzése volt. Külön feladatai közé tartozott az árvak kasszájára, az árvak vagyonára való felügyelet. Amikor a hajdúvárosok még pallosjeggal bírtak és nem alakult ki a biráskodás korszerűbb rendje, a nép-

szónoknak vétőjoga is volt, amivel, ahogy azt a már idézett *Nagy Sándor* mondja, még a legnagyobb bűnöst is megmenthette a haláltól.

Ilyen fontos hivatalt viselt az 1798-ban született és 1868-ban meghalt *Szalkai István* is Bősörményben. Személyével ezúttal nem kívánunk bővebben foglalkozni, csupán tisztségével, amelynek jobb megismerésére idézzük a *Sillye-léle* Szabályrendeletét:

IX. A népszónok kötelességei.

„A képviselő testületen fekvő kötelességek pontos teljesítése felől kezdek a népszónok, kinek ennél fogva állása igen tisztességes és szép hatású; de ugyanazért tisztá életű, értelmes és közbeccsen álló embert kíván. Hogy azonban a népszónok hatáskörét kellőleg ismerhesse, s így annival biztosabban haladhasson hivatala folytatásában: kötelességei a következőkben soroltatnak elől.

1. A népszónok gondja és kötelessége a város mindenemű gazdálkodási ügyeit a közönség határozata értelmében intézni.

2. Gondoskodni arról, hogy a közönséges határozatok foganatba menjenek.

3. Ugyancsak az ő kötelessége a város határain gyakran megfordulni, a közzagadalkodás ügyeit szemmel tartani, ami hiányok lennének, azok iránt a közönség gyűlésében jelentést tenni, és úgy a helyrehozandók helyrehozását eszközölni; a város minden épületeinek fenntartására felügyelni; az árvak dolgaira, iskolára, a város belső bátorságára, országotakra, tilalomtartásra, mindenféle közterhek felosztására gondosan felügyelni; s ha ezekre nézve hiányokat tapasztal, azokat följelenteni s helyrehozatni; mely kötelességeit hogy annál inkább teljesíthesse:

5. (gy!) Az adó és más terhek és közszolgálatok kivetésén, valamint mindennemű közadói, árvi, gazdasági, alapítványi, vagy bármi névvel nevezett pénztári vizsgálatokon (melyeknek rendszeren minden fél eszendőben, de rendkívüli esetben is véletlenül kellek), úgyiszent mindennemű számadások vizsgálatán a hadnagy által kinevezendő küldötteken kívül, egy képviselővel együtt jelen lenni tartozik.

6. Ha azt tapasztalná, hogy a főhadnagy vagy a tanács oly tárgyakat, melyek nyilván a közönség intézkedése alá nem tartoznak, annak mellőzése, vagy kirekesztésével magához vonná, eziránt ellenkezését nyilatkoztatni, s a főhadnagyt közgyűlés összehívására illendően felszólítani, ha pedig ennek kívánt sikere nem lenne, tünsténi följelentés útján sérelmemorvoslást a kerületi hatóságtól, vagy annak elnökségétől is eszközölni tartozik; azonban óvakodjék a népszónok, nehogy ezen nemes jogot a főhadnagy vagy tanács ödvös működéséi elszibbasztására használja.

7. Minden közérdekű összegyűlések alkalmával a népet csendes, illedelmes magaviseletre, az igazságnak szem előtt tartására, s a rendnek fenntartására inteni, s e célból minden befolyását elővenni kötelessége. Ennél fogva:

8. Gondosan felügyeljen a népszónok, hogy a nép az előjáróság és felelősség iránt kellő tisztelettel és tartozott engedelmességgel viselkedjék; semmi törvénytelen gyűlékezettel – melyek zenebonáskodásra vezetnek – ne tartson; s ha mi közkívánságát, vagy törekedését tapasztalná a népek, azt tárgyalás, és ha igazságos, teljesítés, ha pedig törvénytelen lenne, elhárítás végett a közönség eleibe terjessze, sőt mielőtt ezt tenné, a bajt maga önként elhárítani igyekezzék.

9. Ha a népszónok ezen tisztének gyakorlásában akármely törvényes akadály miatt el nem járhatna, megakadályoztatása idejéig helyét a közönség kebeléből közgyűlés által választandó egy érdemes tag fogja betölteni.

10. Ezen tisztének lelkiismeretes betöltésére a népszónok különös eskü által köteleztetik.

11. Hogy pedig a népszónok a reábizott érdekeket kellőleg képviselhesse és védhesse: a tanács közigazgatási üléseiben résztvehet és a tanácskozással egy szavazattal befolyhat."

(Sillye G. i. m. 56-57.)

Méltányos, hogy Szálkai István népszónok sírköve, ahogy eddig is megmaradt, ezután is megmaradjon és beszédes tanúja legyen a hajdúvárosok belső élete egy érdekes mozzanatának.

Nem árt, ha tudjuk,

hogy a debreceni múzeum neve DÉRI MÚZEUM, és nem Déry, nem is Dériné vagy Dériné Múzeum és mégkevésbé Déry Tibor Múzeum – ahogy már többen írták, címezték ideküldött leveleiket vagy csak egyszerűen nevezték az intézményt;

hogy hétfőn – kevés kivétellel – minden magyarországi múzeum zárva tart;

hogy szombatonként minden magyar múzeumi kiállítás ingyenesen látogatható;

hogy a Déri Múzeum kiállításai hétfő kivételével mindennap 10-től 18 óráig vannak nyitva;

hogy a Déri Múzeum az évenkénti 100 000., 150 000. és 200 000. látogatóját nyilvánosan megjutalmazza;

hogy a múzeumi hónap az október;

hogy ásatást végezni csak a múzeumoknak, azoknak is előzetes engedéllyel lehet;

hogy az értékesebb leletbejelentésekért, a leletanyag beszolgáltatásáért jutalmat fizetünk.

Okleveles adatok a tiszacsegei jobbágyház berendezésének rekonstrukciójához

BENCsik JÁNOS

Az 1833-ban épült, *negyedtelkes jobbágy* házát 1963-ban rendeztük be kiállításnak. Berendezését, a bemutatott tárgyi és eszközanyagot a falu lakossága adományozta a gyűjtemény számára, ezzel is megőrkítetni kívánván régi életüket, a mindennapos küzdelmet a természetel, az egyszerű, szegényes létüket. Hitelesnek tekinthető berendezését pedig az idősebbek emlékeztetésének segítségével állítottuk helyre. A most közzétett okleveles adatok a XIX. század közepéről valók.

Az alábbi hagyatéki leltár 1842-ben kelt, mely alapját képezte a rekonstrukciónak is. „1842 Eszt mart 6 napján Eskütt Sebők János és Szűts István ki lévén küldetve a néhai Tóth Ferencz két árváját illető vagyon összeírására, azokat e szerént találták, meg is bétűltetett

a ház	tizenöt 15 vft
1 nyoszolya	2 „ 30 krj
1 dunna	6 „
3 jó zsák	2 „ 30 „
1 ótska zsák	20 „
3 szűtyő zsák	45 „
2 lőtza	24 „
2 szita	40 „
1 rengő	9 „
5 darab deszka	20 „
egy üres láda	2 „ 30 „
1 szekrény	45 „
1 asztal	15 „
egy dézsa	24 „
moslékos dézsa	10 „
fejő sajtár	10 „
kis szita	6 „
bőr rosta	6 „
nyutó deszka	6 „
gyuró tekenyő	9 „
2 sütő lapát	8 „
1 csónak	(ár nélkül)
övedző	(ár nélkül)
kanál tartó	12 „
vas fazék	24 „
4 kosár	6 „
vas villa	30 „
1 ásó	36 „
szőrő lapát	9 „
két fa villa	24 „
8 szilke	24 „
2 csupor mázas	4 „
„ mázatlan	4 „

5 fazék
1 korsó
3 kanál
fa tányér 2
2 tál
6 fedő
galuska szedő
2 rosz láda
nád vágó
14 tál
10 csupor
1 butykos
1 pohár
kézi kaska

5 "
3 "
1 "
4 "
18 "
6 "
4 "
6 "
9 "
42 "
15 "
6 "
3 "
2 "

Adalékok a XVI. századi pénzhamisítás kérdéséhez

KAHLER FRIGYES

Mint minden tárgyi emlékekkel foglalkozó tudományág, a numizmatika művelőinek és a gyűjtőknek is nagyszámú hamisítvánnyal kell szembenézniük. A hamisítványok egy része a közelmúlt és sajnos, napjaink terméke. Ezek azért érdemelnek figyelmet, hogy felismerve azokat, ne essünk a csalók áldozatául. A kutatás szempontjából lényeges csoport az ún. korabeli hamisítványok. Vizsgálatuk során fontos gazdaságtörténeti adatok birtokába juthatunk. E darabok megmentéséhez éppen olyan érdek fűződik, mint a nem hamis pénzekéhez.

A XVI. századi pénzhamisítás gazdaságtörténeti hátterének vizsgálata külön tanulmányt igényel. Ezúttal csak néhány okra kívánunk utalni. Az Újvilág nemesfémhányái a század negyvenes éveitől ontják az aranyt és ezüstöt. Ez, valamint a három részre szakadt országban uralkodó létbizonytalanság a pénz elértéktelenedését hozta magával. Ugyanakkor a XVI. század pénzleteinek értékelése az írott forrásokkal együtt igazolja, hogy – bár a XV. századi mezővárosi fejlődés, a szabad paraszttá válás végzetesen elakad – jelentős a paraszti áruterelés. A parasztság bekapcsolódik a kereskedelembe és ezen keresztül a pénzgazdálkodásba is. Egyes jobbágyságok kezén viszonylag nagyobb pénzösszegek halmozódnak fel.¹

A török háborúk okozta anarchikus viszonyok elégtelenné tették a magyar pénzt a fokozott áruforgalom lebonyolítására. Erre utalnak a XVI. századi pénzletekben rendszeresen nagy mennyiségben megjelenő idegen – lengyel, litván, német birodalmi – pénzek. E gazdasági helyzetben keresendő a magyarázat arra, hogy miért lesz a XVI. század „divatos bűne a pénzhamisítás, amely a társadalom csaknem minden osztályában lábra kapott”.²

Numizmatikai irodalmunk részletesen beszámol Kávásy Miklós huszti kapitány, Büdy Mihály beregi főispán, Dobó János, Homonnay György stb. műhelyeiről, akik szakképzett ötvösök közreműködésével nagy mennyiségben készítettek és hozták forgalomba a hamis pénzt. Ötvösök végeztek a legkényesebb munkát: a verőövek elkészítését.³ A szuhogyi lelet tanúsága szerint e műhelyekből kikerült pénzek az eredetieknek hű másai voltak, csupán a pénzek anyaga – ezüstözött vagy ónozott bronz – s esetleg a rajzolatok élessége árulta el, hogy a pénz hamisítvány. A formailag is kifogástalan szuhogyi lelet alátámasztja azt a feltevést, hogy a műhelymaradványok között fellett hibás darabokat kiválogatták és ismételt beolvasztásra félretették.⁴ A gyűjteményekben felfalálható elég nagyszámú hamisítvány sajnos nem értékelhető. Szórványletekként kerültek elő, és nem fordítottak figyelmet a lelőhely és körülményeinek rögzítésére.

1960-ban a Szamos holtága mellett elterülő Tunyogmatolcs községben – a matolcsi oldalon – farónkszedés közben cseréptörödékek, patkó, szegek és késpengék, valamint állati csontok közelében egy pénz találták. Sajnos, ezt nem jelentették az illetékes múzeumnak. Két hónap múlva néhai Tomka János volt fehérgyarmati tanítótól a leletről tudomást szereztem, de ekkorra a favágók és a fát szállító szekerek minden nyomot megsemmisítettek. Az említett egy darab pénz iskolás gyermekek átadták Tomka Jánosnak, akitől hozzám került.

Tóth Ferenc vagyoni állapota az 1840 conscriptio alapján zsellér, csak egy háza volt. (HbMÁL. V. 674/a 1. és 12.)

Pikó Pál János 1840-ben kelt leltára, mely első feleségéről maradt hátra:

„1 egy kék haju pehely dunyha
2 két fehér haju derék ajj tollal
3 három kék haju párna tokkal
4 egy kék tarka ágy takaró
5 egy fehér lepedő
6 egy dió fa hajszin ótskás láda
7 egy sütő ruha 4 szakasztó kendő.” Pikó P. János egész telkes jobbágy volt (Uo. V. 674/a 1.)

Kapronczai Mihály egész telkes jobbágy 1842-ben kelt végrendelete: „... Második feleségemnek holtig való szabad lakást a házamba vagy ha a fíjjammal s menyemmel meg nem lakhatna, akkor tartozik a fíjjam ötöt a házból öven vfttal kifizetni. Hagyok e mellett a feleségemnek egy 5d fűre menő tehenet, egy süldő malacot, található apró marhákat, előbbi feleségemről álló két párnát, egy derékajját, egy szunyog hálót, egy dunnát, három lepedőt, egy takarót, egy kék festésű ládát, öt szakajtó kendőt, egy nyoszolyát, egy üstöt, egy serpenyőt, viselő minden ruhámat, két véka őszi vetésemnek a felét...” (Uo. V. 674/a 1.)

Országos múzeumigazgatói értekezlet lesz Debrecenben

A Művelődésügyi Minisztérium múzeumi főosztálya a Déri Múzeumot, illetőleg a Hajdú-Bihar megyei Múzeumi Szervezetet kérte föl, hogy 1971-ben – előreláthatólag április vagy májusban – rendezze meg az országos múzeumigazgatók értekezletét. A felkérésnek örömmel teszünk eleget, és a jövő évben megrendezzük a múzeumigazgatók országos tanácskozását.

A darab leírását az alábbiakban adjuk: A darva megmunkálása hamisítvány az Unger 131 szám alatt jelzett Rudolf-tallér változata. Anyaga bronz, öntési eljárással készült. Súly 27,10 g. Mindkét oldalon jól láthatók az ezüstözés nyomai. Érdekes az eredeti tallér és a szóban forgó hamisítvány köriratának összevetése.

Az eredeti:

av.: RVDOL. II. D. G. RO. IM. S. AV. GER. HVN. BO. REX.
rev.: ARCHI. DVX. AVS. DVX. BVRG. MAR. MORA. 1583

és a hamisítvány:

RVDI RO: IM: AV. GER. HVN. BO. REX.
OH: I. X.
: DHIGKAVSTGWBNDIAIYMR
.A: I8.: B B

A hamisítványon az uralkodó arcképe torz, a haj és a szakáll nincs kidolgozva. A ruha csak emlékeztet az eredeti ábrázolásra, a gallér fodrai egyáltalán nem kivethetők.

Az avers köriratában bal oldalon fellelhető fordított állású cimer és a jobb oldalon látható Madonna – az eredetinel kisebb – az arcképhez viszonyítva feltűnően sikeres munka.

A revers rajza közelebb áll az eredetihez, mint az aversé. A kétfejű sas ábrázolása – a szárnytollazat vonalozásától eltekintve – igen hasonlatos az eredetihez. Nem így a császári korona.

Az avers körirata az eredeti darabon 27 betűből áll, a hamisítvány „betűinek” száma mindössze 24. Sok a szövegbe nem illő, fordított és torzított betű, amelyek helyenként csak betűimitációk. A betűk között elhelyezett pontozás találmóra történő. A hamis példányon csupán két értelmes rövidítést találunk: RO és AV.

A revers körirata az eredeti pénzen 24 betűből és 4 számjegyből áll. A hamisítványon 24 betű, illetve betűimitáció és két számjegy látható, tagolatlanul, hibátlanul rövidítés nélkül.

A köriratok egyszeri megtekintése – annak értelmetlen volta, a betűimitációk, a viszonylag egyszerű K-B verdejegy hibás utánzása – kétséget kizáróan bizonyítja, hogy a hamisító irástudatlan volt. A pénzen levő egyéb ábrák pedig amellet bizonyítanak, hogy készítőjük ügyességgel bír, de az ötvösmesterségben iskolázatlan ember volt.

Ez a hamisítvány aligha készülhetett az ötvösművészetben jártas és nagy gyakorlattal rendelkező mestereket foglalkoztató főúri pénzhamisító műhelyben.

A vizsgált tallér készítőire a ma is élő szájhagyomány enged következtetni. Az 1956-ban 94 éves Barna József volt fehérgyarmati lakos elmondta, hogy a Szamos partját – most a holtág – úgy tartották számon „emberemlékezet óta”, mint vándorcigányok telyhelyét. A cigányok teknőkészítéssel és kovácsmesterséggel is foglalkoztak. A cigánykovácsok a part menti fákban készítették a faszenet. Patkón és szegen kívül az ügyesebbek ezüst dolmánygombot is csináltak. „Köztudott volt a régiek között”, mondta Barna József, ezek a vándorkovács cigányok pénzt is hamisítottak. A magános lelet a ledő-

hely vizsgálata és a nép között élő elbeszélés alapján az a feltevésünk, hogy a matolcsi tallér cigányhamisítvány.

Feltevésünket a cigányok pénzhamisításáról alátámasztja a most ismereteseb kerülő két lelet is.

E kettő közül egyik Nagyházy János debreceni gyűjtő tulajdonát képezi. Az 1 db tallért és 2 db dénárt 1936-ban Leszih Andor tárta fel a Szalajka forrásvidékén. A pénzeken kívül – a matolcsi lelethez hasonlóan – táborhelyre utaló nyomokat ismert fel, többek között itt is talált szöveget és patkót. Sajnos, a lelet irodalmi közzétételre nem került, a most leirtakat Leszih Andor annak idején Nagyházy Jánossal közölte.⁶

Vizsgáljuk meg a három darabból álló szörványeletet. Az első darab egy Rudolf-tallér-hamisítvány. Averse az Unger 132-höz, reverse az Unger 131 tipushoz áll közel. Anyaga bronz, súlya 27,50 g.

A köriratok összehasonlítása az eredetivel:

av.: RVDOLPHVS. II. D. G. RO. IMP. S. AVS. G. H. B. REX
rev.: ARCHIDVX. AVS. DVX. BVRG. MAR. MORA. 1585

A hamisítvány:

* RVDOLPHVND. VS II. D. G. R. IM.
SAVGEH. BOMEX
* ARCHDIVX. VAS. DVX. BVRG.
MVR. MORAT8Y * K B

A hamisítvány ezüstözése alig kopott. Az uralkodó képmásának, valamint a revers rajzának megoldása a matolcsi hamisítványéval azonos színvonalon áll. Az eredeti tallér aversének 28 betűjével szemben a hamisítványon 29 betű, illetve betűimitáció található. A hamisítvány aversének körirata baloldalt, majdnem a mellkép alatt indul, szemben az eredetivel, ahol a körirat a fej felett kezdődik. A revers betűinek és számjegyeinek száma az eredetin 25 + 4. A hamisítvány reversén ugyancsak 25 betű, illetve imitáció, valamint 3 számimitáció van. A verdejegy a hamisítványon is K-B, jól olvasható, bár a betűk állása nem egyenes.

A lelet második darabja dénárhamisítvány, Miksa – Unger 98 – dénárjához hasonlítható leginkább. Anyaga bronz, súlya 0,64 g.

Az eredeti körirata:

av.: MAX. II. D. G. E. RO. I. S. AV. G. HV. B. R. – évszám a cimer felett.
rev.: PATRONA VNGARIE

A hamisítvány:

* NRI. DC. EROR. AV. DVX. X. 157Z
* ANOTARIE PATRONA * *
K B

A harmadik ugyancsak dénárhamisítvány, Rudolf – Unger 160 – dénár-
jához áll legközelebb. Anyaga bronz, súlya 0,47 g.

Az eredetivel összevetve:

av.: RVD. II. D. G. RO. I. S. AV. G. H. B. R.
rev.: PATRON HVNGA

A hamisítvány:

ΙΗΗΘΙΥΑΙΩΡΗΘΑΙΔ
ΡΙΑΚΔΙΑ * ΒΙΟΡΑΙΒ
Κ Ξ

Mindkét hamis dénárt verték. Kőriratok szinte kizárólag betűimitációkból áll. Meglepően szép azonban az írástudatlan hamisító címer- és Madonna-ábrázolása. A két dénár hasonló betűformái – így az R imitációja – azonos készítőre engednek következtetni. Az egykori ezüstözés mindkét darabon nyomokban látható.

A harmadik lelet egy tallér és két dénár, ugyancsak a Szalajka völgyéből származik – jelenleg Várnay Ernő magángyűjteményéhez tartoznak. Sajnos, az előfordulás körülményeit és a pénzekkel esetleg felszínre került más lelet meglétét felderíteni nem lehetett, valószínű azonban, hogy e 3 darab is a Nagyházy János tulajdonát képező darabokkal azonos forrásból származik.

Mindhárom pénz Rudolf-hamisítvány.

A tallér az Unger – 135 hamis változata. Anyaga öntvözet, súlya 25,55 g.

Az eredeti kőrirata:

av.: RVDOL. II. D. G. ROM. IMP. S. AVG. GER. H. B. R. ARCH. AV.
rev.: DVX. BVR. MARCH – NAGI. BANIA. MORA. 15. 98.

A hamisítvány kőrirata:

RVDOL · II · D · G · ROM · IMESAVG
GERH · BRARKHA ·
· DVX · BVR · MARCH INVB · IANI ·
MORA · 15 · 98

A hamis dénárok egyikének averse az Unger 160-hoz hasonló, de attól kisebb átmérőjű, 0,47 g súlyú bronz.

A revers az UNGER 161-nek felel meg. Ehhez képest a kőriratok összehasonlítása:

Eredeti:

av.: RVD. II. RO. I. S. AV. G. H. B. R. RVD.
rev.: PATRO 1508 HVNGA

A hamisítvány:

RVD · II · RO · I · S · AV · G · R · S · A ·
PATXO 1580 * HVNG
R B

Nyilvánvaló a hamisítvány évszámából, hogy a hamisító az Unger 161 típust nem ismerhette, és mintául valószínűleg az Unger 162 szolgálhatott.

Ez utóbbi adhatta a mintát a harmadik dénárhoz is.

A 0,67 g-os bronz kőrirata:

· II · DVX · SAB · B · MARKOS ·
· CLP · ION · S · R · I · E · BOZ · PR ·

Az utóbb ismertett két dénár szintén verési technikával készült. Ezüstözés nyoma egyiken sem ismerhető fel.

– A matolesi tallér és a nyilván azonos eredetű Szalajka-völgyi pénzeket a megmunkálás módja, egyes betűtípusok – így a fordított A a tallérokon, a jellegzetesen görbülő G, amely több esetben fordított -, a betűk döntése, a hasonló betűimitációk lehetőségessé teszik, hogy mindkét helyen ugyanaz a vándor kiváncsigány csoport készítette a hamis pénzt.

E leletek elemzése és a nem numizmatikai jellegű adatok komplex értékelésének eredményeként megállapítható, hogy a főúri pénzhamisítás mellett a XVI. században jelentős volt a más jellegű – elsősorban a kovácscigányok körében elterjedt – pénzhamisítás is.

A nagy számban ránk maradt, az ismertettekhez hasonló primitív hamisítványok tanúsága szerint a nagy mennyiségű hamis pénz forgalomba hozatala sikerral járhatott. A forgalmazás lehetőségét nyilván elősegítette a hatósági ellenőrzés hiánya is, de ennél sokkal lényegesebb körülmény: az árutermelésbe és pénzgazdálkodásba bekapcsolódó jobbágyok, akik a meglévőnél sokkal nagyobb mennyiségű pénzt igényeltek.

JEGYZETEK

1. Módy György: Polgár és Szentmargita 1484–1612 között. Déri Múzeum Évkönyve 1965, 131.
2. Numizmatikai Közlöny I. évf. 1902. Közzétett leletek.
3. Komáromi András: Egy hamispénzverő a XVI. században. Századok XXVII. (1893, Bp.) 648. Gálóczi Zoltán: XVI. századi magyar pénzhamisítványok.

Num. K. IV. évf. (1905) 90. *Bohdaneczký Imre*: A pénzhamisítás Magyarországon a középkorban. Num. K. XXXIV–XXXV. évf. 1938. *Huszár Lajos*: János király dénárjai. Num. K. L–LI. évf. (1952) 38.

4. *Leszih Andor*: A szuhogyi Csorbakő vár XVI. századbéli pénzhamisító műhelye. Num. K. (1941) 49.
5. *Harsányi Pál*: Pénzhamisító műhely maradványai. Num. K. XIII. évf. (1914).
6. Nagyházy János szíves szóbeli közlése, melyért itt mondom köszönetet.
7. Várnay Ernő közreműködését ezúton is köszönöm.

A balmazújvárosi kalap és kalapos a lengyel központi néprajzi folyóiratban

Tadeusz Dziekonski professzor, a neves lengyel etnográfus, a Lengyel Tudományos Akadémia Néprajzi Intézetének munkatársa, érdekes tanulmányt írt a Lul 46. évfolyamába a férfikalap formai és technológiai összefüggéseiről (Formy i technika Wykonania meskich ludowych nakryc glowy címmel; 259–314.). A szerző tanulmányában többször hivatkozik a debreceni Déri Múzeumban őrzött kalapanyagra és *Mihalkó Zoltán* balmazújvárosi kalaposra, akitől 1957-ben adatokat gyűjtött. *Dziekonski* professzor *Mihalkó* mester tevékenységét a filctechnika alkalmazása szempontjából tartja jelentősnek a formai megoldásokon kívül.

A Múzeumbarátok Köre szakosztályi tevékenysége

A Múzeumbarátok Köre a legutóbb tartott közgyűlés határozatának megfelelően hét szakosztályt alakított: régészeti, numizmatikai, irodalomtörténeti, néprajzi, helytörténeti, legújabbkortörténeti és művészettörténeti. A szakosztályok januárban, februárban és márciusban egymást követően egy-egy szakosztályi ülést tartanak, amelyeken egy-egy bevezető előadás után megbeszélészerűen fogják az érdeklődésüknek megfelelő problémákat megtárgyalni. A szakosztályi üléseknek elnököket, a múzeum dolgozóiból pedig felelősöket jelöltünk ki. Az előlelek és a régebbiről ismert szakosztályi igény azt sejteti, hogy a szakosztályi ülések nagy érdeklődést fognak kiváltani és eredményesek lesznek. Pillanatnyilag legaktívabbnak a numizmatikai szakosztály látszik. A szakosztályi ülések jó alkalmak lesznek arra is, hogy megbeszélések formájában tájékozottassuk a múzeumbarátokat a múzeum aktuális problémáiról.

Még egyszer az exlibrisgyűjtésről

NAGY DEZSŐ

Az exlibrisről és annak gyűjtéséről szóló cikkemet bizonyos tudnivalókkal ki kell egészítenem, amely tudnivalók a gyűjtő szempontjából nem közömbösek.

Amikor a gyűjtő exlibrisét megrendeli, adhat a kivitelező grafikusművésznek ötletet, elgondolást, megadhatja emblémáját, kérheti valamelyik híres férfi vagy nő portréját (festő, költő, író, szobrász, zeneszerző stb.) és megadhatja az exlibris szövegét, jelmondatát. Kérhet egypár vázlatot is a művésztől, melyek közül a legmegfelelőbbet kiválasztja és elkészíti. A megrendelő azonban a művésznek rajzot adni nem szokott, mivel esetleg rajzával meg is bántathatná a művészt. A művészek ilyen „előrajzolt” exlibris fába metszését nem is vállalják.

Ezért hat furcsán a Múzeumi Kurir előző számában megjelent exlibriseim alá nyomtatott szöveg: „Menyhárt József fametszete – Nagy Dezső rajza”. – „Drahos István fametszete – Nagy Dezső rajza.” Ezek a humoros hibák *technikai okok* miatt keletkeztek. – De van még egy másik humoros dolog is, amit szóvá kell tennem. Ott van a hetedik illusztráció, a *Nagy Sándor János* exlibrise, amely a magyaralkói református templomot ábrázolja és amely az én tollrajzom után készített klisé segítségével nyomtatott. E klisé alatt ott büszkélkedik: „Nagy Sándor János fametszete – Nagy Dezső rajza.” Aki ránez, azonnal látja, hogy tollrajz és nem fametszet, aztán ez a *Nagy Sándor János* nem azonos a 30-as években Debrecenben élő és több exlibrist készítő rajztanárral. Ennek az exlibrisnek a tulajdonosa nem tud sem rajzolni, sem fametszetet készíteni, az azonos nevű rajztanár meg annak idején csak tollrajzokat készített, fametszetet nem. A közölt hetedik exlibris tehát nem a tulajdonos, nem a néhai rajztanár fametszete, hanem az én egyszerű tollrajzom alapján készített klisényomat, amely alá nevemet is odairtam.

Sajnos, ezek a hibák becsúsztak a képek alatti szövegekbe, de nem kell ezeket tragikusan felfogni. Egyszerű sajtóhibák ezek. A képek alá – nem tudni hogyan – e szavak helyett: „Nagy Dezső gyűjteményéből” ez a szöveg került: „Nagy Dezső rajza”.

Ha már szólnunk a sajtóhibákról, az asszociáció folytán beszélhetünk a *humoros exlibrisokról* is. E lapokon az exlibristulajdonos vagy művész humorosan fejez ki egyes dolgokat. Vagy magát karikózza, vagy a foglalkozásával kapcsolatos tárgyakat, esetleg művész- vagy gyűjtőtársáról készít karikatúrákat. Csaknem minden nagyobb gyűjtőnek és művésznek van ilyen humoros exlibrise. Igen szellemes és komikus exlibriseket készített „12 Múzsza” címen *Drahos István* (Opus 598–611.), mely sorozatban 12 múzsza karikatúráját adja. A „Kedvenc művészeim” c. kis mappájában pedig (Opus 484–493.) világhírű grafikusársai munkáit karikózza igen jellegzetes és karakterisztikus vonásokkal. A 626. sz. lapján *Réthy István*, a Kisgrafikai Barátok Körének titkára verejtékező húzza a kör humoros, de súlyos tettel megrakott kocsját. – *Menyhárt, Várkonyi, Kislinger, Gaudaen, Ott, Kaljo* és más híres művészek lapjai között is sok humoros exlibrist találhatunk. Ha pénztárcánk megengedi, készíttessünk magunknak humoros exlibrist is.

Sok könyvbarát bizonyos rend szerint osztályozza könyveit. Külön csoportba rakja a szépirodalmi, történeti, földrajzi, művészeti munkákat. Külön sorban helyezi el a természettudományi, technikai vagy egyéb könyveit.

E könyvek számára aztán nagyobb gyűjtő más-más feliratú exlibrist készített. Így jöttek létre a következő felirattal ellátott exlibrisok: Ex musicis (zenei), Ex graphicis (grafikai), Ex libris historicis (történeti), Ex libris geographicis (földrajzi), Ex libris philathelicis (bélyeggyűjtő), Ex libris roentgenologicis (röntgentudományi), Ex libris Debreceniensibus (debreceni), Ex libris kriminologicis (bűntettek tudománya), Ex libris poeticis (költői művek), Ex libris artisticis (művészeti), Ex libris eroticis (szexuális, érzéki könyvek és még sok másféle felirattal ellátott exlibris. – Ez mindenesetre örvendetes jelenség, mert azt jelenti, hogy a megrendelő kedvenc sorozata, illetve szak-könyvei számára külön exlibrist készíttethet és többféle exlibrist küldhet csere céljából gyűjtőtársainak.

Vannak olyan exlibrisok, amelyeket valamilyen könyvtár készített olyan személy számára, aki egész magánkönyvtárát még életében ajándékkul adta az illető könyvtárnak. Az ilyen exlibrist aztán az elfogadó könyvtár – hálából és megemlékezésül – beragasztja az ajándékba kapott könyvtár minden köteteibe. Természetes, hogy az exlibris magán hordozza az ajándékozó nevét. Ilyen exlibris az itt bemutatott *Vikár Béla* exlibrise, amelyet *Menyhárt József* készített a debreceni Egyetemi Könyvtár részére.

Van végül olyan bibliofil is (író, költő, orvos, tudós stb.), aki értékes és nagy könyvtárát halála után *hagyatékként* gyanánt hagyja valamelyik nagyobb könyvtárra. Az exlibris feltünteti a hagyatékozó nevét, amelyet kegyeletből és megemlékezésül beragasztanak a hagyatékkal adott könyv példányába. Másik mellékletünk az „*Oláh Gábor hagyatéka*” feliratú exlibrist mutatja be, amelyet szintén *Menyhárt József* készített az Egyetemi Könyvtár számára.

Emlékezés egy vándor hegedűsre

SZÜCS SÁNDOR

A jó öreg Rimóczi Lajos bácsira emlékezem. Aki a századforduló évtizedében jársokolt a Hortobágy melléki pusztákon, lehetetlen, hogy ne találkozott volna vele. Ennek a tavasszal zöld, nyáron kégett, télen hófergeteges tájnak volt vándor hegedűse, pusztai titkának tudója, pásztorainak, lappangó legényeinek üzenethordója – több mint fél évszázadon át. Kopott hegedűvel hóna alatt tanyáról tanyára, csárdáról csárdára bolyongott, útjába eső kunyhók, nádkaromok enyhén, éjszakai pásztorütések mellett elidőzött. Muzsikálta, énekelte a puszták gyönyörű dalait, régi-régi történeteket idéző balladákat. Húzta vén számadók fulébe, nyalka bojtárok talpa alá és Kis Vig Miska, Fábán Pista, Dobos Gábor meg náluk kisebb hírességek vizsgáztatására, akiknek nevét ma már csak elszárgult körözölevelek őrzik.

Szerették, becsülték a kinnlők meg a puszták vendégei is. Jókai kézfógalással köszöntötte és azt húzatta vele, hogy „csaplórosné, nekünk halat süssék kend!” Hosszú hajú, lengő szakállú néprajztudósnak, Herman Ottó más nótát kedvelt. Lajos bácsi muzsikálta, ő dalolta:

A minap a Kadarcas mellett
Három juhom hatot ellett.
Van már juhom, van bárányom,
Szerethetsz már, kisangyalom!

Sokat emlegette, hogy Blaha Lujza, a „nemzet csalóganya” ezt a nótát szerette hallgatni:

Szól a harang, téregetik a nyáját.
Adná Isten nekem vissza rózsámat!
Megtért a nyáj, odamaradt a rózsám,
Nem jön vissza soha többé énhozzám!

Én az 1920-as évek derekán találkoztam először az öreg vándor hegedűssel. Debreceni diák voltam. Akkor már jól belehamarodva a néprajzi gyűjtésbe, a hortobágyi pusztákat rőttem, ismerkedve a hagyományos módú pásztorélettel. A néprajztudós Ecsedi Istvánt kísérgettem, aki akkoriban rendezgette sajtó alá a „Hortobágyi pásztor- és betyárnóták” című gyűjteményt, s annak a kiegészítésén fáradozott.

Rekkenő nyári nap volt. Százfélőt tűzött a nap az árnyéktalan síkságra. Égett a bőröm, mert már az inget se tűrtem magamon. Szerettem volna kutya módjára kilógatni a nyelvem. Mihelyt elértek a híres köhid végénél álló gólyafészkés nagy csárdát, letelepedtem a tágas ivó leghűvösebb sarkában. Onnan néztem bágyadt lustasággal, hogy a „vadember” a középső asztalnál miként daloltatja fonográfba az ott kocintató kék inges-gatyás, darutollas három bojtárfattyút meg egy őszbe csavarodott, borissza vén számadót, aki mindenáron ezt a nótát szerette volna sorra keríteni („hogy azt mondja”): „Deres már a határ...” De a „vadember” erre csak legyintett. Én is legyintettem volna, bár a dér említése jólesett a melegben.

„Vadember”-nek Ecsedit becézték a tanítványai, a kollégiumi prepák, mert ez volt a szavajárása. Ő maga nem volt vad ember; szerette a tréfát, a vídamságot, miként ez akkor is megmutatkozott. Felém intve csendesen odaszólt a közben bevetődött öreg Rimóczinak:

Menyhárt József tametszetei

KISS ZOLTÁN

Meggyőződésem, hogy nem könnyebb jó képet festeni, mint gyémántot vagy igazgyöngyöt találni.

Vincent van Gogh (1888.)

– Lajos bátyám, nézze csak azt a sarokban búsongó fiataalt... Ki lehet? ... Valami kicsapott diák? ...

Az öreg összehúzta bozontos szemöldökét és megaccolt: miféle szerzet lehetek vajon? Még bánatosabb ábrázatot vágtam, mintha már mit se törődne a világgal. De még a vármegyével se...

– Nem ismerős – sügta az öreg.

– Vidámita meg kend. Lássuk, mi fán termett...

Közlemben ódalgott ökelme, hegedűjére fektette a vonót és halkán dalba kezdett:

Csikósok, gulyások
Nagy bundában járnak.
Csak azok boldogok,
A kik mással hálnak.

Szegény árva legény,
En magam, egyedül...
Hogy élhetnék – sej, haj –
Széles bankó nélkül!

A vidámitás sikerült. Mint később megtudtam, az volt az öreg szokása, hogy minden, csárdában szótlanok, magános legényt, akit még nem ismert, ezzel a nótával közelített meg. Nevette a társaság, hogy velem is így bánt. Azt is mindjárt ösztönöz bevallozza:

– Pusztai fiának nem néztem. Arra véltem, azért vékony, sápadt, mert tán mostanában szabadult.

Utána való esztendőkből már jó ismerősként találkoztunk még néhány-szor. Azt az első nótát mindegyik alkalommal elmuzsikálta nekem, széles bankó nélkül élnek. Meg azt, hogy „Nyári folyó vize télen megaluszik, Bánatos a szívem, soha meg nem nyugszik”. Nóta után hosszasan elbeszélgettünk. Szépen tudott mesélni a pusztáról és a pusztai lakóiról. Összeszedtem azokat a legendákat is, amiket róla szövegelt a pusztai népe. S az ő emlékére írtam „Pusztai szabadok” című könyvem egyik fejezetét.

Azóta is sokszor eszembe jutott megfáradt, öreg alakja, és sokszor elgondolkodtam különös életsorsán.

Nádudvaron, ebben a jellegzetesen pusztaszéli faluban született 1860. december 11-én. Rimóczi Máriának volt a törvénytelen fia. Az elemi iskolában igen jól tanult, éles eszével és szép énekhangjával kiűnt a többi nebuló közül. A VI. osztály elvégzése után Ardenyi László plébános beíratta az egri papnövevénybe. De csak két esztendő töltött ott. A kasszináriumot elvégezve, hazajött. Hiába tanult volna tovább. Az egyházi törvények szerint törvénytelen gyermekből nem lehet pap. Most már mint se úr, se paraszt cselengett a falujában, mint denevér az állatvilágban. Ha kántor uram olykor-olykor a kancsó fenekére nézett, helyettesítette a temetésekben. Búcsúkon és templomi énekléskor csodálhatta a hangját a hívekkel. Sutttyólegény korában más irányt vett az érdeklődése. Nagyoktat kóborolt. Kísérgette rokonát, Merges Szabó Gábort, a néphagyományban máig emlegetett vásározó énekes történet, híres csárdái bórduást. Ezek az adottságok és körülmények indították el életútjára.

Szűlfalujában volt egy kis nádas házikója, amelyben Sári Julianna nevű élettársával lakott. Jobban mondva: nem lakott ő itt, csak bolyongásait néha meg-megszakította, egy-egy napra húzódott meg az ócska tető alatt, hogy pihenjen keveset. S hogy disznóbőr bocskorába tákot tegyen, a vásárbán vett tarka fedelű, hat-nyolc levélű nótáskönyvet a szüre ujjából felrakja a mesztergerendára. No meg a halállal is itt találkozott 1938. május 5-én.

Maradandó képzőművészet középpontjában mindig az ember és a természet ábrázolása állt. A művészet az emberről és környezetéről, a világról közöl gondolatokat, érzéseket, valamint sok egyéb – a művészet lényegéből folyóan szóban kifejezhetetlen – megnyilvánulást. Ezekkel az embernek állít mulhatatlan bizonyítékokat az emberi értékekről, képességekről, a természet csodáiról, és egyben további igényeket is ébreszt mindezekre.

Ha a fenti megállapításokat példákkal akarjuk bizonyítani, hivatkozhatunk az emberiség nagy alkotó művészeinek eredményeire. A mi életünkben egy nagy magyar festőművész munkássága teszi lehetővé, hogy megmutathassuk a maradandó képzőművészet jellemző ismérveit. Holló László munkáiban kimutathatók mindazok a művészi megnyilvánulások, melyekről a fentiekben összegezve említést tettünk. Melyek is ezek az ismérvek, amelyek e nagy művész munkáinak tanulmányozása kapcsán feltárhatóak valának? Rendkívüli gazdagság érzésekben és gondolatokban. Itt nincs sablon, nincs ismétlés. Ritkán látható változatosság minden munkájában. Minden képe új megoldás színben, formában, kompozícióban, érzésekben, indulatokban, gondolatokban és mindabban, ami szavakban kifejezhetetlen. Mindezeket a kifejezés uralma alá hajtja és szolgálatába állítja. A kifejezésbeli gazdagság és egyben különbözőség leginkább talán önarcképeiben és másokról készült arcképeiben mutatkozik meg. Nagyon találon fejezte ki ezt egyik tárlatának látogatója: „A két Pap bácsiról valamikor meg valaki regényt fog írni.” Valóban, arcképeiben egy-egy életnek a „regénye” tükröződik. Egyszerűség és nagyszerűség nyilvánul meg kifejezőeszközeiben. Mindezek – évszázadokra tartalékolt és felfedezhető tartalmi gazdagság – teszik lehetővé, hogy elmondhassuk, „nemzetünk történelmét festi állandóan”, kiegészítve azzal, hogy egyben az egész emberiség „történelmé” is kifejezi ezzel és ezzel által műveiben. Életeleme a színben, formákban való szakadatlan közlési vágy és annak megvalósulása. Újító, mert minden műve magán viseli másoktól teljesen eltérő egyénisége megnyilvánulásait és ezek összetéveszthetetlenek. Modern, hiszen célkitűzéseiben a haladás fontos szerepet játszik. Művésze azért is haladó, mert középpontjában mindig a szegények, a kisemmiettek sorsának az ábrázolása áll. Alkotásai messze a jövőbe mutatják az utat azoknak a művészeknek, akik majd az emberiség szellemi felemelkedésén munkálkodnak. Rembrandt is így jelölte ki a festészet és a rajzművészet útját, és megszakítás nélkül, töretlenül adta át zseniális kifejezőeszközeit, gondolatait, amit a „Julius Civilis összeesküvése” című műve is maradandóan példáz. Különböző korok művészeti eredményei így válnak szakadatlan és töretlen folyamattá.

Természetesen vannak vakvágányok is, mint a nonfiguratív festészet, de csak időlegesen. Hiszen ezek mindig – az emberek megtevésztő, illetőleg az emberekre ráerőszakolt – jelentéktelen epizódok voltak a művészetek tör-

ténetében. A művészet az emberiségnek eddig is igénye volt és minden bizonyossággal igénye is lesz, amíg az emberiség él. Ezt az igényt pedig csak az embert és a természetet a maga teljességében kifejező művészet elégíti és elégítheti ki. Azok az irányzatok, melyek az ember és a természet ábrázolásáról eleve lemondanak, halálra vannak ítélve már megszületésük pillanatában. Ezeket nem is szabad képzőművészetnek nevezni a szó igazi értelmében.

Ezek a gondolatok szeretnénk figyelmeztetni arra, hogy gyakrabban kell igénybe vennünk a maradandó művészetből adódó, az emberi személyiséget kiteljesítő nagy nevelői lehetőségeket.

Holló László tusrajza

Holló László tusrajza

A lengyel népművészet egy érdekes ága

DANKÓ IMRE

Minden nép művészetének vannak egyéni hajtásai, sajátos alkotásai, alkotás csoportjai. A lengyel népművészet nagyon gazdag. Sok egyéni sajátossággal rendelkezik az elterjedt faszobrászat (*rzcza*), a színes papírkivágás, illetve a színes papírvirág-készítés vagy a belőle összeállított csokor, illetve függő, álló virággyűjtés (*pajaki wycinanki k wiaty*), a kovácsoltvas épület-díszítmény (*kowalstwo*), a tojásfestés (*pisanki*), a viselet egészében és számos részletében, illetve a szövés (*ubioy i tkaniny ludowe*) és nem utolsósorban a fazekasság (*grancarze*) terén.

A lengyel fazekasságnak, jobban mondva kerámiaművészetnek van egy sajátos területe. Ez pedig a díszként készített antropomorf és zoomorf kerámiák készítése. Ezekből néhányan különben az 1969. évi lengyel népművészeti kiállításra is lehetett látni (a kiállítást a lublini Kerületi Múzeum rendezte a Déri Múzeumban; lásd: *Dankó I.: A lublini népművészeti kiállításról. Hajdú-Bihari Napló 1969. 198. 5.*). Lengyelországi tanulmányutam nagy élmény volt, hogy meglátogathattam a Lublinhoz közeli Krasnik járásban levő Urzedow falut, ahol ezeket az állat- és emberfigurákat csinálják. Urzedow fontos, régóta működő fazekasközpont. Rendkívül jó agyaggal rendelkeznek. Volt idő, amikor a falu minden lakosa foglalkozott fazekassággal, a második világháború előtt is még tíz-tizenöt mester dolgozott a faluban. A község kultúrájában két helyiségben szép kiállítás ismerteti ennek a gazdag fazekasmúltnak a történetét. Ma mindössze három mester élt még a faluban, és alig számottevő edényfélések, főleg virágcserepek mellett kizárólag állat- és emberfigurákat készítenek. Munkájuk érdekessége még az is, hogy nem folyamatosan dolgoznak. Fazekassággal csak nyáron foglalkoznak, egyébkor különféle mezőgazdasági munkákat végeznek. Ez különben így volt régen is, amikor sok mester élt és dolgozott a faluban.

Urzedowba *Alfred Gauda* muzcológus kíséretében mentem. *Gauda* a lublini múzeum néprajzos munkatársa, nagyon jól ismeri a területet, munkássága során a fazekassággal, közelebbről az urzedowi antro- és zoomorf készítményekkel is foglalkozott. Elvitt *Pawel Witek* és *Jerzy Witek* mesterekhez (a harmadik mester, *Teofil Gajewscy* nem tartózkodott odahaza). Megnéztem műhelyeiket, készítményeiket és az érdekesen nem a háztelkeken, hanem a falu gerincét képező utca (úgynevezett utcás falu) kiszélesedésében épített, földbe süllyesztett kemencéiket. A kör alakú kemencékhez hosszú fából készült, deszkával fedett lejáratot („gádort”) készítettek. Tekintve, hogy télen voltak ott, a kemencék nem működtek és eléggé elhanyagolt állapotban voltak. Minden mesternek külön kemencéje van. A három kemence egymás mellett, egy sorban áll.

A műhelyek a házak harmadik helyiségét alkotják. Felszerelésük jóformán nincsen, mert az állat- és emberfigurák készítéséhez korong sem kell. Télen, ugyancsak használaton kívül, a műhelyek is elhanyagoltak voltak, aféle lomták. Viszont mindkét mester itt tartotta kosárban a készárut, a különböző állat- és emberfigurákat. A készítmények értékesítése a háztól, közvetlen árusítással történik. De rendszeresen járnak a környékbeli települések vásárait, piacait is. Újabb a népművészeti boltok is rendszeres vásárlók. A népművészeti boltokon keresztül aztán az urzedowi állat- és emberfigurák ma már szinte egész Lengyelországban kaphatók.

Az állatfigurák között legérdekesebb a nagy számban készített sündisznó. Lényegesen kevesebbet készítenek a másfajta állatokból: özből, nyúlból, kutyából, tehénből. Az emberfigurák között leggyakoribb a lengyel paraszt ábrázolása. Legtöbbször valamilyen munka közben, például éppen kaszál. Igen sok Krisztus-figurát készítenek. Önálló alakként is, de sokszor korpuszos feszületként vagy hátfalas szenteltvíztartóként. A hátfalon korpuszos feszület.

Mind az állat-, mind az emberfigurák kezdetleges megformálásúak és kizárólag zöldesbarna mázzal fedettek. A figurák kezdetlegességük ellenére is kifejezőek, jól karakterizálnak. Egy-egy jellemző mozdulat, testtartás, mozzanat szerencsés „megfogásával” erőteljesen kifejezők. A kezdetlegesség külön értékük, hiszen ez igazolja, hogy az iparművészeti fejlődéstől még messze állnak, hogy ezek a figurák a lengyel nép mindennapi életéhez szorosan hozzátartozó művészeti produktumok.

A képeken is látható két figurát ajándékba kaptam Urzedowban. Espedig a kaszáló lengyel paraszt figuráját *Pawel Witek*től, a sündisznót pedig *Jerzy Witek*től kaptam. Nagy örömmre szolgál, hogy a lengyel népművészet ezen sajátos alkotásait közvetlen tanulmányozás alapján ismertethetem.

Régi emberek, régi sorsok

Tallózás a debreceni református halotti anyakönyvben

CSOHÁNY JÁNOS

Az egyházak birtokában levő levéltári anyag mennyisége, kora, változatos, de valamennyi pótolhatatlan érték. A legszárazabbnak tartott anyakönyvi adatok is sokoldalú forrásnak bizonyulnak nemcsak az egyháztörténelem, de a demográfus, a helytörténelem, az irodalomtörténelem, az orvostörténelem, a néprajzos, a geneológus s a többi történettudományi ág művelőinek kezében.

Régi emberek, régi sorsok bukkannak fel a debreceni református halotti anyakönyvekből. A „rég, szép idők”-ről lefoszlak a cifra köntös, és ott állnak a maguk küzdelmes, nyomasztó valóságában. A „rég, öreg”-ről kiderül, hogy nem is voltak olyan öregek. Számítalan csecsemőt és gyermeket temettek, kevesen érték el a 60 évet, a 70 éves ember pedig már agasztánnak számított. A betegek jó részével és főként a gyakori járványokkal szemben tehetetlen volt az akkori orvosi tudomány. Meg aztán hány beteget nem látott az orvos vagy olyan későn, hogy a tudós Hatvani István professzor receptje sem használt. A társadalmi viszonyok sem kedveztek a hosszú életnek. A módos civist – ha nem vitte el valamelyik fertőző betegség – a jól éltől előbb-utóbb megütötte a guta. A szegényt meg sanyarú sorsa juttatta időnap előtt a sírba.

Püspökök, tudós professorok, prédikátorok, a nemes város tekintélyes előjárói rendre megtalálhatók a halotti anyakönyvekben, s nevük után illendő méltatás áll. Hasonlíthatatlanul többet tudunk meg azonban a régiek hétköznapi életéről, ha nem az akkori idők hírességeinek szentelt emléksorokat, hanem a névtelenekről vagy akkor még névtelenekről „emlékezetnek okáért” bejegyzeteket betűzgetjük.

Nem valami nagy lehetett Csokonai Vitéz Mihály becsülete a halotti anyakönyvet vezető szénior előtt, mert az egyetlen soros hivatalos bejegyzésen kívül semmit sem jegyzett fel róla. Megtudjuk, hogy „Vitéz Csokonai Mihály” a Péterfia utcában halt meg 31 éves korában szárazbetegségben, s 1805. január 30-án temették el ingyen.

Annóra azonban Debrecen sem volt a maradandóság városa, hogy öt évvel később, 1810. május 23-án, a költő édesanyja halálának bejegyzésekor már ne juttatott volna elismerő szavakat: „Néhai Csokonai V. József özvegye Dfőszegi Sára, ama nagy híru Csokonai Vitéz Mihálynak édes anyja.” Az ötvenöt éves asszony felett professzor prédikált, az ő sírjára csak jutott néhány levél a fiának elkésvé megadott babérkoszorúból.

1812. február 17-én a 28 éves Kántor Gerzontól viszont így búcsúzik: „Az itt levő Theátralis Magyar Társaság ritka talentumú volt tagja.” Hiába, felkelőben volt a nemzeti meqújulás napja, ekkor kezdték némileg becsülni már a magyar művelődés bajnokait.

A tudomány fellegvárának, a Kollégiumnak kapuját is sűrűn megzörgette a halál. Találunk hasonlót az 1811. április 27-i feljegyzéshez: „Sipos Ferenc, négy esztendő togátus deák Mihálydiba való, megholt életének 18 esztendejében, hektikában.” De az ifjú virtus is nemegyszer követelt áldozatot. 1811. szeptember 17-i bejegyzésben olvassuk, hogy „Benkó József f. János, Hadadi fi, 3 esztendő togátus deák, megholt életének 18 dik esztendejében szerentsélen halállal: kit egy Szekerka József nevű 4 esztendő nem togátus deák, felforrott dühösségében úgy főbe ütött, hogy egy fertáj óra múlva azon

kegyetlen ütés után, itt ben a Collégiumban, kinos halállal ki múlt, távol levő szülejeinek szomorúságokra.” 1814. április 1-én közel kétlapnyi terjedelemben írta le a szénior Bilkei Lipcsei Sámuel kollégiumi diák tragédiáját, akrit egy diákirtásra puskával agyonlőtt.

Sokadalomban érkezett el utolsó órája 1804 augusztusában (16-án temették) egy bizonyos Simkó Józsefnek, akiről annyit tudunk meg, hogy „az uttán vásárkor meghalt, lutheránus, Rimaszombatóból való. Tekintetes Lónyai Menyhárt úr temettette el.” A messziről jött lutheránus ember halálestének bejegyzése azóta testvériesen ott van a református anyakönyvben.

1812. március 2-án pedig egy németországi iparossegédet helyeztek örök nyugalomra: „Vestfálában Verningerode nevű helységbe való rézműveslegény Bartling Henrik, kit egy legénytársa spádéval keresztül szúrt, mely kegyetlen szúrás után néhány órák múlva, kinos halállal kimúlt, életének 30 dik esztendejében.”

Nagy veszélyt jelentett az állatok vesztesége is. Bizonyítja ezt egy 1820. január 30-i adat. „Szilágyi István tizenegy esztendő fia Gábor a múlt 1819-dik esztendőben december 21-ik napján, egy veszett eből megharapódván, tegnap vesztéségen meg holt, és ma halotti pompa nélkül csendesen el temetődött.”

Ritka szerencsétlenség áldozatait temették 1826. április 26-án. „Kátai Istvánné Tóth Erzsébet 34 (éves) és egy hét esztendő fia Kátai Mihály (Hajdú) Böszörményből ide jöven a Vásárra, be szálltak a Mester uttsai kapu előtt egy földkunyhóba, melynek egy ott legelő hizott ökör a tetejére mászván, azt rájok szakasztotta, s őket agyon nyomta mind kettőjüket.”

A balesetek fekete krónikájából nem hiányzik a tüzeset sem. Az 1802-es tüzvéz szinte az egész várost elhamvasztotta. Odalett a Nagytemplom, a Kis-templom és a Kollégium egyik szárnya is. 1802. június 20-án temették el azt a Szabó Mihály nevű 39 éves férfit, akinek „a nagy tűzben, mely ezen hónapnak tizen eggyedik napján délutáni egy óra előtt valamivel támadt: a szemei kiszűtek és abba holt meg.” Ennek a tüzésznek esett áldozatul az 56 éves Ungi András is: „A Kis Templom tetejéről, melyet a nagy tűzkor az eresz tájon levertek s most fozóták be, leesett, egy fertály óráig meg élt, a belső része össze szakadtak: ebbe halt meg.” 1802. július 1-én temették el.

A Nagytemplom újjáépítése évtizedekig húzódtott. Az újjáépítési munkálatok alatt vesztette életét 1811-ben (temették július 1-én) „Borbély János f. Sámuel, 12 esztendő syntaxista gvermek a Nagy Templom állásáról leesvén, megholt 2 óra múlva kinos halállal.”

Családi dráma áldozata lett 27 évesen Csapó Mihályné Vajda Zuzsanna „a mostoha fiától késsel ágyékban meg sebesítetvén harmadnap múlva meghalt.” 1802. október 23-án hantolták el. Még ennél is megrázóbb adatot közöl 1821. január 27-én az anyakönyv: „Kabai János f. Zoltán Susánna, a kit maga az ura vert agyon és először fel bontódván, a város temettetett el... volt az asszony 40 esztendő.”

A kemény, sokszor embertelen munka, a rossz munkaviszonyok és nemegyszer a munkáltatók kegyetlen bánásmódja vitt sírba nem egy szegény embert. 1804. május 26-ánál találhatók, hogy „Szabó Pál özvegye Bodisár Erzsébet – 62 éves, mikor a Cseréről jött volna hazafelé, a Czegled uttsai nyomában, a Tóth Mihály gátjánál neki ment a nagy víznek, melybe, a terhet melyet hozott nem bírván, belefúlt.” 1812. március 4-énél egy 22 éves fiatalemberről olvassuk: „Nagy József, szappanos legény, a forró zsírba esett és keserves kínok közt halt meg.” Két nappal később em még másik Nagy József, egy 45 esztendő cselédember szakadásban „meg halt a gazdája Vas István úrnak tanyáján, ahol el is temetődött, minden halotti pompa nélkül.” Egy-

szerűen élt, megszakadt a munkában s minden szertartás nélkül elföldelték a tanyán. Gazdaasszony és cselemlány konfliktusa végződött halálal az 1803. december 13-án temetett 60 éves Bihari Istvánné Tatai Zsuzsanna esetében. „A szolgálója verte agyon, a fejét fejszével összevagdolván.” De a legébkialtöbb ezek között a kis Oláh József tragédiája volt. 13 éves korában, árván, „a gazdája Kováts Ferencz kegyetlen megverése miatt meg.” 1826. április 24-én volt a temetése.

Régi emberek, régi sorsok kerültek közel, elszomorítóan közel hozták. De hát olyan könyvek olvasása, melyeknek minden sora a halálról szól, nem farsangi mulatság. Bezárjuk a fóliánsokat. Tekintetünk még egyszer végigsimogatja a komor bőrköteteket, aztán csikordul a kilincs, és a tűzbiztos vasszekrény magába zárja a féltett kincseket. Magába zárja, hogy megőrizze az utókor számára emlékezetnek okáért.

JEGYZET

1. A debreceni református egyházközség anyakönyveit 1948. december 31-ig központilag vezették. Ezeket az anyakönyveket jelenleg a Debreceni Református Egyházmegye Esperesi Hivatala őrzi hivatali helyiségében, Debrecen, Kálvin tér 17. sz. alatt. Viszont 1949. január 1. óta a korábban egy egyházközséget alkotó debreceni református egyházközség kisebb egyházközségekre tagolva él, és azok mindegyike maga vezeti saját anyakönyveit.

Tartalomjegyzék, idegen nyelvű összefoglaló

Közkívánatra, de saját jól felfogott érdekünkől is elhatároztuk, hogy a Múzeumi Kurír minden tizedik számához mutatóval ellátott tartalomjegyzéket, valamint az előző tíz szám anyagát együttesen összefoglaló angol nyelvű ismertetést csatolunk. Mind a tartalomjegyzékkel, mind pedig az idegen nyelvű összefoglalással folyóiratunk szélesebb körben való felhasználását, elterjesztését kívánjuk elősegíteni, kielégítve a mindinkább fokozódó hazai és nemzetközi érdeklődést.

Régészek néprajzos szemmel leletmentő utakon, ásatásokon

M. NEPPER IBOLYA

Minden időben nagyon fontos, hogy a vidéket gyakran látogató régészek nyitott szemmel, nem csupán az archeológiai értékek megmentését célzó törekvésekkel induljanak el a falvak határában, hanem a tudományok iránti elkötelezettségéből fakadó belső indíttatása legyen mindenkinél, hogy megemelte nemcsak a régműltra vonatkozó emlékeinket, hanem mindazt, amely a mindennapi élet része volt, használati eszközök, népművészeti tárgyak s a mindennapokhoz szervesen kapcsolódó szellemi hagyatékek, hitvilág.

Századunk első felében egészen az 1950-es évekig, különösen fontos lett volna ez. Hiszen a gazdálkodást szinte forradalmasították a gépek általános használatával. Így a parasztagazdaságokban a mezőgazdasági eszközök sora vált felesleges „limlommá”. A háztartásban használt eszközök nagy részét szintén kicserélték. A rádió-, mozi-, televízió nézés lassan elfelejteti a szép meséket, népdalokat, történeteket.

A kiépült egészségügyi hálózat, a felvilágosítás a babonát, népi kuruzslást kiöli az emberek agyából. Mivel azonban mindez része volt életünknek, meg kell őrizni, fel kell jegyezzük a szokásokat, meséket, dalokat. Múzeumokban kell elhelyeznünk a gazdálkodás, a különböző kismesterségek eszköztárait.

Nagy elismeréssel kell adóznunk Zoltai Lajosnak és Sőregi Jánosnak, akik mindazt, amit napszámosaiktól hallottak az ásatások ideje alatt vagy este, vacsora utáni beszélgetés közben a szállásadó gazdtól, gazdaasszonytól – lejegyezték. Ahol szép faragott kaput, széket vagy egy-egy érdekes gazdasági eszközt láttak, lerajzolták, használatát pedig pontosan leírták.

Álljon most itt egy kis csokor ezekből.

Zoltai Lajos (1861–1939) korának kiemelkedő képzettségű régésze volt, de minden más múzeumi szakterületen is maradandót alkotott. Remekül rajzolt, s így sokszor még a fényképezőgép hiányát sem érezve, mindenre kiterjedő aprólékosan rajzolta le a gazdasági eszközöket:

- nádtoló rajza (kéziratos notesz 1910., Déri Múzeum rég. adattára)
- debreceni eketipusok (kéziratos notesz 1912., 1917. Déri Múzeum rég. adattára)
- dögkerék (rajz 1923-ból; Nagycsere, Nagy Bálint tanyáján; Déri Múzeum rég. adattára) 1. kép

Sok adatot gyűjtött a hortobágyi pásztoréletre vonatkozóan. Érdekes az is, hogy milyen kérdések köré csoportosította mindazt, amit megtudni kívánt a hortobágyi pásztorok akkori életéről. Egyik kérdéscsoportja a következő volt:

- Régi pásztoranyag milyenek voltak? Milyen volt a felszerelésük?
- A gulyában ugyanazon gazda jószágai keveredtek-e, éjjelen együtt szoktak-e maradni?
- Régi pásztorrendtartás és szokásuk?
- Pásztor hangszere duda, tambura vagy tilinkó?
- Tanyás vagy tajiágás? Ennek kötelességei?
- Éjjeli legeltetés volt-e, vagy van-e?
- A Hortobágyon régen felolvasták-e naponta a jószág létszámát?

- Régen változtatták-é a pásztortanyák helyét?
  - Allófa volt-é (ágas, orfa?)
  - Milyen a régi akul?
- Gyűjtőútjai során hallott dalokat kis noteszében sorra följegyezte.

„Most tavasszal kihajtáskor
Bárki is lehet pásztor
De majd ősszel számadáskor
Az a pásztor aki számol.”
(Zoltai: Kéziratot notesz 1913.)

„Szóren szoktam űlni a lovat
Ha ide, vagy oda utam akad
Nem szükséges a nyereg a hátán
Csikós vagyok az alföldi pusztán.”
(Zoltai: Kéziratot notesz 1919.)

Megmentette a feledéstől a Debrecen környéki parasztság izes szólásait.
Például:

- „Magyar paraszt okossága. Az úr nem tudná.
- Hová építsünk tanyát?
- Először ássunk kutat. Az megmutatja.” (Zoltai: Kéziratot notesz 1910.)

Lejegyezte a fellelhető szokásokat:

„malomtelken a zsákrakónak a lapátra nagyon kellett vigyázni, mert babonából ellopták. Azt tartották, hogy ha a padlásra teszik, a galamb nem szökik el -

- a fedélfa alá tették, a kókusbottal együtt.” (Zoltai: Kéziratot notesz 1914.)

Gazdag s többek között néprajzi megfigyelésekkel is sűrűn teleirt naplók őrzik Sőregi János (1892-) útjainak, ásatásainak tapasztalatait.

Érdekesek a népi gyógyításra vonatkozó följegyzései:

„... Erre felé a Szent György napja előtt fogott kígyót. Elevenen egy ecettel telt üvegbe teszik. Elcinte a nyelvét nyújtogatja benne, de estére megdöglik. Julis néni a zavaros lében elázott vizisiklót meg is mutatta. Az el-múlt éjjel éppen Sain bácsi görchshúza lábát megdörzsölgette vele.” (Sőregi: A herpályi földvár régészeti ásatása, 1922. okt. 17-23. Kéziratot napló, 12. old.)

Ugyancsak Somotán jegyezte le a köhögésnek csikó lép-jével való gyógyítást. (Sőregi: A herpályi földvár régészeti ásatása, 1922. okt. 17-23. Kéziratot napló, 12. old.)

A herpályi földvár ásatásának idején figyelte meg a Berettyó-parton a teszi-veszi háló alkalmazását 1922-ben.

Péterszegen mezőgazdasági eszközök használatáról készített fejlegyzést.

- Tövishorona: „A tövishorona tehát nem a henger helyett van, hanem nedves, sáros időben ugyanarra a célra használják, mint száraz időben a hengert. A tövishorona még azért is jó, mert a „tucska“-t a szántásról lesepri (tucska = a tengeri töve). A tövishorona 2-3 esztendeig eltart. Lehet készíteni vadkörteből, venyigéből és kökénybokorból. Annyi súlyt helyeznek rá, amennyit a föld kíván. Faboronát is lehet rátenni, de fordítva. Az ilyen tövishorona a földet olyan simává teszi, mint a henger. A tövishorona négy gúzzsal összefogott két rúd közé font gallyakból áll. A hátulós rúd a boronanyüst, mert arra van kötve a vontató két ága.” (Sőregi: A herpályi földvár régészeti ásatása, 1922. okt. 17-23. Kéziratot napló, 5. old., rajzát is közli.)

- Fahenger: „Akkor jó, mikor a szántás száraz.” (Sőregi: A herpályi földvár régészeti ásatása 1922. okt. 17-23. Kéziratot napló 5. old.)

Az általa lejegyzett szokások közül csak egyet szeretnénk közreadni, nevezetesen a vásárszentelés szokását:

„Komádi a vásártartási jogot 1891-ben kapta meg, amikor is az első vásárkot megtartották a vásárszentelést. Ez a következőkből állott. Először is egy 8 öles magas oszlopot leástak egyenes tartással a földbe. Ennek az oszlopnak a tetejére készítettek egy kerékszerű alkotmányt, melyből egy egyenes fogas nyúlt fel. A kerékre és a fogásra szűrt, gubát, selemkeszkenőt, kaszát, fokost, kulacsot, gyolcsot és mindenféle apróságot aggtattak, mert aki árus a vásáron megjelent, annak a felszentelésre valami portékát kellett adni.

Az oszlopot fagygyús szappannal jól bekenték. A kerék alatt az oszlopon két helyen egy-egy keresztfa volt. Aki az első a sikos oszlopon fel tudott

küszni, azon megpihenhetett, ha pedig a második keresztút is elérte, arról már a felaggatott tárgyakat kezével megfoghatta, tehát győzött. Elsőizben a kulacsot akasztotta le és mikor az első pohár bort kiitta, lenn a vásáros tömeg éljenezte a vásárt és a banda rázendített!

A győztes nem csak a felaggatott portékákat nyerte el, hanem magát az oszlopot is, sőt azokat a tárgyakat is, melyek az oszlopra nem fértek, hanem egy szekerre rakva várták boldog tulajdonosukat. Hogy a birtokba vétel minél gyorsabban menjen, az oszlopot tárgyaival együtt ledöntötték.

Ezután következett Komádi város ajándéka. Két olyan szekeret, melyeken elől-hátul faroskas volt, *perecsel*, *kiílvél* és zsemélvel raktak meg. E kivánatos tartalmat falapáttal hányták a nép közé. Főleg a gyermekek, a fiatalok szerették volna mind megkaparintani, éktelen kiabálást és kavarodást támasztva.

Még nagyobb ricsajjal ment annak a két hordó *bornak* a fogyasztása, melyeket a város egy-egy szekerre helyezve csapra ütött. Mivel ivó edény nem volt, ki-ki abba fogta fel a kifolyó bort, amibe tudta: markába, kalapjába, ha lehetett, a szájába, alátartva a csorgásnak. A hordó csapja a nagy dúlakodásban végül is kiesett és a szekér körül csupa bortócsa keletkezett.

Azt beszélik, hogy a komádi *vásárszentelés*kor a sikos oszlop megmászásával többen próbálkoztak, míg végül is egy *Baltazár Gyula* nevű ácslegénynek sikerült. Ez azonban hamis úton jutott a győzelemhez. Ugyanis a hónap alá valami abrakosban *ragacsos gyantaport* rejtett és kapaszkodás közben jobb kezével be-be nyúlva, feje felett az oszlopot vele becsapkodta. Még hozzá abban is számítással élt, hogy későn indul, mikor a szappant már jó néhányan az oszlopról lekoptatták. Az élelmes magyar emberre azonban senki sem haragszik, csak legfeljebb lemaradt versenytársa! (Sőregi: A Bihar megyei zsákai neolitikus telep és temető, bronzkori urnatemető ásátásának naplója, 1934. okt. 4–13. Kézirat napló 16–18. old.)

Juhász Gyula Atalanta című operettje Debrecenben

SZABÓ SÁNDOR

Lapozván az irodalomtörténetet, érdekes adat bukkan elénk: a komor hangulatok költőjeként ismert Juhász Gyula, nagyváradi tanárkodása idején operettlibrettót ír.

Első pillantásra különös ellentét ez, de mélyülő érdeklődéssel oldható. Juhász Gyula ebben az esetben sem lett hűtlen önmagához. Szerzőstársainak, Deesy Alfréd és Lehel Károly komponistáknak olyan szöveggöngyvet adott át, mely a korabeli, divatos daljátéktípussal ellentétben, nem harsány humorával, buffójellegével, hőszerelemesei vagy naivai útján hódít, de poétikus-ságával és melankóliájával. Azaz, ha van ennek az irodalomtörténeti adaléknak pikantériája, nem más: Juhász Atalanta című, klasszikus tárgyú, rendezhető „komoly” operettje több színpadon is bemutatásra került, s mindennél fokozott érdeklődés kíséretében.

Az 1909. január 16-i nagyváradi ősbemutatót nem várt sikerszeria követte: a darabnak országos híre futott. EGYMÁS után jelentkeztek a játszásai jog megvételére a vidéki társulatok, Pozony, Arad, Szeged impresszáriói, a Nagyváradi Független Újság 1909. február 13-i száma pedig arról ad hírt, hogy az Atalanta hatodik előadásának megtekintésére Szendrey Mihály aradi színigazgató társaságában Nagyváradra érkezett Zilahy Gyula debreceni direktor is.

Zilahy, a Csokonai Színház akkori bérlője meglehetősen népszerűségnek örvendett Debrecenben. Nem méltatlanul. Színészi képességei mellett (körülből az Újházi Ede-féle szerepkört töltötte be) irodalmi s esztétikai ízléssel bírt, mindenek fölött azonban jó üzleti érzékkel rendelkezett. Ez azt jelentette, hogy nemcsak együttese művészi színvonalát igyekezett minden műfajon belül a lehető legmagasabbra emelni, de – elvetve a fiktiiv átlagnéző kategóriáját – kiszolgálta valamennyi közönségreteg igényeit is. – Így érthető, hogy operettek, daljátékok mellett klasszikus sorozatokat rendez, s modern szerzők műveit is felveszi műsorába (Oláh Gábor néhány előadást ígérő darabjait is ő állítja színre). Ez a sokoldalú tájékozódás választotta vele Juhász operettjét is.

Nagyváradról való hazaérkezése után azonnal munkához lát. Társulata legjobb erőit igyekezik mozgósítani az erőpróbara: Rózsa Lilit, a kedvelt primadonnát, Huzella Irén drámai szendét, Gerő Idát, a kiváló komikát, a baritonista-bonviván Horváth Kálmánt, a komikusok közül Nádor Zsigát, Ligeti Lajost, Gyöngyí Izsót. De jelentős szerepet vállal ő maga, s aki estéről estére a legtöbb babért szokta aratni, felesége, a színház vezető művésznője is. A részletes szereposztás a következő volt:

Prólógus	...	...	...	...	...	Huzella Irén
Alkifron, gazdag kalmár	...	...	...	...	...	Györe Alajos
Thomár, szobrász	...	...	...	...	...	Horváth Kálmán
Királynő	...	...	...	...	...	Zsigmond Anna
Atalanta	...	...	...	...	...	Zilahyné Singhoffer Vilma
Melitta	...	...	...	...	...	Rózsa Lili
Jázon	...	...	...	...	...	Gyöngyí Jolán
Myrto	...	...	...	...	...	Radó Anna

Narcissus	Nádor Kálmán
Költő	Gyöngyi Izsó
Felesége	Gerő Ida
Léda	Barabás Ella
Börtönőr	Ligeti Lajos
Kalmár	Bombai
1. Kurtizán	T. Fekete Etel
2. Kurtizán	Magda Eszti
Rabnő	Ferencziné
Ganimér, Alkifron szolgája	Jászkürti
Rendező	Ferenczi Frigyes ¹

Zilahy – előkészületi gondjai közül természetesen az újságok alapos informálását sem felejtí ki. A debreceni lapokban március közepétől kezdve mind gyakoribbak a híradások a darabról s a bemutató előkészületeiről, a színészek nagy játékkedvéről s a szerzők várható látogatásáról. – A tudósításokban különösen jeleskedik a Debreceni Függetlenség Párt hivatalos közlönye, a Debrecen című lap, ahol ekkor Möricz Pál a szerkesztő. – Möricz személyesen tekint meg az előkészületeket, majd a darab próbáját, s tapasztalatairól rendszeres beszámolókat közöl. Érdeklődése azonban nemcsak a Zilahy társulatának s az új operetnek szól, nem csupán újságírói hivatásából fakadó: a szerzőkhöz fűződő baráti szálak is kötik. Deésyt mint szegedi színészt ismerte már; kezdő újságíró korától kezdve jó kapcsolatot ápolt vele, Juhász Gyulát pedig első szarnypróbalgatásaiban segítette, midőn – mint a Szegedi Napló szerkesztője – a költő néhány zsenyéjét közölte lapjában. Bár a „holnaposokat” általában fenntartással fogadja, mint irodalomban járatos, jószemű szerkesztő, mégis nagyra értékeli Juhászban a verbeli poétaembert, „mert nem mocsaras kútból meregeti költészetének gyöngyeit”, s mert „zengő magyar nyelvünket is mesterileg kezeli”.² – Igaz, kisé a tanítvány mögött maradó mester sértett rezignáltsága azon belőle, de éppen ez a tény emeli ki erkölcsi, tisztá, egyéni érdekektől ment alapállását. Az április 1-i premierről lapja másnapi számában meleg hangon emlékezik meg, s külön kiemeli, hogy a siker ezúttal nem a szokásos reklámhadjárat, propagandamunka szappanbuborék-sikere, de a darab belső értékeiből fakadó, s komoly művészi munka, erőfeszítés és együtt dolgozás eredményeként született.³ – Április 3-án vezércikkben foglalkozik az Atalantával, illetve annak őrügyei a Debrecen és Várad közötti kulturális csere lehetőségével.⁴ Ugyanezen szám tárcarovatában közli állandó szinikritikusának, Csűrös Ferenc debreceni kollégiumi tanárának a bírálatát a bemutatóról. Csűrös cikke nemcsak azért érdemel figyelmet, mert a Juhász-kutatók előtt eddig ismeretlen dokumentum, de mert a debreceni bemutatóról, sőt magáról a darabról is – Kuthy Sándor és Emőd Tamás impresszionista recenzióit is beleértve – az egyetlen esztétikai értékelés.⁵

Csűrös – kritikája bevezető soraiban – azt veti fel: mennyiben emeli a darab értékét, hogy a szerzők vidéki ismeretlenek, majd ennek taglalása során érkezik el a dramaturgiai-esztétikai véleményformáláshoz s az előadás értékeléséhez. „A librettó – írja – Juhász Gyula sok szép bensőséges lírai versben finomra csiszolódott tollának nemesen komoly munkája. A mese nem eredeti. Pierre Louys híres Aphroditéjéből van véve. Demetriosz szobrász és az alexandriai hetaira keleti színpompás, szomorú története. Operetnek nagyon is komoly tárgya, de van egy nagy előnye. Tarka, látványos, keleti világot hoz a színpadra, a mai színpadi díszletmunka fogásai-val mesés hatású, káprázató jelenések gyors egymásutánját vetíti a színpadra. És sok-sok kedves csöngésű verse szinte kínálkozik arra a behelzélő, érkező

zenére, melyet szerencséjére meg is tudott adni derék szerzőtársa. A mese egyszerű, színpadra termelt. Bonyolítása azonban több helyt rávall a kezdő színpadi íróra. A darab van olyan jó munka, hogy elbirja az ösztinteséget. Azért nem hallgatom el, hogy egy pár javítás bizony ráfér. Aki a mesét különben is ismeri, eligazodik rajta; de aki ennek ismerete nélkül nézi a darabot, nem egy helyt bizony nem érti az összefüggést. Ott, ahol a mese jelentősebb fordulatai vannak, nem ártana erősebb *aláhúzásokkal* dolgozni. A darab további – remélhetőleg még nagyobb sikerei érdekében ezt jó lélekkel ajánlom a librettó szerzőjének figyelmébe. – Máskülönbön igazi poétaember munkája, az meglátászik rajta. A színi hatásokhoz is van érzéke. Az első felvonás végének, s a harmadik felvonás befejezésének kiéleztet ellentéte frappáns hatású. A zene pompásan simul a szöveghez. Csupa buja, dallamos, keletiesen pompázó melódia” – mondja Deésy munkájáról, de azt is megjegyzi, hogy éppen a túltelítettség az oka, hogy kissé fárasztó, s andalító-elalmosít.

„Ami a színház munkáját illeti, azért méltán kijár az elismerés a színészeknek, rendezőknek, díszletezőknek egyaránt. Az előjáték tengerparti díszlete oly szép volt, hogy olyat vidéki színpadokon igazán ritkán lehet látni. A világtáji effectusok pompásan érvényesültek. Egy pár tömegjelenet megrendezése sem az utolsó munka, a rendező Ferenczi lelkes buzgalmat dicseérik. Láttunk pár pompás jelmezt is, viszont – ami igazság, igazság – statisztákon teljességgel lehetetlen, szinte leírni, a jelenetek komolyságát kockázatot öltöztet. A szereplőket csak dicsérettel említhetjük. Zilahyné biztos tudása, gyönyörű hangja kellő érvényesülésre talált. Rózsa Lili pezsgő temperamentuma szinte szikrázott, Náddal egy kedves duettjét megismételték, tánc, éneke sok elismerő tapsot szerzett neki. Zsigmondy, Gyöngyi Jolán, Radó Anna, a férfiak közül Horváth, Gyöngyi, Nádor előismerés méltó adadó buzgóssággal segítettek diadalra a darab ügyét.”

Juhász rendkívül hálás a debrecenieknél, s érthető mód – elsősorban Zilahynak. Lelekesültségében hajlamos arra is – Csűrőssel ellentétben –, hogy csak a pozitívumokat lássa meg az előadásban – legalábbis ellenkezőjéről nem történik említés abban a levélben, melyet Zilahy Gyulához írt, s amelyért a Debrecen április 7-i száma közölt.⁶

„Mélyen tisztelt Barátom!

Öszinte hálaival köszönöm, hogy az Atalantát Debrecenben igazán *nemes áldozatkészséggel*, a művészelek szerető gondjával oly fényes, oly forró diadalra vitted. Add át köszönetemet Ferenczi Frigyesnek, akinek rendezésében az Atalanta új színt, új fényt nyert, méltó és sikeres köntöst kapott, át új mélységes, hálás köszönetemet Zilahyné Singhoffer Vilmának, akinek Atalantája maga a megtévesztül görög szépség és művészet, aki játékvál és énekvél egyaránt elragadótt, add át elismerésem szerény koszorúját Rózsa Lilinek, Huzella Irénnek, Gyöngyi Jolánnak, Radó Annának, Barabás Ellának, Gerő Idának, és lest, but not least! – Zsigmondi Annának, nemkülönbön a férfiaknak, Horváth Kálmánnak, Nádor Zsigának, Gyöngyi Izsónak, Ligetinek, akik egyforma megrőt szeretettel, buzgóssággal, és főleg tehetséggel működtek közre a szép siker érdekében.

Még egyszer szívemből köszönöm mindenkinek, akit illet, az Atalanta debreczeni – rám nézve igen jelentős – sikerét.

Öszinte tisztelő híved: Juhász Gyula, az Atalanta írója.”
Az Atalanta három, egymást követő estén át ment telt házak előtt, ami kedvező, vidéki szerzők darabjáról lévén szó, nem kis eredménynek számí-

tott, s a sikert teljesebbé tette a város irodalmi közvéleményének gavalléros megnyilvánulása: Juhász Gyulát, a komponistákat, s a színház művészeit Angol Királynő-beli diszvacsorán fogadta a Csokonai Kör.⁷

A negyedik – április 18-ára kitűzött – előadás azonban, nem ígervén teli kasszát, vendégjáték ürügyén elmaradt, illetve még váratott magára.⁸ Legközelebb – egyben utoljára – júniusban, Nyíregyházán játszották Zilahyék a darabot, bár még fölvetődött az Aradon való bemutatás lehetősége is.⁹

Az Atalanta ezután Debrecenről függetlenül folytatta tovább megkezdett színpadi útját. Novemberben Szegeden, két év múlva Pozsonyban került bemutatásra, a váradiak pedig király színházbeli előadásáról folytatnak tárgyalásokat, sőt felöltik egy bécsi bemutató idejára is.¹⁰

Az országos, általános siker azonban elmarad. Nemcsak mert Deésy muzsikája nem vehette fel a versenyt a virágkorát élő magyar operett klasszikusainak (Buttykay, Lehár, Kálmán, Kacsóh) dallamaival, de mert Juhász Gyula librettójára is „egy-két javítás, bizony ráfért volna” (L.: Csűrös Ferenc). S nem utolsó renden ludas a dologban az – ahogy Móricz Pál is észrevette – elmaradt az országos hírvérés, az érvényesüléshez feltétlenül szükséges propaganda hadjárata.

J E G Y Z E T E K

1. Atalanta. Debreceni Újság, 1909. március 31.
2. Az Atalanta szerzőiről. Debrecen, 1909. április 1.
3. Atalanta. Debrecen, 1909. április 2.
4. Váradiak Debrecenben. Debrecen, 1909. április 3.
5. Csűrös Ferenc: Atalanta. Juhász és Deésy daljátéka. Debrecen, 1909. április 3.
6. Az Atalanta szerzője Zilahyhoz. – Elismerés a debreceni színháznak. – Debrecen, 1909. április 7.
7. K–y. (Kuthy Sándor): Atalanta. Debreceni Újság, 1909. április 2.
8. Debreceni Újság, 1909. április 16. Színház.
9. Atalanta Nyíregyházán. Nagyvárad Napló, 1909. június 8., illetve Debrecen, 1909. május 16.
10. Az Atalanta Budapesten. Debrecen, 1909. július 23., illetve: Bécsi színházgató Debrecenben. Debreceni Újság, 1909. április 15.

Újra áthelyezik dr. Földi síremlékét¹

MOLNÁR AMBRUS

„Dr. Földi János a magyar nyelv és irodalom megeremtésében – ama bágyadt korszakban, melyben a legtöbb úrnő dajcsolt, a tudós latinizált, egyedül a nép meg néhány boldogtalan rajongó ismerte és dalolta a panaszos kurucz nőtlakat – jelentős úttörő munkát fejtett ki.” Ezekkel a szavakkal vezette be Varró Ferenc igazgató-tanító 1932 áprilisában a hajdúhadházi református egyháztanácshoz intézett beadványát, melyben hozzájárulást kér ahhoz, hogy dr. Földi síremlékét – a házhelyeknek kiosztott „Földi temetőből – a templomkertbe áthelyezhessék. Kérését a következőkkel indokolta: „Mint minden évben, úgy az idén is Földi halálának 131. évfordulóján elveztem növendékeimet márványtáblával megjelölt lakóházához és síremlékéhez. Most is, mint a múltban, arról győződtem meg, hogy az egyháznak és a községnek a gondozására átadott síremlék megfelelő gondozás alatt nem áll. Ma pedig még hozzátérközni is nehéz. A temetőnek a közelmúltban házhelyekké felosztásakor ez a terület is magánulajdonba került, kikötés nélkül. Így aztán rajta ház épült, s udvaron, kerítéskapun, veteményen keresztül lehet hozzá bejutni.” Az egyháztanács csak két év múlva – 1934-ben – foglalkozott a beadvánnyal. Megköszönte Varró Ferencnek, „... hogy 1893 óta a Földi-émléket felkarolta és az emlékezés eszméjét állandóan felszínen tartotta”, és határozatában kimondta, hogy az emlékoszlopnak készségezen helyet ad a templomkertben, ha a városi képviselő-testület is az áthelyezés mellett határoz. Ez a döntés a képviselő-testület 35–2917/1934. számú határozatában meg is történt. A város és az egyház egy közös bizottságot alakított az emlékmű áthelyezésére és az emlékhéppé előkészítésére. Így került 1934 júniusában vagy júliusában Földi emlékoszlopa mostani helyére, a templomkert északkeleti sarkába. Sajnos, sem az áthelyezés pontos dátumára, sem az akkor tartott ünnepi megemlékezésre vonatkozóan nincsenek adataink.²

Földi János síremléke, melyet már eredetileg sem pontosan a sírján állítottak fel, sokszor állt helyezve. Sokszor lett igazgató hű barátjának, Csokonainak vádló sora:

„... Mégis becsstelen bogács tedi

Hadház homokján szent tetemid helyét...”

Temetésétől – 1801. április 8-tól – számítva 46 esztendő telt el az 1847. április 8-án történt első ünnepélyes megemlékezésig. Erre az ünnepélyre Garay János verset küldött Hadháza, melynek soraiból a megemlékezésért való dicséret mellett egy kis szemrehányás is érzik a későre maradt megemlékezés miatt:

„Üdv a jelennek, mely becsüli múltját

Mint anya s gyermek, a múlt és jelen.

S megírva van: Szeresd apádat és anyádat

Hogy földön hosszú életed legyen.

Üdv néktek is tölünk és e Hazától

Alföld lakói, üdv néktek tehát,

Kik hosszú évek múlva Földiteknék

Felkerestétek havadó porát...”

Az ünnepi megemlékezésről egyébként az egyik helyi szervező, az akkori hadházi református lelkipásztor, Bartha Mihály a következőket jegyezte fel: „1847. április 8-án Kerekes Ferenc és Lugossy József debreczeni Tanárok indítványára ünnepélyesen történt akácia ültetés sirja felibe, melyet egy koporsó alakra kifaragott terméskő jelzett, melynek felírása már akkor olvashatatlanul porladozott. Április 8-ka 1847-ben Húsvét második napjára esett, s számosan jöttek ki Debreczenből az ünnepélyre, melyet akkori ker. Fő Kapitány Péli Nagy Gábor nyitott meg, azután Hadházi lelkipásztor tartott rövid beszédet, felolvasva Dr. Földi azon versét, melyben sirjára akác ültetést kér, s az előre megásott gödrökbe akkor kezdték az akác ültetést a nagy számmal jelen volt úri nők. E közben olvasta föl Erdei Sándor, akkori Debreczeni Senior Garay ez ünnepélyre küldött s több száz példányban ki nyomott versét, mely nagy mennyiségben osztottat a jelen volt nép között. Bezárta az ünnepélyt Lugossy József nyelviszeti értekezése...”

A következő megemlékezés 1876-ban, Földi halálának 75. évfordulóján volt. Bartha Mihály, aki ennek az ünnepélynek is az egyik szervezője volt, naplójában csak annyit jegyzett fel: „A tavaszi emlékünnepély és az azzal egybekötött vigalom tiszta jövedelme 68 forint, mely összeg 12 százalékkal kamatoz. Most is szándékozunk december 16-án egy táncvigalmat rendezni...” Az emlékünnepélyen létrehozta egy „Földi Emlék Bizottság”-ot, melynek mindenkeri elnöke, „Hajdúhadház Városának első tisztviselője, vagyis a Polgármester.”

A Földi-emlékműre többek között az „Alsó Szabolcs Hajdúkerületi” ref. lelkipásztorok 1874-ben 28 forint és 50 krajcárt adtak. Más forrásból a „Földi-emlékre” 15 forint 30 krajcár jött össze. Ezt az összeget átadták Oláh Károlynak, a „Debreczen” című újság akkori szerkesztőjének, aki azt 44 forintra kiegészítve betette „Az Ipar egyesülési Takarékos és Hitel Intézetbe”. Bartha Mihály lelkész 1876-ban az emlékbizottságtól kapott megbízatás alapján felhatalmazást kért az esperestől, hogy a lelkészek által gyűjtött pénzt felvehesse és a bizottság „... a többi czélra gyűlt és gyűlendő pénzzel együtt minél gyümölcsözőbbé tehesse...” Kiderült azonban, hogy a Debreczen szerkesztője a kezébe adott pénzt a takarékból „... kamatosít ki is vette és elköltötte s mint vagyon nélkül magát ki végezte s így a pénz elveszett.” A pénzzel együtt elveszett a Földi-emlékmű felállítására irányuló kezdeményezés lendülete is.

Újra több mint 20 év telt el, mire összegyűlt a pénz a síremlékre. 1897-re azonban az 1847-ben elültetett akácok kiszáradtak, a sírt körülvevő léckerítés elrothadt, a koporsó alakú sírkő darabjait a „sunacok ide-oda görgették”. Mivel nem lehetett pontosan megállapítani a sír eredeti helyét, annak feltételezett közelségében, a temető egyik kiemelkedő helyén állították fel az emlékoszlopot. „Az emlékközbizottság” által kibocsátott és „A H.-hadházon Doktor Földi János Felállított emlékkövének és emléktáblájának 1897. évi április hó 6-án tartandó leleplezési ünnepélyre” szóló „Meghívás” szerint megnyitó beszédet tartott az emlékközbizottság akkori elnöke, Veszprémy István polgármester. Géressy Kálmán emlékbeszéde után a helyi dalárda énekszámai hallgatta az egybegyűlt közönség, majd dr. Benedek János ez alkalomra írt ódáját mondta el.

„Csak a művelt nép igazán szabad,
Csak annak hull le zordon láncza
Amely tanul, vés, épít és halad...”

Mind a temetőben felállított és leleplezett síremléket, mind a Földi volt lakóháza falában elhelyezett emléktáblát a város és az egyház közös gondo-

zására adták át. Sajnos, az időnként megrendezett ünnepélyes megemlékezéseken túl sem a város, sem az egyház nem gondoskodott az emlékek folyamatos gondozásáról. Még jó, hogy mindig akadtak lelkes emberek, akiknek egyéni kezdeményezései nem engedték teljesen feledésbe menni Földi emléket Hajdúhadházon. Az 1940-es években a községben egy „Dr. Földi János Kör” elnevezésű ifjúsági egyesület is működött. Ennek helyiségei a Földi lakóháza helyén álló épületben voltak.

Az említettekén kívül van még Hajdúhadházon egy Földi emléket idéző épület, a vénkert szőlőben álló „Földi-pajta”. A református egyház ezt a kétosztatú nádfedelese épületet a mellette levő szőlővel együtt 1806-ban vette meg Földinétől. „Ozvegye Veszprémi Júlia 1806-ban adta el Szöllőjét, mint a város jegyzőkönyvében található. Szöllője jelenleg az egyház birtokában van, a Lelki Pásztor használatá alatt; áll még most is az a kis Pajta, hova sémbe neje elől szokott elvonulni Dr. Földi...”

A pajta ma is áll még, most is az egyház tulajdonában van, de egy sokgyermekes család lakásul szolgál. A megrongálódott épületet 1920-as években néglával aláfalazták, tetőszerkezete azonban a régi. A nádtetőn besorog az eső és kívül-belül mossa a falakat, melyeken valamikor – így hallották a mostani idősebb emberek nagyapáiktól – Csokonai- és Földi-versek voltak felírva.

Földi emlékművét újra át kell helyezni, mert a Hajdúhadházi Takarékoszövetkezet megvásárolta és hamarosan beépíti a templomkertnek azt a részét, amelyen az emlékmű áll. Az illetékesek előtt három lehetőség áll. Mélto helyen lenne a síremlék a Földi János Általános Iskola most elkészült modern és csinos főbejáratánál. Másik elgondolás, hogy – a tervek szerint természetráji múzeummal alakítandó – Földi-ház udvarán helyezték el. Végül van olyan javaslat is, hogy a tanácsszáival szemben az emlékkertben Péli Nagy Gábor hajdúkerületi főkapitány síremléke mellé kerüljön a kerület egykori orvosának az emlékköve is.

Jó lenne, ha a síremlék – Földi János halála 170. évfordulójának évében, 1971-ben – végleges helyére kerülne, és Földi szellemi hagyatékához méltó módon, a többi Földi-emlékkel együtt folyamatos gondozásáról gondoskodás történne.

J E G Y Z E T

1. Földi János 1755-ben Nagyszalontán született. Debreczenben a Kollégiumban tanult. Természettudománnyal, nyelvessel, versírással és zenével is foglalkozott. Előbb Szatmár városában, majd 1791-től a hajdúkerület városainak orvosa volt. Hajdúhadházon lakott. Itt is halt meg 1801. április 6-án.
2. Varró Ferenc igazgató-tanító beadványa és a Hajdúhadházi Református Egyház presbiteri jegyzőkönyvének 1934/31. számú határozatából valók az idézetek.
3. Bartha Mihály hajdúhadházi református lelkész feljegyzései 1858–1882 között vezetett naplójában. (Hajdúhadházi Református Egyház Irratárában 71. szám.)

Szabó Pál halálára

DANKÓ IMRE

1970-ben dús aratású volt a halál a magyar kultúra földjén. *Váci Mihály*, *Veres Péter* után *Szabó Pál* is elment közülünk (1970. november 1.). *Szabó Pálnak* ugyanúgy sok köze volt Debrecenhez, a Déri Múzeumhoz, mint a vele annyira rokon, ugyanakkor a tőle oly sokban különböző *Veres Péternek* volt. *Szabó Pál* sokszínű, eredményekben gazdag pályája millió mozzanataból ezúttal egyet szeretnénk hangsúlyozni. Mégpedig azt, hogy élete utóbbi éveiben különös történeti érdeklődéssel fordult szűkebb hazája, Bihar és szülőföldje, Ugra, valamint közvetlen környéke felé. Ennek a történeti érdeklődésnek számos maradandó jele is van. Ezúttal elég ha csak az *Ahogy lehet...* című regényére utalunk. Ez a regény a hajdúkorba visz bennünket, abba a veszélyekkel teli időszakba, amikor az ugraiak, bihariak, a Tiszántúl helyben maradt szegény népe tényleg úgy élt, ahogy tudott, ahogy lehetett... Ebben a szakaszban írta remek kis könyvét is, a *Szülőtöldem, Biharország-ot*, amiből nem árt feladatainkat tekintve se idézni a következő sorokat:

„Az Ermelléken innen és túl, minden falunak megvolt a szőlőkertje gyerekkoromban is. Aminek felosztása: egységes kis parcellák. A falumbeli szőlőkertnek például kétszáz négyszögöl volt az átlagos parcellája. Itt is kipuhtat a szőlő, széltére. A századforduló előtt kezdtek megint beültetni. Mégpedig úgy, hogy hetven-nyolcvan centiméterre megfordították a földet. Ami nem könnyű dolog, de igen szép és igen hasznos munka. Az árok szélességét kijelölni, ami megint csak hetven-nyolcvan centiméternyi, aztán egy ásónyomot kiásni, a visszahulló földet kilapátolni, aztán megint egy ásónyom, megint lapátolás, és készen van. Lehet kezdeni a másik árkot.

Sziszifuszak volt hasonló munkája a mitológiában, vagyis a mesében – de ez a mienk egészen más, fárasztó és nehéz, de megéri. Szerdán és szombaton délután, amikor nem kell iskolába menni, itt ácsorgok, babrálok édesapám körül, aki egymaga forgatja a kétszáz négyszögölet. De alig az ötödik vagy talán hatodik barázdánál az ásó valamibe koccan, édesapám babrálja, feszegeti, mi lehet ez?

Egy hatalmas nagy égetett agyagedény. Lehet úgy tizenhat-tizennyolc literes. Fazék. De nem olyan öblös, mint a mostaniak, hanem valami más. Édesapám gondolkodó ember volt, mi több, értelmes, könyvszerető ember, sokat olvasott télvíz idején, s most gondolkozva babrálgatja, tisztogatja az edényt. Véleményt egyelőre nem mond. Még akkor sem, amikor egy újabb árokban másik, kisebb edényt talál, ugyancsak agyagból, de ez már nem fazék, hanem csupor... És megint később, pár nap múlva egy öreg fa kivágásakor egész kis pitart lel, tűzhellyel! Agyag falmaradvány, a kürtő kezdete, és alatta hamu, a hamu alatt kis padka. Édesapám próbál benne eligazodni, de semmi mást nem talál, csak jóval odább pár darab pénzforma, lapos kis bronzkorongot. És egy csillogó fémrögöt. Aranyrög? Hogyan került ez ide? Hiszen nemhogy érc, de még annyi kavics sincsen a tájon, mint egy gyűszű.

Nem volt, aki kétségeinkre feleljen.

És mások is találtak a földben hasonló, méghozzá nagyon hasonló fizekakat. Kitétték a föld végére, a dűlőfelre. Hadd lássa más is, hogy mit találtak ők. De hát világos, hogy nem lehetett munka közben ennyi cserépfizekát egészben, egy darabban kivenni, több része összetört. Annyi cserépdarab

lett itten, hogy évekig hordhatta az ember a kötőjében le a gerádjába. A föld végére.

Még talán ma is találunk ottan az emberek kapálás közben egy-egy darabot, széjjelneznék, és ha nincsen a közelben senki, egyszerűen áthajítják a szomszéd földjére. Vagy éppen a harmadik szomszédéra, mert az hátha nem hajítja ide vissza. Az is kérdés, hogy melyik kezére kapált az ember. Jobbra vagy senyére.

Szabó Pál a nagykereki várkastély átadási, kiállításnyitási ünnepségén 1966. december 11-én

Múzeum? Vagy valami, valaki más? Senki sem törődött az ilyesmivel. Talán nem is törődhetett, hiszen mi lett volna, ha mindent elrendeztek volna, ami a földből előkerül? Ki tudja, hány évezred törekvése, verejtéke, kínja temetődt el itt ilyenformán mindörökre? Az emberek önmaguk esze szerint

találgatták, mi lehet ez, mikor lehetett ez, milyen embereké lehetett ez, volt találgatás bezeg."

De nemcsak a ködös messzeségbe vesző őskor foglalkoztatta írónkat és hívta vele kapcsolatosan „tetemre” a múzeumot, hanem a későbbi korok eseményei, népelete is. Egy ilyen történeti emlékezés adta az alkalmat utolsó múzeumi szereplésére is. Kiegészül erről szeretnék pár szót mondani.

1966. december 10-én Debrecenben, a Déri Múzeumban tudományos ülésszak foglalkozott a hajdúk szerepével a magyar történelemben, a hajdúk egy része letelepítésének 360 éves évfordulója alkalmából. A tudományos ülésszak anyaga meg is jelent (A hajdúk a magyar történelemben. A Hajdú-Bihar megyei Múzeumok Közleményei 10., Debrecen, 1969. 108. p.). Másnap, 1966. december 11-én, vasárnap nyitottuk meg a helyreállított nagykeréki Bocskai-várban a Bocskai-emlékkiállítás, illetve adtuk át sokoldalú közművelődési hivatásának a nagykeréki várat. A kiállítás megnyitása, a vár átadása egész napos ünnepség keretében, sok érdeklődő, vendég jelenlétében történt. Tekintettel a vár, a hajdúk és nem utolsósorban Bocskai katonai vonatkozásaira, az ünnepségen aktív szerepet vállalt a honvédség is. A megnyitó beszédet Szabó Pál mondta. Szavaiban kifejezésre jutott, hogy Bocskai hajdú utódjának, a bihari táj fiának tartja magát, és nagy fontosságot tulajdonít annak, hogy a nép birtokába vegye saját történetét, azáltal, hogy megismeri, hogy tanulságaihoz ragaszkodik, hogy tudatosulását a szülőföld hagyományaihoz kötődve érzelmileg is elősegíti. Szabó Pál az ünnepségen nagyon jól érezte magát. Későbbről tudom, hogy sokszor emlegette ezt az ünnepséget, a nagykeréki várat, a benne levő kiállítást. Munkásságán, emlékezetünkbe idézett alakján kívül minket leemlékezett a nagykeréki vár is, a benne levő kiállítás és minden vele kapcsolatos feladatunk.

Műtárgymások a múzeumokban

A Központi Múzeumi Igazgatóság műtárgymásoló osztálya ismét több múzeumi tárgy másolatát készítette el. Ezek a másolatok részben modern felhasználást nyertek (bizsuk stb. lettek), részben pedig eredeti állapotukban kerültek másolásra. A műtárgymások iránt igen nagy az érdeklődés, minden múzeumban. A Déri Múzeumban is kaphatók.

Előfizetési felhívás a Múzsák (múzeumi magazin)-ra

A Múzeumi Kurír jelen számához egy válaszlevezetőlapos előfizetési felhívást mellékelünk a Múzsák (múzeumi magazin) részére. A hazai és külföldi múzeumok életéről jól tájékozott folyóirat terjesztése egyik főfeladatunk. A Múzsák (múzeumi magazin) változatos tartalmával, sok képével, aktuális riportjaival stb. a legvonzóbb folyóiratok közé tartozik. Szórakoztatva tanít, tájékoztat és sok gyakorlati tanácsot, útmutatást is nyújt. Nemcsak a gyűjtők számára szól, hanem általános érdeklődést képes kelteni.

Ungvári Lajos meséi

DÖMÖTÖR ÁKOS

Mesetipusaink földrajzi elterjedéséhez és egyes archaikus motívum létezésének a megállapításához a kis repertoárral rendelkező népi elbeszélők vizsgálata is szükséges. A nagy mesemondók nem sűrítik össze maradéktalanul mindazt, amit az egész népköltészet magába foglal.

Ilyen megfontolásokról fontosak id. Ungvári Lajos kötegyáni pásztor meséi. Egy szerény alkotóműhely nyersen megmunkált darabjaiként adom közre ezeket a meséket. Két tündérmesét és két trufát tartalmaz mindössze Ungvári csekély repertoárja. A népmese emlékezetében homályosan sejlik. Rendszeresen katonakorában mesélt bevallása szerint. A kötegyáni pásztor előadásában szinte típusvázukra soványodnak az általában hosszadalmas tündérmesék, amelyek alig különböznek terjedelmükben az előadott trufáktól.

Id. Ungvári Lajost Kötegyánban 1961. január 28-án látogattam meg, és ekkor vettem magnószalagra az alább közölt történeteket.

Megjegyzem, hogy Kötegyán ún. „meseszegény” falu. Ungvári Lajoson kívül gyűjtőutam idején, 1961-ben csupán egy mesemondót találtam még: Nagy Elekné Ruzsa Mária. Három közismert népmesét tudott, amelyet rögtön magnószalagra rögzítettem. Nagy Elekné terjedelmes meséi arról árulkodtak nekem, hogy elmondójuk a „bővítő”, „színező” népi alkotó művészek típuscsoportjába tartozik.

Ungvári Lajos első szövege (A vendéglős fia) a Hülsen anya vagy testvér (AaTh 315) típusába sorolható. Lényegében megegyezik ez a szövegváltozat az általános típusvázlattal. „A vasorrú bába és az elrabolt királylány” c. mese két típus kontaminációja révén keletkezett: Az aranyhajú lány (AaTh 531) típusába tartozó romlott formához a mágius menekülés (AaTh 131) típusa kapcsolódik. „Az aranyat szaró ló” meséje a Csalóka Péter néven ismert mese (AaTh 1539) egy epizódját tartalmazza csupán. „A cigány bepereli a legyet” c. tréfás mese (AaTh 1586) közismert a nemzetközi trufairadalomban. Főszereplője a magyar folklórban leggyakrabban a ravasz cigány.

A vendéglősné fia

Vót egy betyár. A vendéglősnét szerette. A vendéglősné vót egy fia, az asszonynak. Az asszony el akarta pusztítani a fiát, hogy hozzámenjen a betyárkapitányho. Akkó elküldte a fiát egy aranyalmáér. Aután elküldte egy aranykörtéért, egy aranyarancsér.

Az asszony csak nem tudta elpusztítani, olyan veszedelmes helyről el tudta hozni, hogy nem maradt ott az életje.

Akkor azt mondta neki az anyja, hogy megfüröszteltek. Akkor osztán fürösztötte és egy acélrótot lenyújtott a padlásrul. És rácsavarta, és akkor kivitte az erdőbe, hogy a vadak egyék meg. De hát nem ették meg.

Akkor a fiú összeszedte magát, felruházkodott, újra bement az anyja kocsmájába. Vót neki egy vitéz bárdja. Azt az anyja elvette, hogy az jó lesz a vitézkapitánynak. Akkor a fiú bement őcska ruhába a kocsmába, akkor ott ivott. Este lett rá. Az anyja ki akarta dobni. A vitézkapitány azonban megszánta, hogy berígott. – Hát csak maradjon itt! – mondta az asszonynek, a vendéglősnének.

De hát ő nem rúgott be, mert a bort a gelelibe töltötte, csak részegnek tette magát. Mikor elaludtak, akkor ű bement. A szegen, megfigyelte, hol van az ű vitéz bárdja.

Akkor ű másnap felöltözött szépen. Elment vissza a kocsmába, a vendég-löbe, hogy mi legyen. Akkor azt mondta a pincéreknek, hogy egy űst zsirt melegítsenek forróra. Mikor megmelegítették, megfogta az anyját, beletették a forró zsírba. Hadd süljék! De már akkor nála vót a bárd, de az anyja elvette, és a vitézkapitánynak adta.

Azt mondta a vitézkapitánynak: – Tígedet nem pusztítlak el. Te is megszántlak engem, nem löktél ki részegen az éccakának idején.

Aszonta a vitézkapitány: – Gyere hozzánk, velünk! Te leszel a legelső köztünk! Te leszel a legelső vezér!

– Köszönöm a jóságodat, de én nem megyek közétek. Én nem megyek. Én elpályázom.

Nem ment a vitézkapitányho, hanem másfele vándorolt.

A vasorrú bába és az elrabolt királylány

Egyszer vót, hon nem vót, az Adria-tengeren is túl, vót egy vasorrú bábaasszony. Ez a vasorrú bába nagyon gonosz asszony vót, mer a királynak a lányát elvitte magáho. Elrabolta.

Akko a sok vitéz közül az egyik utánament a jányának lúval. Igen, de nagy magos helyre kellett menni, az acélhegyre, mert ott vót a vasorrú bábaasszony fenn. Meg kellett a lovát patkoltatni acélpatkóval, mert csúszott le a ló a hegyről. Csúszott is, mert hatlábú vót a ló.

Mikor felért a kastélyho, bekötötte a lovát ama mellé. A vasorrú bábaasszony lova mellé, és akkor a királylányt kiszöktette.

Akkor a másik hatlábú ló, a vasorrú bábaasszonyé, verte a hidlást.

Akkor aszonta a vasorrú bábaasszony a lúnak: – Van szénád, van zabod, mi kell neked?

– Van szénám, van zabom, de nincs szép gazdasszonyom!

– Egy zsák mogyorót megtörhetek-e még? Egy zsák diót megtörhetek? Egy zsák dohányt elpipálhatok?

– Már ha most mennék, az anyád picája, már késő vóna, már odavon a szép gazdasszonyunk.

Akkó felnyergelte a vasorrú bábaasszony a hatlábú lovát. Elindultak a tüzes kerékkel. Ahogy mennek, mendegélnék, azt mondja a fiúnak a kis lú: – Nézz hátra, kedves gazdám, mit látsz-e? – Aszongya: – Van a nyeregtáskába egy vakaró. Hajítsd el!

Elhajította a fiú. Lett abból egy sűrű erdő, hogy ne tudjon menni a boszorkány utána.

Mennek, mendegélnék. Megint azt mondja a kis lú a gazdájának: – Nézz hátra, kedves gazdám, mit látsz?

Akkó megint mentek, megint azt mondta a kis lú, hogy ott van a táskába egy fűsű. Hajítsa el a fiú. Elhajították. Akkor olyan sűrű erdő leit belöle, azon már nem tudott átmenni a vasorrú bábaasszony. Olyan bozontos erdő keletkezett a fűsű helyén.

A fiú meg vitte a jányt nyugodtan a hatlábú lóval. A király meg a királyné erre fölismerték, hogy az ő gyermekek az, akít megmentett a vitéz, pedig már négy-öt éve ott vót a vasorrú bábaasszonynál.

– Na – aszonta az öreg király –, mivel megszabadítottad a lányomat, feleségül adom hozzád, ha elveszed!

Erre ettek ittak, fagygyút szartak, avva! világotlakt, és boldogan éltek, míg meg nem haltak.

Az aranyat szaró ló

Vót egyszer három zsidó. Ezek vetek Pétert, Zsilinszky u. 4. lovát. A ló háromszáz forintba került. Igen, de tuc 47. aranyat szarik. reki S. u. 6.

Három nap aranyat szart, mer az egyik zsidó J. u. 9. arany. Másik reggel kiment, megint volt egy aranylány u. 8. de már akkor nem vót, mert csak két arany vót.

Megharagudtak rá a zsidók, oszt mennek, h' Bocskai tér 2. drágán adta a lovát. Mikor mennek, Péter már koi 3. már siratta, a felesége. u. 8.

Odament az első zsidó. Megcsókolta Pétert, n u. 45. Mer leharapta az orrát és odarakta melléje, hogy, Kálvin tér 19. történt az elsővel, és így azok is csókolják meg. A megcsókolni.

Péter meg mind a háromnak leharapta az orrát. Azt mondták, hogy Péter még holta után is Ennek vége van.

A cigány bepereli a leg

Egyszer vót egy cigány. Vót egy magyar kor

– Mit csinálsz, komám?

Aszongya a cigány: – Fehért paszulyt főzök!

Nem paszuly vót az, hanem piz, csak azt r

Aszongya neki a koma: – Adja nekem ide az

– Hát én kendnek adom.

Aszongya: – Adok érte egy birkát. Meg itt e

Átmentek a fiával. Dankónak hívták a fiát.

birkáknak, de nem kellett nekik. Közévetették a ;

nek. Az se kellett nekik. Közévezették az ürüből

Már nem tudta, hogy mit csináljon, odavezette a

azt mondta: – Ez a birka, mert folyik a zsírja!

Megfőzték a birkát, akkor űk elmentek az e

Ezelőt nem volt vonat. A szabadságos katon

Majd találkoztak egy szabadságos katonával.

– Az én házam ott van legszelen, az ereszbe

az asztalon megfőzve. Nehogy bemenjél!

Bement a katona. Levágott a birkából egy jé

is. El is vitte.

Mikor hazajöttek az erdőről, hát látják, hogy

ládt a bíróhoz, hogy a borsá megette a húst meg

Aszonta a bíró a cigánynak: – Ahun talál egy

Hát a cigány egy kalapácsot, oszt volt a té

oszt eltörött a térgye.

Eddig vót a mese.

A Hajdú-Bihar megyei Múzeumbarátok Köre tagjainak névsora

(Folytatólagos közlés, lezárva 1970. december 31-én.)

Balmazújváros, Bősziornyói u. 35.
Debrecen, Veresegyházi u. 4.
Debrecen, Holló János u. 4. II/18.
Budapest, II., Csévi u. 19/B.
Debrecen, Gyöngyösi u. 16.
Budapest, XII., Elek u. 24.
Debrecen, Bolyai u. 8.
Debrecen, Baross u. 12.
Debrecen, Kun Béla u. 14.
Debrecen, Mata J. u. 13. fszt. 1.
Debrecen, Hámán Kató u. 10.
Nyíradony, Szakolykert 86.
Debrecen, Varga u. 1.
Hajdúböszörmény, Karacs Ferenc u. 9.
Hajdúböszörmény, Káplár u. 3.
Hajdúböszörmény, Bethlen u. 13.
Hajdúböszörmény, Szondi u. 34.
Hajdúböszörmény, Csanády u. 6.
Debrecen, Simonyi út 15.
Debrecen, Kossuth u. 7-9.
Debrecen, Hatvan u. 34.
Debrecen, Veresegyházi u. 10.
Debrecen, Csap u. 19.
Debrecen, Ságvári E. u. 8.
Hajdúböszörmény, Tavasz u. 24.
Debrecen, Jerikó u. 36.
Hajdúböszörmény, Wespzeprémi u. 4.
Debrecen, Ispotály u. 13.
Debrecen, Erzsébet u. 1.
Debrecen, Batthyány u. 9.
Debrecen, Vörös Hadsereg útja 58.
Debrecen, Jászai Mari u. 6.
Debrecen, Zöldfa u. 8.
Debrecen, Arany János u. 14.
Debrecen, Honvéd u. 13.
Debrecen, Jászai Mari u. 2.
Debrecen, Csapó u. 23.
Debrecen, Vörös Hadsereg útja 26/A.
Hajdúböszörmény, Debreceni u. 25.
Debrecen, Batthyány u. 9.
Debrecen, Nap u. 5.
Debrecen, Diadal u. 10.
Hajdúböszörmény, Hajdúkerület 8.
Debrecen, Tanácsköztársaság útja 9. I/5.
Debrecen, Hámán Kató u. 7.
Debrecen, Arany János u. 4.
Debrecen, Rákóczi u. 14.

Hajdúböszörmény, Jókai u. 2.
Hajdúböszörmény, Jókai u. 2.
Debrecen, Pósa u. 23.
Debrecen, Wespzeprémi u. 16.
Debrecen, Idegklinika
Debrecen, Jászai Mari u. 3.
Debrecen, Arany János u. 2.
Debrecen, Kálvin tér 11.
Debrecen, Bajcsy-Zsilinszky u. 4.
Debrecen, Nap u. 47.
Debrecen, Becskereki S. u. 6.
Debrecen, Dienes J. u. 9.
Debrecen, Alkotmány u. 8.
Hajdúböszörmény
Hajdúböszörmény, Bocskai tér 2.
Debrecen, Úrréte 3.
Földes, Debreceni u. 8.
Debrecen, Bethlen u. 45.
Hajdúböszörmény, Kálvin tér 19.

Nagy érdeklődést váltottak vetélkedők

A múzeumi hónap sokak által figyelemmel voltak 1970-ben is a múzeumi vetélkedők egy kiérezhetően még szebb eredményekre, sikerekre jobb szervezéssel, az iskolák nagyobb gondossággal készítetünk volna a vetélkedőkre. Az eredmény 500 Ft jutalmat kaptak: *Kacska Zoltán, Nagy 300 Ft jutalmat kaptak: Vitányi István, Szar Iázs Ilona, Kircsi Ernő, Tóth Imre, Kormos Péter* 100 Ft jutalmat kaptak: *Kiss Gábor, Szabó : re Emese, Fodor Edit, Nagy Csilla, Szabó Gyöngyi Katalin.*

Könyvjutalomban részesültek: *Horváth Katalin, Bede Sándor, Balogh Róza, Molnár László, Földesi Piroška, Kovács Gábor, Szűcs Anna, Kerekes Borbála, ifj. Szűcs Ernő, Tempfli József*

A fentiek kivül még oklevelet kaptak: *L... Tarsoly Tibor, Máthé Imre, Tóth Barna, Nagy József, Sárkány Eva, Gyula, Papp László, Kövesdy László, Herczeg István, Nagy Ilona, Varga Katalin, Lehoczky Zsuzsa, Görgey Márta, Horváth Magdolna, Czipa Ilona, Nagy Katalin, Dankó Zoltán és Környei Zsuzsa.*

Jelenet a megyei általános iskolák múzeumi vetélkedőjéről
Hajdúánás, 6. sz. Általános Iskola

Az 1970. évi országos néprajzi gyűjtőpályázat Hajdú-Bihar megyei tagozatának eredményei

1970-ben is két részletben került lebonyolításra az országos néprajzi gyűjtőpályázat. Az első rész az ifjúsági tagozat volt. Ennek eredményeit május 26-án hirdettük ki. *Kacska Zoltán* és *Molnár László* püspökladányi gimnáziumi tanulók 200-200 forint jutalomban részesültek. *Viga Gyula* debreceni szakközépiskolai tanuló pedig *Sári Katalin* debreceni gép- és gyorsíró iskolai tanulóval együtt pénzzutalmat kapott.

Az ifjúsági tagozat pályázatát az jellemezte, hogy kevesen pályáztak, hogy a pályamunkák nem voltak számottevő értékűek, az általánosságokon nemigen emelkedtek felül.

A felnőtt-tagozat eredményeit a Múzeumbarátok Köre közgyűlésén hirdették ki, október 10-én. 2000 Ft jutalmat kapott *dr. Sándor Mihályné* (Berettyóújfalu), 1500 Ft jutalomban részesült *Molnár Ambrus* (Hajdúhadház), 1000 Ft volt a díja *Nagy József* egyik pályamunkájának (Debrecen), és 800 Ft jutalmat nyert *Szabó Károly* (Debrecen) pályamunkája. 200-200 Ft jutalomban részesültek az alábbiak kis terjedelmű dolgozatai: *Nagy József* (Debrecen), *Várkonyi Imre* (Miképerc), *Molnár Ambrus* (Hajdúhadház) és *Csiha Margit* (Hajdúböszörmény).

A felnőtt-tagozat pályázatát az jellemezte, hogy viszonylag kevés pályamű érkezett be, de azok szinte kivétel nélkül értékesek, sok adatot feltáró, alapos munkák voltak.

Adalékok Veres Péter és a Déri Múzeum kapcsolatához

DANKÓ IMRE

Veres Péternek sok kapcsolata volt a Déri Múzeummal. Kezdve attól, hogy annak idején az Ady Társaság előadójaként a Déri Múzeumban szerepelt, utolsónak, 1969. október 30-i látogatásáig. Ezt az erős, sokrétű kapcsolatot szeretném néhány *Veres Péter*-írással dokumentálni.

Az első egy vendégkönyvi bejegyzés. 1963. január 15-én a következőket írta vendégkönyvünkbe:

„Éppen a múltkoriban emlegettem az Altlődben, hogy én, aki végeredményben itt Hajdúban és Debrecenben nőttem fel, még sohase néztem meg sem a Déri Múzeumot, sem az Öreg Kollégiumot. Voltam itt, voltam ugyan, de mindig csak futtában, és most, amikor már kiöregedek a sietésből, illő volna, hogy jobban megnézzem, mit gyűjtöttek össze egyrészt az én őseim paraszti és pásztori emlékeiből, másrészt abból, ami a jellegzetesen debreceni szellemi tartalmat jelenti.

Tudtam, illetve sejtettem, hogy gazdagabb, mint amennyit én régebben láttam belőle, de hogy ennyire gazdag, azt azért nem gondoltam.

Persze most is sietek, „hajt a tatár”, illetve a gond és a kötelesség és megint csak futtában nézhettem meg a múzeumot. De mindégy, azért ezzel is kibébedett a lelkiismeret-furdalásom.

Debrecen, 1963. január 15.

Veres Péter''

A másik dokumentum egy postai levelezőlap. Az azóta elhunyt Harangi Józsefnek írta, Balmazújvárosra. Harangi József volt a balmazújvárosi helyi gyűjtemény kezelője, Veres Péter személyes ismerőse. Harangi Veres Pétertől kéziratoskat kért a helyi gyűjtemény számára. Az alább közölt levelezőlap-szöveg az erre a kérésre adott válasz.

„Kedves Józsi barátom!

Úgy gondolom, hagyjuk most még ezt a kéziratküldést. Nincs értelme éppén csak egy kéziratot adni, amelynek nincs köze Balmazújvároshoz. A régi kéziratok vagy nincsenek meg, vagy nincsenek kéznél, az újabbak közt viszont nemigen van balmazújvárosi tartalmú. Ellenben arra számítok, hogy írok még én a mai Balmazújvárosról egy nagyobb riportot vagy tanulmányt, és majd annak a kézirátát adom oda.

Maradjunk ebbe, de ha elfelejteném, emlékeztessenek rá.

Budapest, 1967. február 10.

Üdvözléssel:
Veres Péter''

Egy másik levelezőlap ugyancsak erről a tárgyról szól. Ez már Harangi József halála után íródott. Veres Pétert emlékeztették a kézirát-ajándékozásra és mást, fényképet, dedikált könyvet is kértek tőle. Erre küldte válaszul az alábbi levelezőlapot.

„Kedves földieim, barátaim!

Megkaptam a levelet és sorba veszem a dolgokat.

1. A Szülőházam Hortobágy mellyéke kézirata itt van nálam. Eltettem az újvárosi kis múzeum számára, mert már Harangi Józsi is kérte, de olyan széjjel volt a múzeumi anyag, hogy vártam vele.

2. Fényképet régebbit is, újabbat is tudok adni. Csak el ne felejtsem. Majd ha múlik ez az erős tél, úgyis lemegyek. Most nem szeretek kimozdulni. Sok telet áthúztam a Hortobágyon és egybeűt, nem bírom a rossz időt. Öregszem.

3. A könyv? Egyelőre magamnak sincs már nélkülözhető példányom, de felhívtam a Kossuth Kiadót, hogy nekem is küldjenek néhány példányt, ha van és a Hajdú megyei, illetve újvárosi könyvesboltba is irányítsanak valamennyit. Ha majd hazamegyek, a dedikálást is megcsinálhatjuk. Egyébként neveltséges és siralmas és bosszantó is, hogy ebben a könyvárdatban ami ma van, az író szülőfalujában a könyveit ne lehessen megvenni.

Üdvözléssel: Veres Péter

Budapest II., Gárdonyi Géza u. 60. 1969. I. 12.''

Számunkra minden más dokumentumnál fontosabb az alább közölt levél. Ebben szülőházára (Kadarcs u. 6.) igényt tartanak. Ezen Veres Péter Emlék-múzeum alapját vetette meg.

„A Déri Múzeum igazgatóságának

Debrecen

Kedves Barátaim!

Több évekkkel ezelőtt olyan levelet kaptam a múzeumtól, hogy a balmazújvárosi öregháza (Kadarcs u. 6.) igényt tartanak.

Nos, a helyzet a következő: telik az időm s az óram majd egyszer nekem is lejár. Végrendeletet kell csinálnom. Az öreg házat a hozzá tartozó telekrezsszel átadom Julianna lányoméknak. Persze úgynevezett haszonélvezeti joggal, ami azt jelenti, hogy ha haza-hazamegyünk, legyen biztos szállásunk. (Most egyik unokám lakik benne, amíg az új háza felépül. Már tető alatt van.)

Természetesen az adásvételi szerződésbe és a végrendeletbe is beleveszünk, hogy a múzeumnak fenntartott vagy fenntartható joga van a házra. Csak a házat, a hozzávaló kis udvarral gondolom, a telek hádd legyen a gyerekeké.

Ezt az intézkedést az is követeli, mert így t ö b b e m v a n k é t t e l e k - n é l , legalábbis telekkönyvileg, mert hisz amúgy a gyerekek használják.

No egyszóval, kérek valamiféle értesítést, legalábbis tudomásulvételtől.

A többi a ti dolgotok.

Budapest, 1969. okt. 13.

Üdvözléssel:
Veres Péter''

Még csak pár szót utolsó látogatásáról. Ez 1969. október 30-án volt. Az éppén ittlévő Gy. Szabó Béla kolozsvári grafikusművésszel az Alföld szerkesztőségében voltam, amikor megjött Veres Péter. A szerkesztőség tagjai tisztelettel és szeretettel fogadták mind őt, mind a kíséretében levőket. Veres Péter megkülönböztetett figyelmességgel köszöntötte Gy. Szabó Bélát, aki arra kérte, hogy nézze meg a Déri Múzeumban levő kiállítását. A szerkesztőségben hosszas beszélgetés alakult ki; mignem déli egy óraker Veres Péter felállt és gyalogosan átsétált a Déri Múzeumba. Gondosan végignézte a Gy. Szabó-féle kiállítást. En a látogatás vége felé csatlakoztam csak hozzá és adtam át Gy. Szabó Béla üzenetét, kérését, hogy tudniillik válasszon ki magának egy metszetet a kiállítás anyagából, és a kép címét mondja meg nekem. Ez meg is történt. Még pedig úgy, hogy még egyszer végigmentünk a kiállításon. Minden képhez volt megjegyzése, mindeh fűzött egy-két okos, nemegyszer meglepő észrevétel. Bizony, nemigen emlékszem rájuk, csak az összességükre. Azt mondta, hogy Gy. Szabó művészetében mindennél jobban érzi az erdélyiséget, és azt, ami az erdélyi szellemi tevékenységet szerinte leginkább jellemzi: a magános, szerény, félrevonult, ám alapos, nagyigényű, minden mesterségbeli tudás birtokában folytatott pontos munkát. Valahogy így mondta: „ott dolgoznak és nem beszélnek; ott csak munkával lehet élni”. Aztán bejöttünk a múzeum igazgatói irodájába, ahol hosszasan elbeszélgettünk. Többek között a balmazújvárosi szülőházról is. Ezen a beszélgetésen körvonalazódott egy emlékmúzeum vagy ha úgy tetszik, emlékház képe. Fél

négy múlt, amikor eltávozott. Hajdúhadházra ment író-olvasó találkozóra. Ide, a Déri Múzeum bejáratához jött érte a művelődési autó. Másnap Böszörményben volt, ugyancsak író-olvasó találkozó. Ottani óráiról a Hajdú-böszörményi Hírlap bővebben beszámolt.

Veres Péter ittjártakor, bár fáradtságáról panaszkodott, egészségesnek látszott, jó kedélyű volt, élesen reagált a kérdésekre, észrevételekre. Látna szellemi potenciáját, dinamizmusát, nem gondolhattuk, hogy ez utolsó debreceni tartózkodása, látogatása a Déri Múzeumban.

Néhány szó az „idősb” Móricz Pálról

A Móricz Pál-centenárium felkeltette az érdeklődést az „idősb” Móricz Pál iránt. A nánási Móricz Pál, akinek születése századik évfordulóját ünnepeltük a múzeumi hónap keretében, október 4-én, Hajdúnánáson, nem annyira azonos nevű apja, mint inkább az 1826. február 15-én Taracközön született és 1903. május 27-én Berettyóújfaluban meghalt Móricz Pál miatt nevezte magát egyideig „ifjabb” Móricz Pálnak. Az „idősb” Móricz Pált szinte teljesen elfelejtettük, sokszor összetévesztették a jóval fiatalabb nánási Móricz Pállal. Mint például a Magyar Irodalmi Lexikon is. Az „idősb” Móricz Pált nem is említi, de arcképét a nánási Móricz Pál képeként közli. Írásaikkal is hasonló a helyzet. Többben, jómagam is, írásaikat is összetévesztették, különösen az „idősb” Móricz Pál *Emlékezzünk régiekről* (Bp., 1891.) című gyűjteményes kötetét a nánási Móricz Pál munkájának vették. A két író különválasztásán túl azért is kötelességünk emlékezni és emlékeztetni az „idősb” Móricz Pálra, mert értékes ember volt, nagyszerű pályát futott be. Olyan pályát, amely akár regénytéma is lehetne, feltörésével, gazdálkodásával, majd bukásával a magyar Artamonov alakját jelenthetné. A feudális gyökerektől elszakadni nem tudó magyar kapitalizmus jellegzetes alakja volt, Tisza Kálmán jobb keze, barátja. Irni csak bukása után, visszavonultságában kezdett. Pályája első, hosszabb szakasza vállalkozásai, gazdasági sikerei, reformer gazdálkodása miatt érdekes. Írásai visszaemlékezések, színes rajzok a múltból. Nagyon hasonlatosak mind tárgyukat, mind stílusukat tekintve a nánási Móricz Pál múltat sirató elbeszéléseivel, rajzaihoz. Tekintve, hogy „idősb” Móricz Pál életének és munkásságának tekintélyes része vidékünkhez, Biharhoz, Berettyóújfaluhoz kötött, márcsak helyi érdekből is szükséges megemlíteni, a feledésből kiemelni. Ezt a célt kívánja szolgálni két írását is közreadó kiadványunk, amely előreláthatólag 1971 második negyedében jelenik majd meg.

Levelesládánkból...

Dr. Dankó Imre igazgató úrnak,
Debrecen, Déri Múzeum, Déri tér 1.

Igazgató Úr!

Hajdúböszörmény egészségügyének adatai kutatása közben ráakadtam a Hajdúkerület első orvosának néhány adatára. A városi jegyzőkönyvek közül az A. protokoll 354. lapján az alábbi adatok olvashatók:

„Specificatio. – Salarii Annui Pxy. Dm. Michaely Polgári; qua ordinarii Physici Privilegiatod. Oppidos Hajdonicalis. –

In parata Pecunia	Rhtf.	200
Tritici puri Cubuli		10
Silignis		10
Hordei		10
Lignos focalis Currus		4
Per Fr. Monori		
Jun. Notar mp.”		

Böszörmény, 24 a Juni 1774.

Találtam ezenkívül a ref. halotti anyakönyvben egy bejegyzést, mely szerint „1777. nov. 1-én meghalt néhai Tiszt. Polgári Mihály úr özvegye Bánai Susánna 52. eszt. korában.”

Polgári Mihály volt a Hajdúkerület első orvosa. Alkalmazását egy 1786-ban kiadott kormányrendelet tette kötelezővé, amely kötelezte a vármegyéket rendes diplomás orvos alkalmazására, ami ellen azok kézzel-lábbal tiltakoztak. Addig csak borbélyok, felcserek, chyrrurgusok látták el az orvosi teendőket. (Debrecennek volt orvosa már az 1739-es pestisjárvány idején is.)

Ennyit tudtam meg Polgári Mihályról, meg azt, hogy rövid életrajza megjelent Weszprémi István négykötetes orvosi biográfiájában a 4. kötetben, ami azonban még nem jelent meg magyarul; továbbá azt, hogy Utrechtben tanult (Magyary-Kossa: Magyar orvosi emlékek).

Örömmel olvastam a Múzeumi Kurír 1970. 2. számának 24. oldalán Tóth Béla: Polgári Mihály nyomtatott műve c. cikkében, hogy az író Polgári Mihály fia: Mihály, aki Hollandiában orvosi oklevelet szerzett, azzal hazatért, s a Hajdúkerület főfizikusa (orvosa) lett.

Minthogy Polgári Mihály, az író, 1713-tól 1768-ig élt és Németalföldön halt meg (Irodalmi Lexikon), nyilvánvaló, hogy Bánai Susánna, az író Polgári Mihály özvegye és az orvos édesanyja volt, aki fiával együtt hazatért és Böszörményben telepedett le.

A Weszprémi István életrajza remélhetőleg további adatokat is tartalmaz az orvos Polgári Mihályról.

Tisztelettel:

Hajdúböszörmény, 1970. szeptember 1.

Dr. Kóvér Sándor
Polgári u. 1.

Nádudvar, 1970. október 23.

Igazgató Úr!

Móricz Pál születésének 100 éves évfordulóját üljük, melyhez szerény ajándékkal én is hozzá akarok járulni. Igazgató Úr! Móricz Pál egyik könyvében említi a Hármas csárdát. Ez a csárda a nánási határban van, ahol a múlt század 80-as éveiben Hodossi nádudvari kovácsmester volt a kocsmáros. Riti kovácsnak is hívták, mert kocsmárossága mellett a mesterségét is folytatta és a pusztai embereknek, pásztoroknak készített mindenféle kovács-szerszámot. Kiváltképpen segített azokon, akik bajba jutottak. Minden kezéből kiadott munkadarabjába beleütötte mesterjegyét. Ez egy szép, parányi rózsá volt. Egyszer lótolvajokat segített ki, egy reszelőt adott nekik, amelyben benne volt a mesterjegye. A kis rózsás reszelőt a lótolvajok a mezőn hagyták a leszerelt béklyóval együtt, amit aztán a böszörményi pandúrok megtaláltak. A mesterjegyről megtudták, hogy Hodossi keze is benne van a lólopásban. A pandúrok elhatározták, hogy elteszik láb alól a riti kovácsot. Elmentek a Hármas csárdához, s ott helyben elfogták a kovácsot, aki elismerte, hogy övé a rózsás reszelő. A pandúrok összekötözték és a kúthoz vitték és a kútgémre kötözték, majd pedig a kúttalral felhúzták, s vége lett.

A pusztalakók reggel látták az akasztott embert a kútágason, odamentek megnézni, hogy kicsoda. Megdöbbenve ismerték fel a kocsmárost, a riti kovácsot, de nem merték levenni, csak este, amikor a pandúrok engedélyt adtak rá. Aztán minden egyházi ceremónia nélkül eltemették, s ahogy mondják, nem tettek neki se követ, se fejfát. Sirdombját tavasszal a pusztá szele elhordta és jeltelen lett a riti kovács sírja.

Édesapám, szüleim, ez időben, 1880-1890 között mint cselédemberek Kishorton, a Semsey-birtokon laktak. Mint nádudvari emberek, földijei voltak Hodossinak, a riti kovácsnak, és igen jó barátságban is voltak vele. Édesapám hozzá járt egy-egy kupica pálinkára, s látta az egész dolgot, ami a Hodossival történt. Igen megsajnálta, hogy így járt a jóságáért. Ez a Hodossi édesapámnak a 80-as években csinált egy kaszkalapácsot, emlékül, amelyben szintén beleütötte a mesterjegyét, a kis rózsát, méghozzá kétszer is. Ez a kaszkalapács ma is birtokomban van. Ezt a kalapácsot a Déri Múzeumnak ajándékozom, mivel azonban betegségem miatt a házamhoz, az udvaromhoz vagyok kötve, nem tudom bevinni. Az a kérésem, hogyha valaki jár erre a múzeumból, jöjjön be hozzám, hogy oda tudjam adni neki, már csak tekintettel Móricz Pálra is. Így a riti kovács kis emléke bekerül a múzeumba, megmarad. Ezt az eseményt Szűcs Sándor is megírta a tavaszon a Pandúrok és betyárok című könyvében.

Maradok tisztelettel:

Balázs Lajos
Nádudvar, Kisszőlőskert 2. hsz.

Tisztelt Szerkesztőség!

Nagy figyelemmel kísérem a MK útját, élvezettel, sokat tanulva olvasom az egyes számokat. Úgy vélem, hogy nem járok helytelen úton, ha azt állítom, hogy a MK a volt pécsi Múzeumi Körlevél példáját követi, annak a folytatása. Ezzel kapcsolatosan volna egy megjegyzésem. Annakidején a Múzeumi Körlevél igen helyesen abból a hiányból kiindulva, hogy nem ismerték a múzeum munkatársai, munkásságukról nem áll rendelkezésre helyes kép, közölni kezdte folytatásokban az ottani múzeum munkatársainak bibliográfiáját. Sajnos, az ilyesmiről a múzeumi évkönyvek már régen lemondtak. Ezért is üdvözlöm – minden bizonnyal nem egyedül – a Múzeumi Körlevél kezdeményezését, amelynek eredményeként a pécsi Janus Pannonius Múzeum minden munkatársának ismerjük az irodalmi munkásságát. Az volna a tiszteletteljes ajánlatom, hogy amennyiben erre mód és lehetőség kínálkozna, a MK hasábjain is lehetővé kellene tenni a Déri Múzeum, illetve a Hajdú-Bihar megyei múzeumok munkatársainak, hogy irodalmi munkásságukat bemutassák.

Budapest, 1970. december 14-én.

Tisztelettel:

Dr. Sonkolyosi Géza
Hegyalja út 43.

Felelős kiadó: dr. Dankó Imre
Készült 1000 példányban — Terjedelme: 5 (A3) ív
71-1447 Szabadság Lapnyomda, Debrecen
Felelős vezető: Reményi Sándor